

TEMIDA

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 2, godina 20, Septembar 2017.

Tema broja: RAZLIČITI ASPEKTI VIKTIMIZACIJE:
SAVREMENI RATOVI, TERORIZAM I MIGRACIJE

Tema broja:

Različiti aspekti viktimizacije: savremeni ratovi, terorizam i migracije

Theme:

Multiple Faces of Victimation: Contemporary Wars, Terrorism and Migration

Gendered Vulnerability and Return Migration

Rodna ranjivost i vraćanje migranata

Erlend Paasche

May-Len Skilbrei 149

**Seeking Refuge in South Africa:
The Victimization of Vulnerable Persons**

Traženje utočišta u Južnoj Africi:

Viktimizacija ranjivih osoba

Chadley James 167

**Viktimizacija žena kao posledica feminizacije
migracija**

Victimization of Women as a Consequence
of Feminization of Migration

Nikola Paunović 187

Ostale teme

Other issue articles

**Odnos prema žrtvi i viktimizaciji u svetu teorije
o pravednom svetu**

Attitudes toward Victim and Victimization
in the Light of the Just World Theory

Biljana Simeunović-Patić 203

**Porodične konstelacije kao tretman
za prevazilaženje posledica koje nasilje ostavlja
na žrtve**

Family Constellation as a Treatment for Overcoming
the Consequences of Violence on Victims

Jasna Hrnić 219

Genitalno sakacanje žena – od tradicije do femicida

Female Genital Mutilation – From Tradition to Femicide
Jelena Rakić 241

Studentski radovi	Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u periodu 2013-2015. godina	
Students' papers	Analysis of the VDS Info and Victim Support Service's Work in the Period 2013-2015	
	Bejan Šaćiri	
	Jasmina Nikolić	269
Prikazi konferencija	Seksualno uznemiravanje studenata – rezultati istraživanja	
Conference reviews	Sexual Harassment of Students – Survey Results	
	Aleksandra Dimitrijević	
	Milena Mladenović	291
Prikazi knjiga	COST Action IS1206 Femicide Across Europe – Final Conference	
Book reviews	COST Akcija IS1206 Femicid širom Evrope – Završna konferencija	
	Ljiljana Stevković	311
	Vesna Nikolić-Ristanović (ur.)	
	Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati međunarodne ankete samoprijavljanjem delinkvencije	
	Delinquency and victimization of juveniles in Serbia: Results of the International Self-Report Juvenile Delinquency Study	
	Milica Luković	319

Različiti aspekti viktimizacije: savremeni ratovi, terorizam i migracije

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 2, str. 149-166

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1702149P>

Originalni naučni rad

Primljeno: 28.7.2017.

Odobreno za štampu: 2.11.2017.

Gendered Vulnerability and Return Migration

ERLEND PAASCHE

MAY-LEN SKILBREI*

This article discusses gendered conceptions of vulnerability at play in destination states' formulation and implementation of return policies. Based on qualitative interviews in Norway with asylum reception centre personnel, social workers who work with irregular migrants, and asylum seekers whose asylum applications have been rejected, this article argues that some forms of vulnerability are more easily recognized by authorities, frontline personnel and migrants themselves. Conceptual blind spots have consequences for access to assistance and protection, and may exacerbate vulnerabilities. While return and reintegration programmes offer particular benefits for returnees considered 'vulnerable', research by the authors has found an unwillingness to apply this label beyond female victims of human trafficking for the purpose of prostitution. The reasons for this, this article argues, are both institutional and cultural.

Keywords: migration management, vulnerability, gender, human trafficking, victimhood

---

* Dr Erlend Paasche is postdoctoral scholar at the Department of Criminology and Sociology of Law, University of Oslo, Norway. E-mail: erlend.paasche@jus.uio.no

Dr May-Len Skilbrei is a professor at the Department of Criminology and Sociology of Law, University of Oslo, Norway. E-mail: m.l.skilbrei@jus.uio.no

Introduction

During the last decade, the Norwegian government has strengthened its focus on returning rejected asylum seekers and irregular migrants to their country of origin. Return policies have become central tools for regulating migration. They include enforced return, or deportations, and what is often referred to as Assisted Voluntary Return programmes (AVRs). AVRs programmes, or just 'assisted return', offer incentives to return, primarily in the form of organized transportation free of charge and either material support, a cash grant, or a combination thereof, to be provided upon return to the country of origin.

Norway's increased focus on return is typical of EU/EEA member states. A recent milestone event that established return policy as a cornerstone of migration control was the EU Return Directive (2008/115/UE), codifying provisions at the EU level that are built on a carrot-and-stick approach of forced and assisted return. In 2016, 226,150 non-EU citizens who had been issued with an order to leave the territories of an EU member state were returned to their country of origin. Among the 19 member states where statistics are comparable, 56 percent left through assisted return, while 43 percent were enforced returns and one percent was not categorized (Eurostat, 2017). The threat of deportation is widely considered to be one of the factors that urge migrants to 'choose' to sign up for AVRs, meaning that the accuracy of the bureaucratic labelling of assisted return as 'voluntary' can be disputed (Webber, 2011).

Return policies are becoming increasingly sophisticated in Norway as in most of Europe. The Norwegian immigration authorities have designed a variety of assisted return programmes for different national groups of rejected asylum seekers and irregular migrants, as well as the occasional asylum seeker who withdraws his or her application. Country-specific programmes have in recent years been designed for Afghans, Iraqis, Burundians and Ethiopians. Operating all of these programmes, as well as the 'Financial Support for Return' (FSR) programme available to all other national groups, is the International Organization for Migration (IOM), promoted in 2016 to 'the UN Migration Agency'.

While the FSR programme offers transportation free of charge and a modicum of economic assistance, Norway also has a comparatively more generous programme. Entitled 'Information, Return and Reintegration for Vulnerable Migrants in Norway', it is often referred to as the 'Vulnerable Groups Project'

(VG). In addition to offering more support, the VG programme also provides follow-up counselling in the country of origin through the local IOM office. The support is meant to facilitate reintegration, and VG returnees are monitored for the duration of one year. Similar programmes for migrants deemed vulnerable operate in other European countries (Quinn, 2009). More details about the FSR and VG programmes are presented below. But it is important to note that few migrants have actually returned through the VG programme.

One form of vulnerability that is especially relevant in the context of assisted return is the vulnerability of victims of trafficking. Nigerians are generally highly represented in national statistics on human trafficking in Norway. At the time this article was written, Nigerians constituted by far the largest national group of 'possible victims of human trafficking' in 2016 (KOM, 2017). While the category of Nigerian asylum seekers includes both victims and non-victims, overall only six percent of applicants were granted asylum in 2016 (UDI, 2017b) and success rates have been low since 2010 (Paasche, Plambech, Skilbrei, 2016: 61). Nigerians routinely rank at the top of statistics on deportations and expulsions from Norway, partly due to the combination of high rates of rejections and low uptake in assisted return that is typical for this group (Paasche, Plambech, Skilbrei, 2016).

While being a victim of trafficking may warrant asylum or a residence permit on humanitarian grounds, it does not necessarily do so. In a legal memo on asylum practices for Nigerian applicants (UDI, 2017a), the Norwegian immigration authorities state this clearly: 'Having been trafficked does not in itself constitute grounds for protection. An individual assessment must be made of the risks an applicant faces upon return.'¹

Norwegian authorities are nonetheless under obligation to protect such victims, as stipulated by the UN Trafficking Protocol and by the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. Norway is legally obliged to ensure that rejected asylum seekers who are victims of trafficking are returned under circumstances that do not exacerbate their vulnerabilities, and that return takes place in a way that does not infringe upon their rights, safety and dignity.²

---

¹ The authors' translation.

² See: Article 16 of the Council of Europe Convention on Action Against Trafficking in Human Beings.

Ensuring the safety and dignity of returned victims of trafficking is a challenge. Researchers have found that this particular group of returnees is vulnerable to marginalisation, exploitation and re-trafficking. The vulnerability of returned victims of trafficking has been associated with the stigma attached to sex work abroad, as well as empty-handed return to local communities in Nigeria, potential trauma inflicted during the migration process, and alienation upon return following an extended stay in Europe (Adepoju, 2005; Plambech, 2014; Paasche, Plambech, Skilbrei, 2016). There is, in other words, a strong case for providing additional support to and follow-up with this particular group.

The low programme uptake of victims of trafficking in the Vulnerable Groups programme has been identified by the Norwegian government as a problem (Ministry of Justice and Public Security, 2016: 15). Elsewhere in Europe too, programmes designed to assist victims of trafficking in returning to and integrating into their country of origin are scarcely used or seem to be functioning badly (Danish government, 2010; Paasche, Plambech, Skilbrei, 2016). At the time this article was written, the IOM had an agreement with Norwegian immigration authorities for a small annual quota of VG returns. Yet that small quota has often gone unfulfilled, even as hundreds of individuals return with assistance from the IOM every year. This raises what appears to be a paradox: Limited support is available, but not yet provided, to a group that needs it.

To address this paradox of underuse of the VG programme in the Norwegian context, it is necessary to look at how the programme is institutionalized and used. Is the group in question unaware of the support, or of how to apply for it? Do service providers not provide it upon request? This article presents empirical research to shed light on these questions, and to examine how 'vulnerability' is conceptualized in practice. We argue that public sector officials and contractors who work with rejected asylum seekers and irregular migrants construct 'vulnerability' in particular ways, and that this translates into practical outcomes. Studying their conceptualizations is one way of investigating how vulnerabilities are hierarchised. Some appear to be worthy of attention and support, while others do not.

If an asylum application is rejected, it follows that the authorities processing the application have not found the applicant eligible for protection. In other words, any eventual 'vulnerability' of the applicant is not deemed sufficient to qualify him or her as a refugee according to customary law, peremptory norms and international legal instruments such as the 1951 UN Conven-

---

tion Relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol. If an applicant is not given protection, he or she is considered able to return without being liable to be subject to persecution, torture, or cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. This, however, does not altogether prevent the person from being 'vulnerable'.

Vulnerability, at a less extreme end of the scale and as applied in the VG programme, is understood to imply something that can be overcome. The underlying assumption is that those considered vulnerable can improve their challenging situations through the assistance given by the Norwegian government. It normatively follows that such problems *should* be overcome. Schott (2013) offers a theoretically relevant critique of what she terms the 'resilience discourse'. She defines this as a framework of understanding in which vulnerable subjects must be assisted to overcome a lack of agency, empowerment and resilience. "Vulnerability must be overcome in order to become a resilient subject" (Schott, 2013: 212). In this way, those in need of protection are cast as needing to overcome their problems.

Schott's critique draws from neoliberal individualisation and Foucault-inspired responsibilisation theory. Individuals can be held responsible for bad things that happen to them if they do not actively take steps to reduce their vulnerability. While 'the victim' has someone else to blame, 'the vulnerable' becomes responsible for overcoming his or her hardships (Schott, 2013: 214). This depoliticises the harms that people are subjected to, individualising causes and solutions and hiding the origins of precariousness in structural inequalities and social norms that cannot be overcome by individual action alone (Brunila, Rossi, 2017). In this way, vulnerable groups such as minors without parents, victims of particular crimes and harms, the physically disabled, the elderly and individuals with health problems are construed as going through a phase of vulnerability. Their problems are considered to be temporary: Rather than requiring structural solutions, these problems can be adapted to with a requisite provision of assistance and agency on the part of vulnerable groups.

Background and programme details

The FSR programme was established in 2009. Available to all those who cannot sign up for a country-specific programme, it is Norway's most-used assisted return programme. Participation in the programme entails practical assistance, including transportation and flights, and a cash grant, given upon return to the country of origin, that is meant to facilitate reintegration into the country of origin (or, in a few instances, a third country). The program has a limited scope. After providing the one-off cash grant, the IOM does not stay in contact with the recipient.

The amount of cash in the FSR programme was revised in 2015,³ from being a standard amount for every applicant to become differentiated by the timing of the application. Every rejected asylum seeker is given a deadline for leaving the country, which is also the deadline for signing up for assisted return. Compliance is financially rewarded and non-compliance is penalized. The stated rationale for this policy is to speed up the return process (UDI, 2016). If the applicant applies before the deadline, he or she will receive 20,000 NOK (2,600 USD) upon arrival and 10,000 per child (1,300 USD). If the applicant applies after the deadline, he or she will receive 7,000 NOK (900 USD) and 2,000 NOK (250 USD) per child. Today's system entails that someone applying before the deadline can apply for a maximum of 130,000 NOK (17,000 USD), while someone applying after can only receive maximum 20,000 NOK (2,600 USD).

The VG programme mentioned above offers a more comprehensive reintegration effort, both in practical and financial terms. This programme was established in 2012, and replaced what used to be two separate return and rehabilitation programmes, one for unaccompanied minors and one for victims of human trafficking. As FSR returnees, VG returnees receive practical assistance with the organization of their return journey. Significantly, VG returnees receive comparatively more generous assistance than FSR returnees. A total of 42,000 NOK (5,500 USD) is provided in reintegration support, with 8,000 NOK (1,000 USD) given as a cash grant and 34,000 NOK (4,500 USD) for housing, medicine, health services, education, or starting a business. The latter is "in-kind", or non-cash, consisting of material and practical support at a specified value. It is only offered for documented and verified expenses. In-

---

³ Simplified from FSR 1, 2 and 3 to FSR A (before the deadline) and B (after the deadline).

---

kind support must normally be received within the 12 months in which IOM is contracted to do monitoring and follow-up.

VG support must be applied for by the prospective returnee, and eligibility is determined by the IOM in collaboration with the Norwegian Directorate of Immigration (UDI). Nonetheless, social workers and other professionals can directly recommend individual migrants for particular consideration, or indirectly present their case in such a way that vulnerability is emphasised, and allows migrants to do so, too. Vulnerability is in practice hence co-constructed by case workers, social workers and migrants themselves.

Methods

This article is empirically based on a research project that the authors conducted with funding from the Norwegian immigration authorities in 2015 and 2016. The primary objective of the research was to assess the effects and efficiency of the FSR and VG programmes for Nigerian citizens without residence permits, and to identify room for improvements. This article primarily draws on data from that project, specifically 32 interviews with individuals who, in a professional capacity, inform rejected asylum seekers and irregular migrants from Nigeria about their legal obligation to return, as well as the options of assisted and forced return available to them. The category of professionals included public sector employees working at reception centres, police officers, IOM staff members, and social workers at various NGOs that offered services to Nigerian migrants. The interviews lasted between 30 minutes and 2.5 hours, depending on the interviewees' amount of first-hand experience. Interviews were focused on themes relevant to this article: how professionals communicated the legal obligation to return to a group of migrants whose professed intent was to stay, how they established rapport, how they understood the requirements of the job, and, notably, how they reflected on the eligibility criteria for the VG programme.

A supplementary source of data was 15 interviews with Nigerian migrants in Norway. Of the five men and ten women interviewed by the authors, four awaited an asylum decision at the time of interview, while the rest were rejected asylum seekers who contemplated or had applied for assisted return. One male return migrant, interviewed in Nigeria, is also cited. All were adults,

and several of the women had accompanying children. The interviewees were recruited through networks established from previous research, NGOs and activist organizations, and through five asylum reception centres in different parts of Norway. The 15 interviews were conducted in English without the use of an interpreter, lasted between 30 minutes and 1.5 hours, and took place at the interviewees' residence or in the offices of a civil society organization offering assistance to migrants or in the reception centre. Comprehensive notes were taken during the interview.

A methodological challenge that arose during interviews with the migrants was related to how interviewees who were awaiting an asylum decision or were irregular migrants appeared hesitant to talk about return. They hoped to be able to stay in Norway, and in interviews they were eager to demonstrate that they were unable to return. This is in line with the legal-bureaucratic demands for protection in Norway and the strategic reasons for maintaining an asylum narrative. Interviewees who had signed up for assisted return, either through the FSR or VG programmes, were more eager to talk of their future lives after return than to dwell on the circumstances that led up to the decision to return. For ethical reasons, the authors were careful to respect certain interviewees' unwillingness to talk about return, and shifted the topic of conversation accordingly. While such data hardly qualifies as 'rich', it is valuable insofar as it offers insight into the challenges that professionals likewise face in their communication with Nigerian nationals.

Vulnerabilities at work I: Professionals define an evasive concept

As noted above, the Norwegian government has a stated goal of increasing the number of returnees with special needs who return through the VG programme. The empirical data underpinning this article suggests several potential reasons for the underuse of the programme.

To designate someone as 'vulnerable', a definition of vulnerability is necessary. Yet the need for clear criteria must be balanced against the need for flexibly accommodating individual needs on a case-by-case basis. This complex trade-off has spatiotemporal dimensions. Spatially, a caseworker in IOM Oslo needs to assess a prospective returnee's projected vulnerability in a

---

far-away country of origin based on his or her case as it is bureaucratically produced in the country of destination. Temporally, the VG programme is designed to meet the needs of return migrants, yet in practice IOM makes the decision to offer support prior to their return. In light of such complexities, it comes as no surprise that defining vulnerability is not a straightforward matter in Norwegian return policy.

Prospective returnees are singled out as vulnerable through different pathways, and there are no clear-cut definitions of what constitutes eligible vulnerabilities. The Norwegian Directorate of Immigration (UDI) lists some forms of vulnerability on its website. These include being an unaccompanied minor; being a young adult above 18 who arrived to Norway as an unaccompanied minor; being a possible victim of trafficking; being a victim of violence, force or exploitation; having special health needs; and being single and above the age of 60.⁴ This list offers a roadmap for the IOM in considering a prospective returnee's eligibility as vulnerable. In interviews, however, IOM staff members described the evaluation of vulnerability as a holistic one, as prospective returnees often struggle with a combination of challenges. It is the sum of these challenges that leads IOM staff to inform prospective returnees about the VG programme. Still, at the time of the interview with IOM staff members in 2015 the programme had almost exclusively been used by victims of trafficking for the purpose of prostitution. About one quarter of the identified victims of trafficking to Norway are victims of labour exploitation, but a general critique is that these victims are not offered assistance to the same degree as victims of sex trafficking (Skilbrei, 2012; KOM, 2017).

As noted above, prospective returnees can be identified as vulnerable by the professionals who are in contact with the individual, but the migrant must also formally request to be considered as vulnerable. Most often, social workers inform the IOM or the immigration authorities of a prospective returnees' vulnerability. This is especially the case for social workers working for public and private organizations that do outreach among women involved in prostitution. These organizations are for most victims the path to different forms of assistance and support, which means that other victims of trafficking lack access not only to support while in Norway, but also to support upon return, as will be elaborated upon below (Paasche, Plambech, Skilbrei, 2016).

---

⁴ <http://www.udi.no/retur/sok-om-assistert-retur/assistert-retur-/?c=nga#link-931> page accessed 9.10.2017.

Asylum reception centre staff and social workers alike tended not to offer very detailed information about return programmes to migrants. Given the typical unwillingness on the part of asylum seekers to openly consider return as an option, the main priority of professionals working with them is to encourage the first step of contacting the IOM to ask for more detailed information. This was described in interviews with reception centre staff and social workers as a major challenge in itself. In 2015, a total of 38 designated "return counsellors" were assigned to reception centres across the country. Their purpose was primarily to ensure that asylum seekers whose application was either rejected or still in process had a realistic understanding of their prospects in Norway, were informed about assisted return, and 'motivated to see their possibilities in their home countries' (UDI, 2016: 27). In interviews, these specialized counsellors described the problems they faced in communicating the return option at reception centres. 'I haven't met one person who is even willing to talk about [return]', was how one interviewee phrased the discussions. Another counsellor made a similar observation. 'It takes a lot to even get them to meet with IOM'.

One reason for interviewees' unwillingness to talk about return and to meet with IOM was cited repeatedly by these counsellors: Asylum seekers fear that by considering return, they undermine their asylum case and start a process that they cannot get out of. While they may be informed by reception centre staff, UDI and IOM that contacting the IOM and requesting information on the return programmes has no legal bearing on their case and will not be registered, they do not know whether they can trust this information. As the immigration authorities also seek to communicate their 'toughness' on those who resist the legal obligation to return, this plausibly also erodes perceived trustworthiness.

In the final rejection letter to a rejected asylum seeker, a deadline is specified for when the applicant must leave Norway and an application for assisted return must be registered. Professionals interviewed describe this as a window of opportunity for discussing return. If the rejected asylum seeker overstays the deadline, they risk being forcibly returned by the police. That not only means the loss of the support available in the return programmes, but also that they are subject to a re-entry ban to the Schengen area for a period of 1 year to 5 years. They are also prohibited from legally returning to a Schengen country without paying for the costs of their deportation, a sum

---

typically far beyond the means of these migrants. In this situation, migrants are described by the professionals interviewed as more likely to contact the IOM and request information about return.⁵

Yet again, migrants may see reasons for not trusting the official information they receive from a government-funded agency. The fact that migrants elicit informal information through migrant networks rather than through official channels was considered a potential problem by interviewees, because this information may be inaccurate. One way for the IOM to present its information to the target group is for staff members to visit reception centres and provide information about return, first in a group setting and then individually upon request.

The professionals interviewed suggested that awareness about the VG programme is limited among the target group. This corroborates the finding that few prospective returnees in Norway are properly informed about the VG programme (Øien, Bendixsen, 2012). It also became clear during data-gathering that, given the communication problems described above and the fact that IOM's annual quota of potential VG-recipients is limited, very few of these professionals communicated clearly the possibility of VG support. On the one hand it is considered of secondary importance to simply starting the process of approaching the IOM, while on the other hand unrealistic expectations of VG support could easily backfire. A third reason, however, has to do with the ambiguity of the concept of 'vulnerability' itself and the challenge of defining an evasive concept. Our interview data suggests that professionals interpret the VG programme in a narrower sense than what is suggested by the list of categories defined by the UDI and used by the IOM.

Social workers stated that the issue of vulnerability rarely came up spontaneously during talks with rejected asylum seekers and irregular migrants. The social workers rarely raised it as a topic of conversation, aware that talking about assisted return in detail could associate them with a government agenda and undermine the individual rapport they sought to establish with prospective returnees. The latter rarely talked of return, or of themselves as having special needs or being especially vulnerable vis-à-vis other migrants in their situation. They preferred to leave it to the IOM and the immigration authorities to adjudicate such matters. IOM staff state that they, in cases in which they suspect that an individual is vulnerable, make sure to have an

---

⁵ See also: Brekke, 2008.

extra meeting to ascertain whether that is indeed the case. IOM staff stated a particular awareness in this regard with Nigerian prospective returnees because Nigerians are overrepresented in national statistics of trafficking.

This reflects at the micro level a tendency similar to the macro level: Just like destination states rely on IOM to enact projects of exclusion and excision and do 'migration management' on their behalf while using the language of human rights and civil society, (Ashutosh, Mountz, 2011: 21), the social workers likewise shy away from directly engaging with the practicalities of return, leaving it to IOM staff members to couch it in terms of volition and helpful assistance.

Leaving communication on the practicalities of return to the IOM is highly consequential. It makes much of the return decision-making dependent on the willingness and ability of IOM Oslo to give accurate information. As a contracted agency, IOM Oslo is under pressure from the government to produce high numbers of return. Information that suggests post-return challenges, e.g. in accessing the reintegration assistance, runs counter to that objective.

Moreover, leaving communication on return to the IOM runs the risk that a migrant's existing understanding of the pros and cons of the VG programme remains unchallenged by a third party. It may seem surprising that the IOM staff members interviewed by the authors noted that not all migrants who are informed about the possibility of VG return necessarily want to ask for it. Yet this may well have to do with the migrant's perception of the costs and benefits involved. While on paper VG return is much more generous than FSR return, it also comes with a string of conditions that may be understood differently from a migrant's perspective than from that of the immigration authorities. The authors' interview data suggests that many Nigerians in the target group are sceptical to whether they will receive the promised in-kind reintegration support, at a value that exceeds the cash grant. A one-off cash grant is perceived to be dependable and simple, compared to the prospect of receiving in-kind assistance pending verification and documentation of costs, over the course of an entire year, in a country that ranks among the most corrupt in the world.⁶

IOM's 'follow-up' is described in positive terms on their website. VG returnees are given 'post-arrival information and counselling' and part of the reintegration assistance is 'follow up and advice on investing the reintegration

---

⁶ <https://www.transparency.org/country/NGA>, page accessed 06. 10. 2017.

---

support'.⁷ From a migrant's perspective, however, 'follow up' may not have similarly positive connotations. As a representative of an organisation that works with rejected asylum seekers and irregular migrants noted: 'What we see, and this is not only the case for Nigerians, also for other groups, is that people do not want the follow-up after arrival from IOM. It is easier to choose the cash benefit'.

The general literature on the return and reintegration of Nigerian victims of human trafficking makes clear that there is often a fear of reprisals against the victim or against his or her family, although this is not necessarily worse than the everyday violence they experience from others (Plambech, 2014). Given the risks of being tracked down by networks of traffickers involved in organized crime, it seems plausible that at least some would prefer the anonymity of FSR return over the supposed relative benefits of VG return. IOM staff members emphasised that they inform returnees about their options, but leave it to the migrant to decide what is best. In the words of one interviewee: 'We do not want to pressure someone into that programme, they have the option of choosing a normal track with the cash benefit, if that is what they want'. It can hence not be assumed a priori that prospective returnees necessarily prefer VG support over FSR support, even when informed about its availability.

Vulnerabilities at work II: A gendered hierarchisation

Yet another fundamental challenge faced in increasing the number of returnees who return through the VG programme are the conceptual blind spots and hierarchisation of vulnerabilities in professional practice. Most professionals emphasised their sensitivity to the vulnerability of female victims of trafficking for prostitution. When probed for what they saw as alternative forms of vulnerability, interviewees needed more time to reflect. Some expressed the possibility that they were less inclined to consider men as vulnerable. Others noted that they had unconsciously associated the VG programme only with victims of sex trafficking, who are overwhelmingly female. Reception centre staff and social workers alike reflected on how they associated vulnerability with women, and that they believed this was likewise the case for the Nigerian migrants they worked with. As one of the reception centre staff observed: 'It is not very masculine to be called "vulnerable"'. This atti-

---

⁷ <http://www.iom.no/en/varp/vg>, page accessed 06. 10. 2017.

tude was also reflected in an interview with a male prospective returnee, who reported that he had explicitly asked to be considered for VG support, which he had heard about from other Nigerians, but then been told by an IOM staff member that the programme was only for women and children.

That women are considered especially vulnerable is not exclusive to this system, or to Norway. As per gender stereotypes, male migrants are widely assumed to be more self-providing and independent than female (Mahler, Pessar, 2006). In light of the widespread discrimination women experience in many contexts, it is also very understandable (Morchain et al., 2015). Yet it is certainly problematic that men are in effect discriminated against because of gendered notions about independence and risk (Hollander, 2001; Butler, 2016), regardless of migrants' own evaluations. As has been well established by scholarly literature on trafficking, systemic identification of victims and self-identification as victims are both highly gendered, and this is inextricably intertwined with how trafficking is defined and institutionalized as a policy domain (Brunovskis, Surtees, 2008; Kapur, 2010; Wylie, 2016).

Conclusion

This article identifies some of the underlying reasons for low programme uptake in the Vulnerable Groups programme. Firstly, there is the challenge of credibly communicating the details of VG return to migrants whose professed intent is to stay. Secondly, rejected asylum seekers and irregular migrants can be inclined to distrust official information about return. Thirdly, they may specifically prefer the flexibility, simplicity and anonymity of receiving a one-off cash grant upon return through the FSR programme. Finally, the vulnerability of victims of human trafficking appears more easily recognized by authorities, frontline personnel and migrants themselves than other vulnerabilities. This institutionalised hierarchy of vulnerabilities is fundamentally gendered.

The label of 'vulnerable' and the practice of the VG programme merit critical reading. The authors have already located the programme within a resilience discourse in which those in need of protection are cast as in need of overcoming what they lack of agency, empowerment and resilience. Asylum seekers whose claim for protection is rejected are cast as being in need of reintegration assistance.

Moreover, the VG support is highly selective. The vastly higher number of rejected asylum seekers and irregular migrants who return through the FSR programme by implication become negatively defined as ‘not vulnerable’, consistent with a restrictive turn in contemporary European asylum policy and keen attention to detail in the institutional labelling of refugees and migrants (Zetter, 2007). The framing of the VG programme can thus be seen to subtly serve the interests of a northern state in migration control.

Northern states also need to comply with laws. As the label ‘vulnerable’ is used in practice, more or less interchangeably with ‘victims of sex trafficking’, the programme furthermore serves the interest of northern states in upholding their legal obligation to safeguard the rights of that particular, predominantly female, population. Victims of sex trafficking have in the past 15 years been firmly established as a vulnerable group in international legislation. Most European states are bound by international obligations to only return them when particular requirements are met. It does not follow that the tendency observed among professionals to conflate the category of ‘vulnerable’ with ‘victims of sex trafficking’ – at the expense of other vulnerabilities – is motivated by such concerns. Rather, it follows that the state is motivated to turn a blind eye to this practise.

Whether or not such a cynical reading is warranted, it is clear that the name of the VG programme does little to encourage male prospective returnees to request it. Masculinity is not associated with vulnerability and its associated connotations of passivity and helplessness, neither among Norwegian professionals nor among Nigerian migrants.

The institutional landscape in which VG support is embedded likewise does little to shift attention to alternative vulnerabilities. Subsuming the previous return programme for victims of trafficking under the existing VG programme and its theoretically more comprehensive category of the vulnerable, does not in itself open up for alternative interpretations of vulnerabilities. Many of the organisations that collaborate closely with the IOM, and recommend particular migrants for consideration for the VG programme, are specialized in working with women who work in prostitution and may have been subjected to trafficking. While social workers who work with victims of trafficking are trained in catering to their needs, those who work at reception centres are not similarly sensitized to the needs of other groups that could potentially qualify as ‘vulnerable’. For the IOM and the immigration authorities to receive

recommendations of other 'vulnerable' migrants would entail broadening out their list of partnering organizations and communication platforms.

Researchers can and should examine how labels such as 'voluntary return' and 'vulnerable groups' serve political needs as much as those of migrants. However, it is quite possible to be critical of assisted return as an expression of northern state power and also to believe that there is strong case for offering return assistance to marginalized migrants considered undesirable and relegated to the margins of a destination state. A more nuanced understanding of vulnerability may be a step in the right direction.

References

- Adepoju, A. (2005) Review of Data and research on Human Trafficking in sub-Saharan Africa. *International Migration*, 1/2, pp. 75-95.
- Ashutosh, I., Mountz, A. (2011) Migration management for the benefit of whom? Interrogating the work of the International Organization for Migration. *Citizenship Studies*, 1, pp. 21-38.
- Brekke, J. P. (2008) *Fra tilbakevending til retur. Evaluering av Flyktninghjelpens informasjonprosjekt INCOR*. Oslo: Institutt for samfunnsvitenskning.
- Brunila, K., Rossi, L.M. (2017) Identity politics, the ethos of vulnerability, and education. *Education Philosoph and Theory*, online first.
- Brunovskis, A., Surtees, R. (2008) Agency or illness – conceptualization of trafficking victims' choices and behaviours in the assistance system. *Gender, Technology and Development*, 1, pp. 53-76.
- Butler, J. (2016) Rethinking Vulnerability and Resistance. In: J. Butler, Z. Gambetti, L. Sabsay (eds.) *Vulnerability in Resistance*. Durham: Duke University Press, pp. 12-27.
- Danish Government (2010) *Evaluation of the national effort to combat human trafficking 2007-2010*. Copenhagen: Gender equality division.
- Hollander, J. A. (2001) Vulnerability and Dangerousness: The Construction of Gender through Conversation about Violence. *Gender & Society*, 1, pp. 83-109.
- Kapur, R. (2010) *Makeshift Migrants and Law. Gender, Belonging, and Postcolonial Anxieties*. New Delhi: Routledge.
- KOM (2017) *Rapport fra Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel*. Police Directorate: Oslo.

-
- Mahler, S. J., Pessar, P. R. (2006) Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies. *International Migration Review*, 1, pp. 27-63.
- Ministry of Justice and Public Security (2016) *Governmental Action Plan against Human Trafficking*. Oslo: Ministry of Justice and Public Security.
- Morchain, D., Prati, G., Kelsey, F., Ravon, L. (2015) What if gender became an essential, standard element of Vulnerability Assessments? *Gender & Development*, 3, pp. 481-496.
- Paasche, E., Plambech, S., Skilbrei, M-L. (2016) *Assistertretur til Nigeria*. Oslo: University of Oslo.
- Plambech, S. (2014) Between 'Victims' and 'Criminals': Rescue, Deportation, and Everyday Violence Among Nigerian Migrants. *Social Politics*, 3, pp. 382-402.
- Quinn, E. (2009) *Programmes and Strategies in Ireland Fostering Assisted Return to and Reintegration in Third Countries*. Dublin: The Economic and Social Research Institute.
- Schott, R.M. (2013) Resilience, normativity and vulnerability. *Resilience: International Policies, Practices and Discourses*, 3, pp. 210-218.
- Skilbrei, M-L. (2012) Moving Beyond Assumptions? The Framing of Anti-trafficking Efforts in Norway. In: R. Sollund (ed.) *Transnational Migration, Gender and Rights*. Emerald Insight Publishing, pp. 211-227.
- Webber, F. (2011) How voluntary are voluntary returns? *Race & Class*, 4, pp. 98-107.
- Wylie, G. (2016) *The International Politics of Human Trafficking*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Zetter, R. (2007) More labels, fewer refugees: Remaking the refugee label in an era of globalization. *Journal of Refugee Studies*, 2, pp. 172-192.
- Øien, C., Bendixen, S. (2012) *Det riktige valget? Motivasjon og beslutningsprosess når avviste asylsøkere velger frivillig retur*. Oslo: Fafo.

Internet resources

- Eurostat (2017) Statistics on Enforcement of Immigration Legislation. Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Statistics_on_enforcement_of_immigration_legislation#cite_note-2, page accessed 3.10. 2017.
- IOM (undated) Voluntary Return and Reintegration Assistance to Vulnerable Migrants. Available at: <http://www.iom.no/en/varp/vg>, page accessed 6.10.2017.
- UDI (undated) Assistertretur. Available at: <http://www.udi.no/retur/sok-om-assistert-retur/assistert-retur-/?c=nga#link-931>, page accessed 9.10.2017.

UDI (2017a) *Memo on practices and procedures*. Document PN 2011-002. Available at: <https://www.udiregelverk.no/no/rettskilder/udi-praksisnotater/pn-2011-002/>, page accessed 3.10. 2017.

UDI (2017b) *Asylum Decisions by Citizenship and Outcome 2016*. Available at: <https://www.udi.no/en/statistics-and-analysis/statistics/asylum-decisions-by-citizenship-and-outcome-2016/>, page accessed 3.10.2017.

UDI (2016) UDI *Årsrapport 2015*. Available at: https://www.udi.no/globalassets/global/aarsrapporter_i/arsrapportvirksomhetsrapport-for-udi-2015.pdf, page accessed 06.10. 2017.

Transparency International (undated) Nigeria. Available at: <https://www.transparency.org/country/NGA>, page accessed 6.10. 2017.

ERLEND PAASCHE
MAY-LEN SKILBREI*

Rodna ranjivost i vraćanje migranata

U radu se diskutuju rodni koncepti ranjivosti prisutni u narativu država destinacije i primeni politika vraćanja migranata u zemlje porekla. U radu su predstavljeni nalazi empirijskog istraživanja zasnovani na kvalitativnim intervjuima sa zaposlenima u centrima za prihvrat azilanata, socijalnim radnicima koji rade sa iregularnim migrantima i sa tražiocima azila čiji su zahtevi za azil odbijeni u Norveškoj. U radu se ističe da nadležni, zaposleni koji dolaze u kontakt s migrantima, ali i sami migranti lakše prepoznaju neke oblike ranjivosti. Konceptualne praznine, pak, imaju posledice za pristup pomoći i zaštiti, i mogu da doprinesu da ove osobe budu još ranjivije. Dok programi povratka i reintegracije nude posebne pogodnosti za one migrante koji se vraćaju a koji se smatraju 'ranjivim', istraživanje je pokazalo nedostatak volje da se 'etiketa' ranjivosti primeni, osim u slučajevima žena žrtava trgovine ljudima u cilju bavljenja prostitucijom. Razlozi za to su, kako se ukazuje u radu, kako institucionalni, tako i kulturološki.

Ključne reči: upravljanje migracijama, ranjivost, rod, trgovina ljudima, viktimitet

---

* Dr Erlend Paasche je postdoktorski istraživač u Odeljenju za kriminologiju i sociologiju prava na Univerzitetu u Oslu, Norveška. E-mail: erlend.paasche@jus.uio.no

Dr May-Len Skilbrei je profesorka u Odeljenju za kriminologiju i sociologiju prava na Univerzitetu u Oslu, Norveška. E-mail: m.l.skilbrei@jus.uio.no

Različiti aspekti viktimizacije: savremeni ratovi, terorizam i migracije

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 2, str. 167-185

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1702167J>

Pregledni rad

Primljeno: 22.11.2016.

Odobreno za štampu: 25.10.2017.

Seeking Refuge in South Africa: The Victimization of Vulnerable Persons

CHADLEY JAMES*

Many Africans confront and deal with very trying situations in their countries that are very different from the comforts enjoyed in developed parts of the world. Labeled as a 'traumatized continent' (Norridge, 2013: 64), many Africans motivated by the basic human necessities for food and safety flee their countries, seeking refuge in South Africa. The large influx of refugees has given rise to invalid concerns from the government and the 'champions' of their interest (Mauss, 1975: 10), the media. These concerns have spurred changes in the practice of the asylum system which are aimed at targeting refugees, rather than improving their situation, increasing the vulnerability of persons already fleeing persecution: the refugees, the victims. The aim of this paper is to analyze the problem from a victimological stand point, and draw attention to the issue that more research needs to be conducted with victims to improve our understanding of the impacts these practices have.

Keywords: South Africa, asylum seekers, refugees, victimization.

Introduction

South Africa, in 1994 became a new nation. With a commitment to democracy and a respect for a culture of human rights, the new South Africa represents a fundamental shift in the social, political and geographical landscapes of the past. Unity has replaced segregation, equality has replaced legislated racism, and democracy has replaced apartheid, at least in terms of

---

* Dr Chadley James is Assistant Professor, Department of Criminology, California State University, Fresno, USA. E-mail: chadleyj@csufresno.edu.

the law (Harris, 2002; Klein, 2007). Characterized for its multiculturalism and diverse population, the new South Africa is referred to as the Rainbow Nation. Since its emergence, the country has enjoyed a peaceful transition and steady growth in its economy. It is now one of the largest economies on the African continent. However, despite the country's successful transition and economic growth, many problems still plague the country. High levels of unemployment, prejudice and violence remain all too common.

While many South Africans may not be satisfied with the current state of their society, people in many other African countries face even more trying circumstances. Relatively poor economic and political conditions persist in many of the countries bordering South Africa. As a direct consequence, scores of desperate people have left and continue to leave their countries in the hope of finding safety and better economic opportunities in South Africa. According to a report issued by the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR, 2013; 2016), South Africa for several years (2008–2012) received the largest number of new asylum applications. These numbers have since dropped, but the total asylum-seeker population in the country remains relatively high, and is estimated to be around 218.300 (UNHCR, 2016).

The large influx of refugees into the country has raised concerns particularly with the inability of rural areas, towns and cities to provide services and jobs for an increasing population, the lack of employment opportunities in a stagnant economy, the prevalence of informal work, and strong gendered differentials in accessing the labor market (Lehohla, 2017). Added to this is the history of anti-immigrant violence, where there is a perception that immigrants illegally cross the border are criminals, who deal in drugs, traffic children, facilitate and exploit the informal economy, and take opportunities away from South Africans (Alfaro-Velcamp, Shaw, 2016). These rising concerns have prompted the South African government to review and consider implementing changes to the practice relating to immigration and international migration. The proposed changes have been detailed in a Green Paper on International Migration in South Africa (2016), and a White Paper on International Migration (2017). Both these papers have highlighted a need to find a balance between the liberalization of immigration policy and government regulation of domestic communities. Among the policy changes being considered are to set up processing and detention centers for asylum seekers near the borders, and to only grant asylum seekers the right to work under exceptional circum-

---

stances. The proposed changes in the papers have been heavily criticized for being exclusionary and seen as a move by the government to move away from an integration approach to more of containment and repulsion approach. This seems to follow global state-led trend, which seeks to inhibit access to physical territory and refugee protection systems through erecting physical, economic and social barriers to entry (Crush, Skinner, Stulgaitis, 2017).

To date, the policy changes detailed in the Green and White papers have not been legislated; however, many changes in the asylum system are being executed in advance of legislation, increasing the vulnerability of those already in precarious situations. The changes of concern include denying entry of persons, limiting access to permits and the rights of asylum seekers to work and to education, and the closing and relocation of Refugee Reception Offices (RRO). This has resulted in many persons being forced to enter the country illegally, exposing them to human trafficking and the accompanying victimizations of theft, rape, assault and possible death during passage (MSF, 2009, 2010; Alfaro-Velcamp, Shaw, 2016; Alfaro-Velcamp et al., 2017).

This paper provides a brief overview of the asylum system in South Africa and discusses how the changes in the practice of the asylum system¹ are in fact aimed at targeting refugees, rather than improving their situation. The paper then details the context in which these changes occurred and lists the ways in which the refugees – the victims – are suffering their effects. The information in this paper is drawn from a variety of sources including: Government and Non-governmental Organizations (NGOs) reports dealing with asylum seekers and refugees, scholarly articles and media publications. It is important to note however, that drawing information from these sources does have limitations. Some (or much) of the analysis drawn from these sources, is unsubstantiated by police data and government officials. This may be due in part to the fear of reporting by refugees, and the political will of the government to comprehensively investigate the problem.

Nonetheless, what is presented does suggest that research is desperately needed to substantiate the consequences of the changes in practice of the asylum system that appear to have grave outcomes for those trying to entry the country.

---

¹ The paper does not deal with all aspects of the asylum process. Specifically, it does not deal with the administrative and implementation challenges in the status determination process, as this is not a change in practice, but rather a longstanding concern.

The South African Asylum System

As a signatory to the instruments of international refugee law, most notably, the 1951 United Nations Convention Relating to the Status of Refugees, which obliges states to provide protection to those persons fleeing persecution and to prevent *refoulement*², South Africa has two primary acts that serve as the foundation of its asylum system. These are the Refugee Act (1998) and the Immigration Act (2002). A principle of the above-mentioned UN convention and found within the above legislation, is that no limitations are placed on who may apply for asylum in South Africa. Moreover, it clearly asserts that “no asylum seeker may be denied entry at the border post, and that each individual’s application must be judged on its individual merit and not according to any group-based characteristics. *A priori* limitations on the right to apply for asylum based on nationality or on proximity or distance of the country of origin from South Africa are therefore prohibited” (Ngwato, 2013: 20). Evaluated in accordance with international principles of refugee law and human rights instruments, South Africa’s asylum policy system is argued to be one of the more progressive systems in the world (Klaaren, Handmaker, de la Hunt, 2008).

The progressive nature and intent of these laws are however, largely overshadowed by their poor and ineffective implementation (Handmaker, 2002; Crush et al., 2017; Crush, Skinner, Stulgaitis, 2017). Challenges that have and routinely affect their functional implementation are: poor access to RROs (limited locations), corruption, accumulation of applications and appeals, and poor judgment in determining refugee status (Klaaren, Handmaker, de la Hunt, 2008; Landau, 2008; Crush et al., 2017). Even turnaround programs³ by independent evaluators which furnish assessments and recommendations to better implement the laws have been largely ignored (Ngwato, 2013). The current asylum system is broken and failing those who need it most. The failure of this system and the erosion of the protective and progressive refugee policy approach, coupled with the changes in its practice already mentioned above, place already vulnerable persons at an increased risk of victimization (MSF,

---

² Refoulment is defined as the returning of a person to a place where they may face persecution. Non-refoulment is the axiom that no country shall return a person to a place where they may face persecution (Ngwato, 2013: 20).

³ Turnarounds are programs that make assessments and identify specific shortcomings and ineffective procedures within systems. Based on these assessments, specific recommendations are made to return the system to a sustainable operational position (Sloma, 2000).

2009; 2010; Alfaro-Velcamp et al., 2017). These actions (and or inactions) prevent opportunities for good governance and highlight the immigration challenges South Africa faces and the vulnerability of immigrants coming to the country.

Developments Leading to Changes in the Asylum System

Positions in society on specific issues such as political arrangements are shaped by a “set of general abstract beliefs or assumptions about the correct or proper state of things” (Miller, 1973: 142). These positions are known as our ideologies. Ideologies are inextricably linked to our thoughts and behaviors. They form the lens in which we view and react to politics, economics, philosophy, criminology and victimology (van Dijk, 1998; Kirchhoff, Khan, 2012; Boudon, 2013). Thus, when discussing issues of social control – of which current changes in practice within the asylum system are most certainly about social control – ‘social control is all about ideology’. Two major developments in South Africa resulted in the changes in practice in the asylum system: an increased focus on security and a concern about the increase in the number of asylum seekers (Ngwato, 2013). These will now be detailed.

Focus on security

Over the last several years the South African government under the leadership of the African National Congress (ANC), has persistently raised questions related to asylum seekers and security (Amit, 2010; 2012). Underlined in a policy document entitled *Peace and Security* (ANC, 2012), the ANC detailed the most important objectives for the Department of Home Affairs (DHA): achieve national security and public safety. The ANC document is not a government policy statement representing the government’s final position on a problem; rather, it represents the leading party’s internal dialectics on a problem and the intended strategic orientation. The document indicates the extent to which the issue of security takes precedence over the other directives of the DHA. The document reveals that the orientation of the ruling party is to have an asylum system focused on protecting South Africa, rather than helping those in need of protection. Furthermore, this focus on security and protection has resulted in the DHA being moved from the administrative branch of

government to the department of justice and crime prevention (Amit, 2012; Ngwato, 2013). This orientation arose despite a significant lack of evidence to suggest that the country is in need of protection...and from what?

Refugees and immigrants are continuously being linked to labor market competition and national security threats (Alfaro-Velcamp, Shaw, 2016; Crush et al., 2017). The rationale given for these threats is based on the premise that those not recorded on the country's national identity and fingerprint databases pose a threat to the country's security. The shear lack of substance to this argument is deplorable in itself; but more important, there is no evidence to suggest how asylum seekers, along with those who are undocumented, constitute a threat to South Africa's security. There is also little evidence to suggest that a disproportionate number of asylum seekers are convicted of crimes (apart from administrative arrests relating to residence status) (Mutongwizo, 2010; Singh, 2011; Makhada, Roelofse, 2013; Ngwato, 2013). Instead, there is substantial evidence to demonstrate that changes to the asylum system, despite not being sanctioned, are already being implemented. Limitations on access to the country for asylum seekers have been put in place in ways that coincide with insufficient protection for these vulnerable persons (Misago, Landau, Monson, 2009; Kavuro, 2015 ; Crush et al, 2017). Implementing changes to an asylum policy with a focus on security is attributed to the concerns about the number of refugees seeking asylum in South Africa.

Concerns about numbers

The second motivating factor for the changes in the asylum system is the preoccupation with the number of refugees entering the country (Klaaren, Handmaker, de la Hunt, 2008; Ngwato, 2013; Kariithi, Mawadaza, Carciotto, 2017). Discussed earlier in the paper, South Africa over the past seven years has received some of the highest annual flows of asylum seekers in the world (UNHCR, 2016). This tide of humanity has received a great deal of attention by the government and the media. Both have resorted to sensationalist language to characterize the situation (Kariithi, Mawadaza, Carciotto, 2017).

The use of negative, sensationalist language like: influx, flood, pour, waves, hordes and descend, has been used by the government and media to depict the number and the dire implications of refugees arriving in the country (Kariithi, Mawadaza, Carciotto, 2017). The use of such negative representations of asy-

lum seekers creates the impression of an uncontrollable or unstoppable process (Sontag, 1988). It further suggests, implausibly so, that foreigners are the cause of chaos and the high levels of victimization in the country (Mutongwizo, 2010; Alfaro-Velcamp, Shaw, 2016; Alfaro-Velcamp et al., 2017). The overtly misleading representations of the situation and perceptions of the other is arguably one of the causes of the high levels of xenophobic⁴ violence in the country (Harris, 2002; Pretorius, 2004; Sharp, 2008; Misago, Landau, Monson, 2009; Martin, 2010; Singh, 2011; Foster, 2012; Ngwato, 2013; Patel, 2013; Hickel, 2014; Alfaro-Velcamp, Shaw, 2016; Alfaro-Velcamp et al., 2017; Crush et al., 2017). The language of the media and the government also has bolstered the idea that South Africa needs to be protected (Harris, 2002; Misago, Landau, Monson, 2009).

However, the notion that South Africa is *overflowing* with refugees is false and stems from a misinterpretation of the numbers. According to the UNHCR (2011) Statistical Yearbook, choices related to administrative categorization are the reason for why South Africa ranks so highly, when the number of persons fleeing persecution is actually higher in other countries (UNHCR, 2016). Although there may be numerous reasons for the change in practice in the asylum system, the focus on security and a concern for the number of people are argued to be of particular significance. As mentioned already, the changes of concern have included denying entry of persons by nationality (notably Zimbabweans, Somalis and Ethiopians), limiting access to permits and the rights of asylum seekers to work and to education, and the closing of Refugee Reception Offices (RRO) and relocating them. These changes in practice will now be detailed along with their implications.

Changes in the practice of the asylum system

Africa is a 'traumatized continent' (Norridge, 2013: 64). Many Africans face trying situations in their country that are often very difficult to comprehend by those in developed parts of the world. The large influx of refugees has raised concern and resulted in many changes in the practice of the asylum system; however, despite changes being outlined in the Green Paper on Inter-

⁴ Xenophobia is defined as "a negative attitude towards foreigners, a dislike, a fear, or hatred. Xenophobia is posited to be more than an attitude – it is an activity, as in South Africa evidence shows that it becomes a violent practice that results in bodily harm and damage" (Foster, 2012: 49).

national Migration in South Africa (2016), and in the White Paper on International Migration (2017), these have not been legislated, or reviewed for the possible consequences of their implementation (Crush et al., 2017). These changes are broken down into three subsections, individually detailed with their rising concerns and serious implications.

Denial of entry

According to the Refugee act (Section 2) of 1998, preventing asylum seekers from accessing protection in South Africa is a violation of the law, and a contravention of the Universal Declaration of Human Rights (UN, 1948). Elphick (2011) comments that the Refugee Act stipulates: no person/s other than a Refugee Status Determination Committee (RSDC) is sanctioned to determine the validity or otherwise of an individual's asylum claim prior to them being granted access to the country and representation in front of the RSDC. Both the Refugee Act (1998) and the Immigration Act (2002) therefore state, that any person/s presenting themselves with the intention to seek asylum must be issued with a Section 23 permit. This permit enables asylum seekers to travel into the country to the nearest RRO to make their application for asylum.

It has been established that immigration officers have been actively denying entry to persons. Between March 2011 and July 2012 no Zimbabwean asylum seekers at the RRO in Musina⁵ were found to have a Section 23 permit. These asylum seekers were initially denied entry into the country based on the argument that they were not genuine asylum seekers, and were instead economic migrants (Amit, 2012; Crush et al., 2017). This practice has since stopped; however, it meant that decisions to grant Section 23 permits to persons are being made by immigration officers, which is in violation of the decrees of the laws (Amit, 2012; Ngwato, 2013). It additionally means that these Zimbabweans had to enter the country illegally and purchase immigrant documents through corrupt Department of Home Affairs officials (MSF, 2009; 2010; Alfaro-Velcamp, Shaw, 2016). Furthermore, there is evidence to suggest that South Africa is actively applying what is known as a 'first or third safe country principle' without any formal policy document (Amit, 2011). A first safe country principle argues that an asylum seeker is expected to apply for asylum in the first safe country where they have the opportunity to do

---

⁵ Musina is city located 18 Kilometers from the border between South Africa and Zimbabwe.

so. If they first apply for asylum in a subsequent country, then that country can return them to the first country in order to examine their claim. A third safe country principle implies that a destination country can return an asylum seeker to another country through which they passed if there is a safe third country agreement with that country (Hathaway, 2005). First or third safe country principles are based on bilateral agreements between countries and not enshrined in international law.

This does not make the principles unlawful, but it does raise concerns over the obligation the country has to protect and prevent refoulement – stipulated in the Refugee Act (Hathaway, 2005; Kavuro, 2015). As such, a key feature in the law is the right of the refugee to protection and resisting movement to a third country (Amit, 2011). However, further evidence of asylum assessments made by immigration officers and a simplified first safe country implementation has resulted in the denial of entry to a person at border posts between South Africa and Zimbabwe (IRIN, 2011).

These practices have dire consequences. The denial of entry into South Africa for asylum seekers is in violation of the country's domestic and international legal obligations. This practice invites international scrutiny and condemnation for its protection of vulnerable persons. More important, forcing desperate people to take desperate actions places them in a more precarious situation when they enter the country illegally.

Limitations of rights to work and to education

Enshrined in South Africa's constitution and Refugees Act (1998), is the right for asylum seekers to work and study. This right to work⁶ includes within its description the ability to enter into employment, as well as start a business (self-employed) (Kavuro, 2015; Crush et al., 2017). The right to work is of particular significance in the South African context, as it enables refugees to earn a living without state support. However, cases have been reported of South African Police Service (SAPS) officers contacting UNHCR officials for confirmation of the legality of an order issued by the DHA to close down foreign-owned businesses (Ngwato, 2013; Gastrow, Amit, 2015; Crush et al.,

---

⁶ The right to work does not include within its definition the right to work in the medical professions. Those with medical qualifications need to complete a qualifying exam and be registered with the Health Professionals Council of South Africa (HPCSA), before working in this field (HPCSA, 2013).

2017). The fact that the DHA is already acting on these changes despite the absence of any official sanction is of grave concern, as the evidence suggests that the police are harassing asylum seekers. Moreover, harassment aggravates an already fragile relationship between police and foreigners in South Africa (Konanani, Odeku, 2013; Tomchak, 2014). Furthermore, the proposed changes to limit the right to work and to education would drastically affect the self-sufficiency of asylum seekers. It would in fact place greater burden on the government, which currently does not provide any support to asylum seekers, to provide them with welfare assistance. Such support would include shelter, food, and basic services in either camps or detention centers. Providing this type of support would place South Africa more in line with asylum practices in other countries (i.e. Japan). However, such a change in policy has been opposed by NGO's and human rights groups stating that South Africa would not be able to afford the necessary protection of refugees outlined in its domestic and international legal obligations (de Haas, Natter, Vezzoli, 2016; Crush et al., 2017), as it places already vulnerable people in more vulnerable situations.

Closure of RRO's

All the asylum applications, asylum permit renewals, refugee status determination interviews, refugee status renewals and appeal hearings are conducted at RRO's. They are the most important point of contact between asylum seekers and the DHA (Misagot, Landau, Monson, 2009). The Consortium for Refugees and Migrants in South Africa (CoRMSA, 2011; 2012) point out that RRO's have been situated in the larger city centers of the country: Johannesburg, Pretoria (nation's capital), Cape Town, Durban and Port Elizabeth. One RRO was also situated in Musina close to the border between Zimbabwe and South Africa.

The DHA in 2011 decided to close RRO's in Johannesburg, Cape Town and Port Elizabeth; it also announced plans to relocate all existing RRO's to the country's international land borders. This was done with little or no notification to those affected. The closure of existing offices and the intended move is one that detrimentally affects the asylum system (CoRMSA, 2012; Brown, 2013). The detrimental effects include reduced 'access (for initial applications, renewals, status determination interviews and appeals), administrative efficiency and fairness, and the economic and safety implications for asylum

---

seekers' (Ngwato, 2013: 37). These changes also contravene existing domestic and international laws. The DHA has ignored court orders to reopen RRO's, thereby showing no regard for the rule of law (CoRMSA, 2012; Chirume, 2016).

The ramifications of these closures are that an already large number of refugees in the country are likely to become undocumented – unnecessarily and unlawfully, exposing their already fragile position in South African society and increasing their chance of arrest and deportation (leading to refoulement) (CoRMSA, 2012; Brown, 2013; Alfaro-Velcamp, Shaw, 2016). Withal, if the proposed plan moves forward to relocate the RRO's to international land borders, it will place greater financial burden on the refugees and violate their constitutional right to administrative action by the government that is fair and rational. These decision by the DHA and the lack of judicial enforcement for the rule of law by the government leaves many refugees in a perilous position.

The victims of the changes in practice of the asylum system

Negligent actions by responsible authorities have real life consequences. These consequences are experienced by those already most vulnerable: the refugees themselves. The details of the victimization experienced by the refugees will be divided into two subsections.

Irregular Entry

Discussed in the changes in the practice of the asylum system section of this paper is the denial of entry of person into the country. The refusal of entry, despite being a breach of legal obligations has meant many persons find irregular ways to enter the country.

Crossing into the country illegally along South Africa's borders (Botswana, Mozambique, Namibia and Zimbabwe), has led many to encounter gangs known as '*gumaguma*' (Misago, Landau, Monson, 2009; Masawi, 2016). These gangs situated along the border prey on persons trying to enter the country. They have consistently, with very little coherent action by the authorities, exposed these persons to sexual and gender-based violence in which both men and women are robbed of their belongings and raped (Misago, Landau, Monson, 2009; MSF, 2009; 2010; Masawi, 2016). According to an MSF briefing

paper (2010), these gangs rape both men and women and force men to rape kith and kin. A 27-year-old Zimbabwean man describes his ordeal:

"I crossed the river with a group of four people. We were met by a gang of seven gumaguma on the South African side who were armed with knives and guns. They forced me to have sex with the women in my group and I refused. Then one of the gumaguma forced his penis into my anus and ejaculated inside. I don't actually know how many forced themselves on me because I was confused by the whole incident. I fainted and when I woke up they were nowhere to be found" (MSF, 2010: 2).

These encounters clearly have the potential to be traumatizing and constitute significant invasions into the self for the victims (Kirchhoff, 2005). Such invasions call for crisis intervention; however, given their illegal status (undocumented), these persons too experience institutional victimization when they are denied medical treatment at clinics and hospitals (MSF, 2009; 2010) or have required to pay excessive fees for treatment (Skonsana, 2016; Alfaro-Velcamp et al, 2017). Often the sexual victimization is carried out without condoms, increasing the risk of pregnancy and HIV/AIDS (Misago, Landau, Monson, 2009). A 28-year-old woman describes what happened to her:

"I went to a public clinic for an incomplete miscarriage but the nurse told me they only do abortions for South African people. After they asked me for ZAR 400 (26.27 Euro), which I didn't have, I went to an N'anga (traditional healer) who helped me with the abortion. Later I went to the same clinic because I had severe abdominal pain. They asked me again for my passport and ZAR 140 (9.19 Euro), which I did not have. I walked out and bought antibiotics and painkillers" (MSF, 2010: 2).

Not all those that experience such victimization are undocumented. Reports have also been made by foreigners being denied treatment or made to feel unwelcome by public health officials simply because they cannot speak the language (Crush et al., 2017). This further forces the victims into silence and increases a sense of helplessness.

Police harassment

The increased focus on security, a concern for the number of people seeking asylum, and changes in the practice of the asylum system has led to an increase in the police harassment of foreigners. This harassment has been demonstrated by three highly publicized cases of police brutality: one involving police officers stripping a Nigerian man and beating him in full view of the public (Tomchak, 2014), the second and third cases both involving police officers handcuffing and dragging men behind their vehicles (Clayton, 2013; Siddique, 2013). In the one case a Mozambican man died as a result of his injuries (Siddique, 2013). According to Alfaro-Velcamp and Shaw (2016), policing foreigners appears to be a relatively safe space for police work because there is little resistance from communities, particularly in places where the police may ordinarily struggle to enter and make arrests. Because of foreigners' often ambiguous legal status, they become 'easy arrests', which lead to them being targeted, arrested and detained deliberately (Alfaro-Velcamp, Shaw, 2016). The fact that already vulnerable people are being victimized by those persons meant to protect them is of grave concern. Moreover, such circumstances destroy trust and public confidence in officials (Ngwato, 2013), ostracizing a community further and in this case, causing those fleeing persecution – to live in constant fear of persecution.

Conclusion

The country of South Africa despite having its own problems is seen as a viable destination for many persons fleeing much more deplorable circumstances. The UNHCR (2016) has revealed that for a number of years, South Africa, compared to the rest of the world, has received some of the largest numbers of new asylum applications. The large influx into the country has led to spurious concerns for security and misrepresentations of the number of foreigners in the country by the government, its leadership and the media. These concerns have ushered in unofficial changes to the practices in the asylum system. As stipulated in legislation, the asylum system in South Africa is often thought to be one of the most progressive systems in the world, but it is now failing those who need it most. Denying the entry of persons into the

country, limiting access to permits and the rights of asylum seekers to work and to education, and closing of RRO's and relocating them have proceeded without much consideration to their implications, and are in contravention of domestic and international legal obligations.

The consequences of these changes have been grave: forcing persons to enter the country illegally and exposing them to victimization by gangs who prowl the borders. Furthermore, closures of RRO's means refugees in the country are more likely to remain and/or become undocumented – increasing their chance of arrest and deportation. These changes in addition to the original life situation, which caused them to seek asylum, have resulted in greater police harassment and institutional victimization by clinics and hospitals which deny foreigners treatment, in some cases simply because they cannot speak the language.

Changing the practices in the asylum system will not act as a deterrent to new arrivals. Instead, these changes increase the victimization, fear, and anxiety of those already fleeing persecution – the refugees – the victims.

References

- Alfaro-Velcamp, T., McLaughlin, R. H., Brogeri, G., Skade, M., Shaw, M. (2017) Getting Angry with Honest People: The Illicit Market for Immigration Papers in Capt Town, South Africa. *Migration Studies*, 2, pp. 216-236.
- Alfaro-Velcamp, T., Shaw, M. (2016) Please Go Home and Build Africa: Criminalising Immigrants in South Africa. *Journal of Southern African Studies*, 5, pp. 983-998.
- Amit, R. (2010) *Protection and Pragmatism: Addressing Administrative Failures in South Africa's Refugee Status Determination Decisions*. Johannesburg: F. M. S. Programme.
- Amit, R. (2011) *The First Safe Country Principle in Law and Practice: Migration Issue Brief*. Johannesburg: ACMS.
- Amit, R. (2012) *All Roads Lead to Rejection: Presistant Bias and Incapacity in South African Refugee Status Determination*. Johannesburg: ACMS.
- Boudon, R. (2013) *The Analysis of Ideology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- CoRMSA (2011) *Protecting Refugees, Asylum Seekers and Immigrants in South Africa During 2010*. Johannesburg: CoRMSA.

-
- CoRMSA (2012) *The Implications of Moving Refugee Reception Offices to Border Areas*. Johannesburg: CoRMSA.
- Crush, J., Skinner, C., Stulgaitis, S. (2017) *Rendering South Africa Undesirable: A Critique of the Refugee and Informal Sector*. SAMP Migration Policy Series no. 79. South African Migration Programme.
- Crush, J., Tawodzera, G., Chikanda, A., Ramachandran, S. Tevera, D. (2017) *Migrants in Crisis South Africa Case Study: The Double Crisis - Mass Migration from Zimbabwe and Xenophobic Violence in South Africa*. Pretoria: International Center for Migration and Policy Development & Southern African Migration Programme.
- de Haas, H., Natter, K., Vezzoli, S. (2016) Growing Restictivness or Changing Selection? The Nature and Evolution of Migration Policies. *International Migration Review*, 3, pp. 1-44.
- Department of Home Affairs (2016) Green Paper on International Migration in South Africa. *Government Gazette*, No. 738. Pretoria: Department of Home Affairs.
- Elphick, R. (2011) *Refoulement of Undocumented Asylum-Seekers at South African Ports of Entry, with a Particular Focus on the Situation of Zimbabweans at Beitbridge*. Johannesburg: L. f. H. Rights.
- Foster, H. (2012) Xenophobia: What Do Students Think. *Acta Criminologica, Conference Special Edition* no. 2, pp.47-66.
- Gastrow, V., Amit, R. (2015) The Role of Migrant Traders in Local Economies: A Case Study of Somali Spaza Shops in Cape Town. In: J. Crush, A. Chikanda (eds.) *Mean Streets: Migration, Xenophobia and Informality in South Africa*. Cape Town: Mega Digital, pp. 172-177.
- Hathaway, J. C. (2005) *The Rights of Refugees Under International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Handmaker, J. (2002) Evaluating Refugee Protection in South Africa. SAMP Migration Policy Brief no. 7.
- Harris, B. (2002) Xenophobia: A New Pathology For a New South Africa? In: D. Hook, G. Eagle (eds.) *Psychopathology and Social Prejudicer*. Cape Town: University of Cape Town Press, pp. 169-184.
- Hickel, J. (2014) Xenophobia in South Africa: Order, Chaos, and the Moral Economy of Witchcraft. *Cultural Anthropology*, 1, pp. 103-127.
- Kariithi, N., Mawadza, A., Carciotto, S. (2017) *Media Portrayal of Immigration in the South African Media, 2011-2015*. Cape Town: The Scalabrin Institute for Human Mobility in Africa (SIHMA).

Chadley James *Seeking Refuge in South Africa: The Victimization of Vulnerable Persons*

- Kavuro, C. (2015) Refugees and Asylum Seekers: Barriers to Accessing South Africa's Labor Market. *Law, Democracy and Development*, 1, pp. 232-260.
- Kirchhoff, G. F. (2005) *What is Victimology?* Tokyo: Seibundo.
- Kirchhoff, G. F., Khan, N. (2012) Limits to Tolerance: Tribal Social Order Versus Human Rights. *Temida*, 2, pp. 181-192.
- Klaaren, J., Handmaker, J., de la Hunt, L. A. (2008) Talking a New Talk: A Legislative History of the Refugees Act 130 of 1998. In: J. Handmaker, J. Klaaren (eds.) *Advancing Refugee Protection in South Africa*. New York: Berghahn Books, pp. 47-60.
- Klein, N. (2007) *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. New York: Picador.
- Konanani, R. H., Odeku, K. O. (2013) Vicious Attacks on Foreign nationals in South Africa: An Entrenched Culture of Impunity. *Mediterranean Journal of Social Science*, 13, pp. 801-807.
- Landau, L. B. (2008) Regional Integration, Protection and Migration Policy Challenges in Southern Africa. In: J. Handmaker, J. Klaaren (eds.) *Advancing Refugee Protection in South Africa*. New York: Berghahn Books, pp. 27-46
- Lehohla, P. (2017) *Poverty Trends in South Africa: An Examination of Absolute Poverty Between 2006 and 2015*. Pretoria: Statistics South Africa.
- Makhada, Z., Roelofse, C. (2013) Assessing Conviction Rates and Nationalities of Accused in Reported Burglary Cases in Musina Policing Precinct: the Zimbabwean Factor. *Acta Criminologica*, 2, pp. 92-102.
- Martin, J. R. (2010) Vigilantism and informal social control in South Africa. *Acta Criminologica*, 3, pp. 53-70.
- Masawi, E. A. (2016) *Cross-Border Migration: Zimbabwe - South Africa Exodus*. New York: Simon&Schuster.
- Mauss, A. L. (1975) *Social Problems as Social Movements*. New York: J. B. Lippincott Company.
- Miller, W. B. (1973) Ideology and Criminal Justice Policy: Some Current Issues. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 2, pp. 141-162.
- Misago, J. P., Landau, L. B., Monson, T. (2009) *Towards Tolerance, Law and Dignity: Addressing Violence Against Foreign Nationals in South Africa*. Johannesburg: Witwatersrand.
- MSF (2009) *No Refuge, Access Denied: Medical and Humanitarian Needs of Zimbabweans in South Africa*. Johannesburg: MSF.

-
- MSF (2010) *Briefing Paper: The Lives of Survival Migrants and Refugees in South Africa*. Johannesburg: MSF.
- Mutongwizo, T. (2010) Foreign Fears? An Exploratory Study of Perceptions and Fear of Crime amongst International Students at the University of Cape Town, South Africa. *Acta Criminologica, Conference Special Edition*, 2, pp. 128-154.
- Ngwato, T. P. (2013) *Policy Shifts in the South African Asylum System: Evidence and Implications*. Johannesburg: Witwatersrand.
- Norridge, Z. (2013) *Perceiving Pain in African Literature*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Pretorius, R. (2004) Political Refugees as Victims of Prejudice, Discrimination and Abuse. *Acta Criminologica*, 2, pp. 131-142.
- Sharp, J. (2008) 'Fortress SA': Xenophobic Violence in South Africa. *Anthropology Today*, 2, pp. 1-3.
- Singh, S. (2011) Xenophobia and Crime: Foreign Nationals Awaiting Trial in a South African Prison. *Acta Criminologica*, 2, pp. 31-47.
- Sloma, R. S. (2000) *The Turnaround Managers' Handbook*. Washington D. C.: Bread Books.
- Sontag, S. (1988) *AIDS and its Metaphors*. Harmondsworth: Penguin.
- UNHCR (2011) *Statistical Yearbook*. Geneva: UNHCR.
- UNHCR (2013) *Global Trends*. Geneva: UNHCR.
- UNHCR (2016) *Global Trends: Forced Displacement in 2016*. Geneva: UNHCR
- van Dijk, T. A. (1998) *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: SAGE.

Internet sources

- ANC (2012) *Peace and Security*. Available at: <http://www.anc.org.za/docs/discus/2012/peacev.pdf>, page accessed 15.7.2016.
- Brown, R. (2013) *Awaiting Asylum: The Shifting Policies Towards Asylum Seekers in South Africa*. Available at: <http://tyglobalist.org/in-themagazine/features/awaiting-asylum-the-shifting-policies-towards-asylum-seekers-in-south-africa/>, page accessed 7.12.2014.
- Chirume, J. (2016) *South Africa: PE Refugee Center Remains Closed in Defiance of Court Order*. Available at: <http://allafrica.com/stories/201602220947.html>, page accessed 10.8.2017.

Chadley James *Seeking Refuge in South Africa: The Victimization of Vulnerable Persons*

Clayton, J. (2013) *Eight South African Police Arrested Over Death of Man Dragged Behind Van*. Available at: <http://www.theguardian.com/world/2013/mar/01/eight-south-african-police-arrested>, page accessed 7.7.2015.

Department of Home Affairs (2017) White Paper on International Migration for South Africa. Available at: www.dha.gov.za/whitepaperoninternationalmigration-20170602.pdf, page accessed 16.8.2017.

HPCSA (2013) *Media Statement: Cautionary Notice to Prospective Medical Students Studying Overseas*. Available at: http://www.hpcsa.co.za/Uploads/publications/press_release_2013/hpcsa_med_rel_caut_not_med_stu_25nov_2013.pdf, page accessed 7.7.2016.

Immigration Act 13 (2002) Available at: http://www.saflii.org/za/legis/consol_act/ia2002138.pdf, page accessed 27.8.2016.

IRIN (2011) *Africa: Horn Migrants Heading South Pushed Backwards*. Available at: www.irinnews.org/report/93403/africa-horn-migrants-heading-south-pushed-backwards, page accessed 26.11.2016.

Patel, K. (2013) *Analysis: The Ugly Truth Behind SA's Xenophobic Violence*. Available at: <http://www.dailymaverick.co.za/article/2013-05-28-analysis-the-ugly-truth-behind-sas-xenophobic-violence/-VIKXft6D4nU>, page accessed 1.9.2016.

Refugee Act 130 (1998) Available at: http://www.saflii.org/za/legis/consol_act/ra199899.pdf, page accessed 27.8.2016.

Skonsana, I. (2016) *Refugees Ripped off at State Hospitals*. Available at: <http://bhekisia.org/article/2016-05-12-sa-is-no-haven-for-sick-refugees>, page accessed 12.8.2017.

Siddique, H. (2013) *South African Police Suspended over Death of Man Dragged Behind Van*. Available at: <http://www.theguardian.com/world/2013/feb/28/man-dies-south-africa-police-van?guni=Article:in body link>, page accessed 9.9.2016.

Tomchak, A. (2014) *Nigeria Protests to South African Over Cape Town Beating*. Available at: <http://www.bbc.com/news/world-africa-26558964>, page accessed 7.8.2016.

UN (1948) Universal Declaration of Human Rights. Available at: http://www.ohchr.org/en/udhr/documents/udhr_Translations/eng.pdf, page accessed 3.12.2014.

CHADLEY JAMES*

Traženje utočišta u Južnoj Africi: Viktimizacija ranjivih osoba

Mnogi Afrikanci se suočavaju sa različitim izazovima i teškim situacijama u svojim državama, koje se u mnogome razlikuju od udobnosti koju uživaju građani u razvijenim delovima sveta. Kako je okarakterisan kao 'traumatizovan kontinent' (Norridge, 2013: 64), mnogi Afrikanci, motivisani osnovnim ljudskim potrebama za hranom i sigurnošću, napuštaju države u kojima žive i utočište traže u Južnoj Africi. Povećan priliv izbeglica doveo je do neopravdane zabrinutosti vlasti i 'šampiona' interesovanja (Mauss, 1975: 10), medija. Ova zabrinutost je podstakla izmene sistema azila u praksi, koje pogađaju izbeglice umesto da dovedu do poboljšanja njihovog položaja, povećavajući ranjivost ljudi koji već beže od progona: izbeglica, žrtava. Cilj rada je analiza ovog problema s viktimološkog aspekta i skretanje pažnje na činjenicu da je neophodno više istraživanja koja bi obuhvatila žrtve kako bi se unapredilo razumevanje uticaja koje ovakve prakse imaju.

Ključne reči: Južna Afrika, tražioci azila, izbeglice, viktimizacija.

---

* Dr Chadley James je docent na Odeljenju za kriminologiju, California State Univerzitet, Fresno, SAD. E-mail: chadleyj@csufresno.edu.

Različiti aspekti viktimizacije: savremeni ratovi, terorizam i migracije

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 2, str. 187-202

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1702187P>

Pregledni rad

Primljeno: 30.5.2017.

Odobreno za štampu: 25.10.2017.

Viktimizacija žena kao posledica feminizacije migracija

NIKOLA PAUNOVIĆ*

Feminizacija migracija, kao pretpostavka o porastu broja migrantinja u svetu, privlači sve veću pažnju stručne javnosti. Uz to, primetno je da su sve brojniji međunarodni pravni akti posvećeni prevenciji i suzbijanju različitih aspekata nasilja prema migrantnjama. Predmet rada obuhvata razmatranje problema njihove viktimizacije, koja se ispoljava na globalnom nivou, i to u kontekstu dobrovoljnih migracija. Imajući u vidu povećanu izloženost žena viktimizaciji u kontekstu dobrovoljnih migracija, u radu se analiziraju etiologija feminizacije migracija i fenomenologija viktimizacije migrantinja, s posebnim fokusom na zlostavljanje migrantinja na radu u domaćinstvima i trgovinu ženama radi seksualne i radne eksploracije. Osnovni cilj rada je da se analiziranjem uzroka i oblika viktimizacije migrantinja ponude predlozi za poboljšanje njihovog položaja. S tim u vezi, u radu se zaključuje da je najefikasniji način za eliminisanje viktimizacije migrantinja promicanje vrednosti međusobnog uvažavanja i poštovanja, kao i poboljšanje uslova za integraciju na svim nivoima i jednak pristup pravima i individualnim slobodama.

Ključne reči: feminizacija migracija, viktimizacija, etiologija, fenomenologija, trgovina ženama

---

* MA Nikola Paunović je istraživač stipendista u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu.
E-mail: dzoni925@gmail.com

Uvod

Istorijski posmatrano, tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka potražnja za radnom snagom u razvijenim zemljama se pre svega odnosila na radnike migrante, koji su na osnovu zaključenih bilateralnih ugovora između zemalja porekla i destinacije dolazili na rad u poljoprivredni i industrijski sektor. Situacija počinje da se ubrzano menja sa globalnim ekonomskim promenama početkom osamdesetih, kada se značajno smanjila potražnja za muškom radnom snagom, a povećala za nisko plaćenom ženskom radnom snagom, pretežno u uslužnom sektoru (Orozco, Paiewonsky, Domínguez, 2010: 36-37). Tako je širenje tržišta rada za personalne usluge dovelo do povećane potražnje za radnicama – migrantkinjama, prevashodno za rad u domaćinstvu i u industriji zabave (Piper, 2003: 724). Iz tog razloga, od tada pa do danas sve više istraživanja se fokusira na uspostavljanje veze između žena i migracija (Fleury, 2016: 1). U tom smislu, promenjena uloga žena u migracijama od puke pratnje muških članova porodice, što je bio slučaj u prošlosti, do toga da one dobrovoljno napuštaju zemlje porekla u potrazi sa boljim uslovima života doprinela je feminizaciji migracija, odnosno povećanom prisustvu migrantkinja u svetu (United Nations INSTRAW, 2007). U prilog tome se ističe da žene sve više migriraju nezavisno od članova porodice u cilju traženja boljih radnih mesta (Le Goff, 2016: 1), te da njihovo uključivanje na tržište rada predstavlja jedno od najvećih dostignuća prošlog veka (Labadie-Jackson, 2008: 67).

Migracije se načelno mogu podeliti na dobrovoljne i prinudne. Dobrovoljne migracije podstiče potražnja za radnom snagom u razvijenim zemljama, s jedne, i siromaštvo i nezaposlenost u zemljama porekla, sa druge strane (Nikolić-Ristanović, 2002: 9). Prinudne migracije su uzrokovane oružanim sukobima, kršenjima ljudskih prava ili političkom represijom (Martin, 2001: 1). U daljem radu pažnja će biti usmerena samo na dovođenje u vezu dobrovoljnih migracija, s jedne, i feminizacije migracija i viktimizacije migrantkinja, sa druge strane. Polazeći od toga, predmet rada obuhvata razmatranje etiologije feminizacije migracija i, s tim u vezi, analizu fenomenologije viktimizacije žena-migrantkinja, kao i predstavljanje međunarodnog pravnog okvira relevantnog za poboljšanje položaja migrantkinja u svetu. Rad ima za cilj da predstavi osobenost i razmere društvene opasnosti viktimizacije migrantkinja. S tim u vezi, cilj rada je da ponudi ideje za unapređenje položaja migrantkinja i uloge koju imaju u savremenom društvu. To bi doprinelo stvaranju okruže-

---

nja u kojem bi postojali odnosi uzajamnog uvažavanja i poštovanja između domaćeg stanovništva i migrantkinja. U tom smislu, nakon razmatranja uzroka koji doprinose pojavi feminizacije migracija, posebna pažnja se posvećuje razmatranju specifičnih oblika viktimizacije migrantkinja: zlostavljanju na radu u domaćinstvima i trgovini ženama radi seksualne i radne eksploracije, sa posebnim osvrtom na pravni okvir za zaštitu migrantkinja.

Etiologija feminizacije migracija

Faktori guranja koji navode žene da napuste zemlju porekla su brojni i složeni što usložnjava definisanje opšteprihvaćene kategorizacije uzroka feminizacije migracija. Ipak, polazeći od najčešćih uzroka dobrovoljnih migracija, kao osnovni faktori u zemlji porekla koji doprinose feminizaciji migracija mogu se izdvojiti: 1) siromaštvo, nezaposlenost i loše ekonomске prilike, 2) nasilje u porodici i ostali vidovi rodno zasnovanog nasilja i 3) rodno zasnovana neravноправност u pristupu obrazovanju i informacijama (International Labour Office, 2003: 31).

Siromaštvo predstavlja najčešći uzrok koji navodi žene da napuste zemlju porekla. U tom smislu, feminizacija migracija u kombinaciji sa feminizacijom siromaštva dodatno izlaže žene rizicima od viktimizacije. Siromaštvo u nerazvijenim i zemljama u razvoju može naterati žene da migriraju radi sklapanja braka. U organizovanoj migraciji žena radi sklapanja brakova veliki ideo imaju bračni posrednici koji pronalaze partnere nevestama. Iako bračni posrednici mogu biti iskreni i ugovoriti bezbedne brakove koji će pružiti migrantkinjama bolji život nego kod svoje kuće, neretko žene mogu biti prevarene, na primer, upućivanjem na sklapanje braka sa drugim muškarcem u odnosu na onog za koga su mislile da će im biti partner, otmicom radi eksploracije i prodajom javnim kućama (West, 2014).

Sa druge strane, povećana izloženost žena viktimizaciji usled psihološkog stanja izazvanog različitim oblicima rodno zasnovanog nasilja, posebno nasiljem u porodici i seksualnim nasiljem (Nikolić-Ristanović i dr., 2004: 29), predstavlja čest uzrok feminizacije migracija. Veći rizik od rodno baziranog nasilja, posebno nasilja u porodici, postoji u društвima sa stereotipnim rodним normama i ulogama, nejednakom raspodelom moći i resursa između muškaraca i žena, normativnom upotreboom nasilja za rešavanje konflikata, kao i kultu-

rološki utemeljenim odobravanjem nasilja nad ženama (Colucci, Montesinos, 2013: 81-82). Ključni faktor koji utiče na ostajanje žena u nasilnoj zajednici jeste ekonomska zavisnost, što se pogotovo odnosi na društva suočena sa ekonomskom krizom (Ćopić, 2003: 23-24). Pored toga, postoje strukturne i kulturne barijere koje ženama otežavaju napuštanje nasilne zajednice. Strukturne prepreke podrazumevaju nedostatak znanja o socijalnim i pravnim uslugama, zakonskim pravima, ali i nedostatak finansijskih sredstava za migracije. Nasuprot tome, kulturne barijere tiču se tradicionalno usađenih rodnih uloga koje zahtevaju da žene stave porodicu i zajednicu ispred sebe, da slušaju svoje muževe, kao i da očuvaju čast porodice. Iz svega navedenog proizilazi da je nasilje u porodici povezano sa odsustvom ili neprimenjivanjem adekvatnih zakonskih odredbi, nedostatkom znanja o prirodi takvog nasilja, nedostatkom mreža podrške žrtvama kao i niskim društvenim i ekonomskim statusom žena u odnosu na muškarce, budući da ih finansijska zavisnost sprečava da napuste nasilne zajednice (International Labour Office, 2003: 33).

Konačno, rodno zasnovana diskriminacija u zemlji porekla može predstavljati značajan razlog za migraciju žena, zbog toga što su usled rodne neravноправnosti one suočene sa otežanim pristupom obrazovanju i informacijama. To ima za posledicu ograničene mogućnosti za zapošljavanje kao i obavljanje loše plaćenih poslova usled nedostatka kvalifikacija, zbog čega su žene izložene eksplataciji i zloupotrebljavanju. Dodatno, nedostatak obrazovanja sprečava pristup tačnim informacijama o tržištu rada, a time i mogućnostima za zapošljavanje, budući da žene nisu upućene kako da kontaktiraju i iskoriste odgovarajuće institucije da im u tome pomognu, kao što su, na primer, službe za zapošljavanje (International Labour Office, 2003: 32).

Fenomenologija viktimizacije migrantkinja

Feminizacija migracija obuhvata specifične pojavnne oblike viktimizacije migrantkinja, i to trgovinu ženama radi seksualne i radne migracije i zlostavljenje na radu u domaćinstvima, o čemu će posebno biti reči u daljem tekstu.

Trgovina ženama radi seksualne i radne eksploracije

Rasprostranjenost, oblici i karakteristike trgovine ljudima zavise od političkih, ekonomskih, socijalnih i istorijskih prilika određene zemlje (Ćopić, 2008: 52). Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom (u daljem tekstu: Protokol), koji dopunjuje Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala u članu 3 pod trgovinom ljudskim bićima podrazumeva vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom, upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja, teškog položaja, davanja ili primanja novca odnosno koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploracije. Eksploracija obuhvata, kao minimum, iskorišćavanje prostitucije drugih lica, druge oblike seksualne eksploracije, prinudni rad ili službu, ropstvo odnosno odnos sličan ropstvu, kao i uklanjanje organa.¹ Ipak, iako postoji osnovna saglasnost da trgovina ljudima podrazumeva zloupotrebu osnovnih ljudskih prava žrtava putem eksploracije, zapravo postoje različiti stavovi u pogledu toga da li prostituciju treba tretirati kao vid eksploracije ženske seksualnosti. Dok neki misle tako, čime migrantkinje uključene u prostituciju vide kao žrtve trgovine ljudima, dotle drugi autori tvrde da prostitucija nije eksploracioni posao, te da je važno da li u tom kontekstu postoji upotreba nasilja ili prinude (Askola, 2007: 205-206).

Seksualna eksploracija žena-žrtava trgovine ljudima može se odvijati putem ulične prostitucije, u bordelima, privatnim kućama, salonorima za masažu, scriptiz barovima i slično. Tako, primera radi, dopunski indikator koji može ukazivati da su migrantkinje izložene viktimizaciji trgovinom ljudima mogu biti reklame bordela ili sličnih mesta koje nude seksualne usluge žena određene etničke pripadnosti ili nacionalnosti (Simeunović-Patić, 2008: 80). Najčešći način namamljivanja migrantkinja radi seksualne eksploracije su prevare u vezi sa ponudama posla, uslovima rada i platom. Nakon što budu uhvaćene u zamku trgovine ljudima, žene obično bivaju više puta preprodavane, što ukaže da se transnacionalna trgovina po pravilu prepiće sa regionalnom i nacionalnom (Nikolić-Ristanović, 2002: 6-7). S tim u vezi se konstatuje da se trgo-

---

¹ Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, dostupno na: https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/UNITED_NATIONS_CONVENTION AGAINST_TRANSNATIONAL_ORGANIZED_CRIME_AND_THE_PROTOCOLS_THERETO.pdf, stranici pristupljeno: 10.8.2017.

vina ženama u kontekstu migracija razvila u visoko sofisticiranu organizovanu međunarodnu trgovinu u cilju eksploracije migrantkinja (Musacchio, 2004: 1029). Namamljivači žrtava trgovine ljudima su obično osobe koje migrantkinje dobro poznaju i u koje one imaju poverenja, ali neretko vrbovanje može biti organizovano i od strane različitih agencija za fotomodele, manekenke i slično (Nikolić-Ristanović i dr., 2004: 70-71). Iako neke žene-žrtve trgovine ljudima u cilju seksualne eksploracije znaju od samog početka da će se baviti prostitucijom u zemlji destinacije i na to pristaju, za mnoge od njih stepen zlostavljanja i eksploracije postaju očigledni tek nakon dolaska u zemlju destinacije.

Međutim, strah od mogućnosti hapšenja zato što krše migracione zakone sprečava ih da se obrate policiji (Sassen, 2003: 7-8). Stoga, ukoliko migrantkinje uspeju da se otrgnu uticaju trgovaca ljudima, pravni kontekst zemlje prijema ima važnu ulogu u njihovom daljem životu. Međutim, problem predstavlja činjenica da se nakon identifikacije ilegalne migrantkinje deportuju, osim ukoliko odluče da sarađuju sa policijom i da svedoče na sudu protiv trgovaca ljudima, kada mogu dobiti privremenu dozvolu boravka, koja traje tokom sudskog postupka. U tom smislu, postojanje razvijene mreže socijalnih usluga i obučenog osoblja, skloništa, institucionalne podrške kao i mogućnosti za dobijanje privremene dozvole boravka jesu glavni faktori koji migrantkinjama pružaju određenu sigurnost i stabilnost u procesu prevazilaženja iskustva nasilja i eksploracije (Campani, Chiappelli, 2009: 62). U protivnom, one bi bile proterane i ne bi imale pristup pomoći i zaštiti, niti nadoknadi na ime pretrpljene štete (International Labour Office, 2003: 77). Stoga, trgovci ženama po pravilu ucenjuju migrantkinje tako što im saopštavaju da će, ukoliko se usude da se obrate policiji za pomoć, umesto dobijanja podrške i zaštite, biti izložene daleko većem riziku od hapšenja i deportacije (Nikolić-Ristanović, 2002: 10). Iz navedenih razloga Protokol u članu 7 nalaže svakoj državi potpisnici obavezu da razmotri usvajanje zakonskih ili drugih odgovarajućih mera koje žrtvama trgovine ljudima dozvoljavaju da, u određenim slučajevima, na njenoj teritoriji ostanu privremeno ili trajno. Pored toga, Protokol u članu 6 nalaže svim državama potpisnicama da razmotre sprovođenje mera za obezbeđenje fizičkog, psihološkog i socijalnog oporavka žrtava trgovine ljudima, i to kroz: (a) obezbeđenje odgovarajućeg stanovanja; (b) pružanje saveta i informacija, posebno vezano za njihova zakonska prava, na jeziku koje žrtve trgovine ljudima mogu da razumeju; (c) pružanje lekarske, psihološke i materijalne pomoći; i (d) zaposlenje, mogućnosti obrazovanja i obuka.

Konačno, žrtvama trgovine ljudima je neophodno obezbediti zaštitu u sudskim postupcima putem: (a) obaveštenja o relevantnim sudskim i administrativnim postupcima; (b) pomoći koja će omogućiti da njihova stanovišta i interesi budu izneseni i razmotreni u odgovarajućim fazama krivičnog postupka protiv učinilaca krivičnog dela, na način koji neće uticati na pravo odbrane.

Pored trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije, u kontekstu feminizacije migracija, naročito je prisutna trgovina ženama u cilju eksploatacije prinudnog rada. Razgraničenje između prinudnog rada i trgovine ljudima u cilju eksploatacije prinudnog rada zahteva kompleksno razumevanje istorijskih, činjeničnih, pravnih, socijalnih i ekonomskih razlika, što je od suštinskog značaja za razvoj ciljanih i efikasnih programa zaštite prava, zakona, politika i usluga (Jordan, 2011: 10). To znači da su migrantkinje primorane na prekovremen rad, za izuzetno niske plate ili bez naknade, pri čemu žive u neprihvatljivim uslovima života, izložene psihičkom i fizičkom nasilju, poniženju, zlostavljanju ili kažnjavanju (Voronova, Radjenovic, 2016: 4). Međunarodna organizacija rada (u daljem tekstu: MOR) je u Konvenciji broj 29 o prinudnom radu iz 1930. godine² u članu 2 definisala kriterijume za identifikaciju prinudnog rada kroz dva osnovna elementa: rad koji se preduzima pod pretnjom bilo koje kazne i protiv svoje volje (Campani, Chiappelli, 2009: 59). Prema tome, prinudni rad postoji kako onda kada se lice angažuje za neke aktivnosti protiv svoje volje, tako i kada jednom angažovano, ne može da napusti posao u razumnom vremenskom periodu ili bez odricanja od plate ili drugih prava. Iz navedenog proizlazi da prinudni rad nije definisan prirodnom posla koji se obavlja (može biti legalan ili ilegalan), već prirodnom odnosa između lica koje obavlja rad i osobe koja se prinuđava na rad (International Labour Office, 2012: 19). U tom smislu, obeležje dobrovoljnosti se odnosi na pristanak osobe, ali inicijalni pristanak ne treba da bude relevantan ako je dobijen pod uticajem prevare ili obmane niti kada je nastupila nemogućnost povlačenja sa rada zbog fizičke ili psihološke prinude (Gradaščević-Sijerčić, 2012: 186). Okolnosti koje ukazuju na nedostatak dobrovoljnosti u pogledu obavljanja rada mogu biti dužničko ropstvo, otmica, prodaja osobe u vlasništvo druge, fizičko zatočeništvo migrantkinja ili psihološka prinuda u vidu pretnje kaznom ukoliko se rad ne obavi, obmana ili lažna obećanja u pogledu vrste i uslova rada, zadržavanje ili neisplata plata, kao i oduzimanje identifikacionih dokumenata. S druge strane, okolnosti

---

² ILO, Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), dostupno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029, stranici pristupljeno: 21.5.2017.

koje ukazuju da se rad obavlja pod pretnjom od kažnjavanja su stavljanje u izgled da će biti primenjeno: fizičko nasilje usmereno prema migrantkinjama, članovima njihovih porodica ili njima bliskim osobama, seksualno zlostavljanje, lišavanje slobode ili finansijsko sankcionisanje. Tu spadaju i pretnje: prijavljivanjem policijskim i imigracionim vlastima ili deportacijom, davanjem otkaza, oduzimanjem mogućnosti budućeg zaposlenja, kao i isključenjem iz socijalnog života, oduzimanjem prava i povlastica, uskraćivanjem hrane, smeštaja i drugih osnovnih potreba (International Labour Office, 2005: 6). Stoga se zaključuje da su nedostatak radničkih prava, zabrana sindikalnog delovanja i strah od deportacije prisilili migrantkinje da prihvate uslove eksplotacije (Castels, Hass, Miller, 2014: 3). S tim u vezi se ističe da migrantkinje često trpe „trostruku diskriminaciju“ – kao žene, kao nezaštićene radnice i kao migrantkinje. Ova trostruka diskriminacija po osnovu pola, rase ili etničke pripadnosti, društvenog statusa i nacionalnosti utiče na blagostanje migrantkinja, onemogućavajući im participaciju na tržištu rada, i stavljući ih na marginama društva (Taran, 2016: 2).

Zlostavljanje na radu u domaćinstvima

Konvencija broj 189 MOR koja se tiče radnika u domaćinstvima u članu 1 definiše ovaj oblik rada kao posao koji se obavlja u ili za domaćinstvo u okviru radnog odnosa. Suprotno, lice koje obavlja kućne poslove povremeno ili sporadično, a ne na profesionalnoj osnovi nije domaći radnik.³ Rad u domaćinstvima najčešće podrazumeva poslove čišćenja i održavanja stanja, brigu o deci ili starima, a u širem smislu i aktivnosti u ugostiteljstvu. U tom smislu se izdvajaju četiri oblika opasnosti kojima su izložene migrantkinje kućne pomoćnice: fizička, psihološka, biološka i hemijska (Sargeant, 2014: 12-13). Prvo, opasnosti fizičke prirode proizlaze usled prekovremenog rada, nedovoljnog vremena za odmor, a ponekad i loše ishrane, a izražavaju se u vidu mišićno-skeletnih problema, bola u leđima ili kičmi od podizanja dece i nameštaja ili zbog saginjanja prilikom čišćenja. Drugo, opasnosti psihološke prirode nastaju zbog izolacije od svoje porodice i zajednice, nedostatka plaćenog odmora, bolovanja ili porodiljskog odsustva, kao i neizvesnosti u pogledu isplate zarade, što dovodi do izloženosti stresu. Treće, hemijske opasnosti uzrokuje izlaganje različitim kiselinama, bazama, rastvaračima i drugim

---

³ ILO, Domestic Workers Convention, 2011 (No. 189), dostupno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C189, stranici pristupljeno: 21.5.2017.

---

hemikalijama za čišćenje koje mogu izazvati kožna oboljenja. Konačno, biološke opasnosti potiču od rizika prenošenja zaraza tokom rada u domaćinstvu, na primer, putem kontaminirane hrane i vode. U slučaju bolesti, posebno je zabrinjavajuće to što migrantkinje zbog neregulisanog pravnog statusa ne koriste zdravstvenu zaštitu, već nastavljaju da rade zbog straha od gubitka posla i prihoda (Lou de Leon Siantz, 2013: 13).

Kućne pomoćnice često moraju da rade prekovremeno za nisku platu, bez dana odmora, kompenzacije za prekovremeni rad ili adekvatnog zdravstvenog osiguranja. Pored toga, domaćice su izložene fizičkom i seksualnom uzinemiravanju, nasilju i zlostavljanju, na primer, tako što su fizički ili pravno onemogućene da napuste poslodavca putem pretnji od uskraćivanja plate ili oduzimanja ličnih dokumenata (Sargeant, 2014: 10). S tim u vezi, poseban problem predstavlja praksa uzimanja pasoša od strane agenata radi podnošenja zahteva za izdavanje boravišne vize i to već na aerodromu prilikom dolaska radnika, čime se omogućuje njihovo kontrolisanje. U slučaju da kućne pomoćnice pobegnu ili zamene poslodavca, agenti su u obavezi da predaju pasoše organima vlasti. Dodatno, ograničavanje ili sprečavanje komunikacije kućnih pomoćnica sa svojim porodicama i prijateljima iz zemlje porekla, kao i izolacija i zatvaranje od strane poslodavaca, predstavljaju oblike zlostavljanja na radu što ne otežava samo mogućnost kontakta sa njihovim porodicama, već i sposobnost da traže pomoć u slučaju eksploracije (Human Rights Watch, 2014: 38-41; Hernández-Truyol: 2017: 66). Iz navedenog proizilazi da migrantkinje na radu mogu biti fizički i psihički zlostavljane (Human Rights Watch, 2014: 32). Fizičko zlostavljanje se najčešće ispoljava udaranjem palicama ili kablovima, šamaranjem, šutiranjem, gušenjem, pljuvanjem, vučenjem za kosu. Psihičko zlostavljanje podrazumeva viku, vredanje, pretnje i ponižavanje (Human Rights Watch, 2014: 35). Posebni oblici psihičkog zlostavljanja na radu odnose se na ispoljavanje rasizma ili ksenofobije prema migrantkinjama. Prepoznajući navedeni problem Durbanska deklaracija usvojena na svetskoj Konferenciji protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i srodnih netolerancija iz 2001. godine u paragrafu 16 ističe da ksenofobija prema nedržavljanima, posebno migrantima predstavlja jedan od glavnih izvora savremenog rasizma.⁴ Zbog toga se u Deklaraciji posebno naglašava potreba eliminisanja

---

⁴ World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, Durban's declaration, 2001, dostupno na: <http://www.un.org/WCAR/durban.pdf>, stranici pristupljeno: 27.4.2017.

rasne diskriminacije protiv imigranata, uključujući radnike migrante, naročito u vezi sa pitanjima kao što su zapošljavanje, socijalne usluge, obrazovanje, zdravstvo i pristup pravdi. Polazeći od toga da su migrantkinje žrtve nezakonitih ili nasilnih radnji, posebno dela rasne diskriminacije i zločina učinjenih sa rasističkom ili ksenofobičnom motivacijom od strane pojedinaca ili grupa, u paragrafima 46 do 49 je istaknuto da su države dužne da zaštite njihova ljudska prava i da obezbede fer, pravedan i jednak tretman u društvu i na radnom mestu. Radi postizanja tog cilja važno je stvaranje okruženja u kojem postoji harmonija, tolerancija i poštovanje između nedržavljanina i državljanina, kako bi se eliminisale manifestacije rasizma i ksenofobije protiv migrantkinja. U tom smislu, treba podvući da prisustvo migrantkinja pruža pozitivni ekonomski, društveni i socijalni doprinos kako zemljama porekla, tako i destinacije.

Radi poboljšanja položaja kućnih pomoćnica Konvencija MOR broj 189 u članu 10 propisuje mere zaštite na radu u cilju obezbeđivanja jednakog tretmana sa drugim radnicama u zemlji destinacije u vezi sa: dozvoljenim brojem radnih sati, naknadom za prekovremeni rad, dnevnim i nedeljnim odmorom, plaćenim godišnjim odmorom u skladu sa nacionalnim zakonima, propisima ili kolektivnim ugovorima, a uzimajući u obzir posebne karakteristike domaćeg rada. Ipak, u stvarnosti, u mnogim zemljama, kućne pomoćnice su isključene iz zaštite prilikom zapošljavanja budući da ne postoji volja zakonodavaca da interveniše u odnosima koji se odvijaju u okviru domaćinstva (Sargeant, 2014: 11). Čini se da je ovo suština problema, jer ukoliko se kućne pomoćnice posmatraju isključivo kao deo porodične strukture, otvara se pitanje u kojoj meri država treba da interveniše u ličnoj sferi odnosa. Na taj način, propustom zakonodavaca da proširi mere zaštite na radu i na sektor domaćeg rada, migrantkinje ostaju izložene zloupotrebama od strane poslodavaca uključujući fizičko, psihološko i verbalno zlostavljanje, odnosno prinudni rad (Amnesty International, 2017: 53).

Konvencije broj 97⁵ i 143⁶ MOR posvećene radnicima migrantima pozivaju države potpisnice da usvoje politike koje promovišu i garantuju jednak tretman i mogućnosti migrantkinjama u odnosu na domaće državljanke u

---

⁵ Migration for Employment Convention (Revised), 1949 (No. 97), dostupno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312242, stranici pristupljeno: 10.8.2017.

⁶ Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, 1975 (No. 143), dostupno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C143, stranici pristupljeno: 10.8.2017.

zapošljavanju, platama, socijalnoj sigurnosti, sindikalnim i kulturnim pravima i individualnim slobodama, i pristupu pravnim postupcima. Sa druge strane, na navedene dokumente se nadovezuje Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica. To je jedini instrument Ujedinjenih nacija neposredno posvećen zaštiti migrantkinja, koji u članu 7 ističe da su države članice obavezane, u skladu sa međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, da obezbede i poštuju prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica na svojoj teritoriji ili u skladu sa svojom jurisdikcijom bez obzira na pol, rasu, boju, jezik, veru, ubeđenje, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno poreklo, nacionalnost, uzrast, ekonomski položaj, imovinu, bračno stanje, rođenje, odnosno drugi status.⁷ U skladu sa navedenim, u članovima 10 i 11 posebno se predviđa da migrantkinje ne smeju biti mučene ili izložene okrutnom, nehumanom i ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, držane u ropstvu kao ni prinuđene na rad. Zbog toga, posebna pažnja treba da bude posvećena obezbeđenju da migrantkinje i njihove porodice uživaju efikasnu zaštitu od nasilja, pretnji i zastrašivanja, od ksenofobije i diskriminacije, bilo od strane javnih funkcionera i privatnih lica ili subjekata (na primer, poslodavaca), bilo od strane ukupne populacije. U tom smislu, važno je obezbediti da migrantkinje uživaju pravo na jednak pristup sudovima kao i domaći državljanici, tako da mogu tražiti i ostvariti adekvatnu pravnu zaštitu od zloupotrebe na radu u zemlji destinacije.⁸

Zaključak

Iako je povećana potražnja za radnom snagom migrantkinja koja je intenzivno usledila od druge polovine prošlog veka predstavljala važan iskorak u procesu osnaživanja žena, pružajući im mogućnosti za zapošljavanje u razvijenim zemljama, i dalje je ključni problem izražena viktimizacija žena u kontekstu feminizacije migracija. Uprkos tome što se međunarodni normativni okvir neprestano unapređuje u cilju poboljšanja položaja migrantkinja, to često

⁷ International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990, dostupno na: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cmw.pdf>, stranici pristupljeno: 21.5.2017.

⁸ International Legal Framework for the Protection of Migrant Workers, dostupno na: <http://www.osce.org/eea/19246?download=true>, stranici pristupljeno: 25.4.2017.

ostaje na deklatornom nivou, bez adekvatne reakcije u praksi. Jedan od osnovnih zadataka u borbi protiv viktinizacije migrantkinja je iskorenjivanje njihove diskriminacije u odnosu na domaće državljanke i državljanke prilikom zapošljavanja. Zbog toga je na planu zaštite migrantkinja naročito važno raditi na poboljšanju uslova za zapošljavanje u zemljama destinacije u smislu pružanja pristupa profesionalnoj kvalifikaciji, prekvalifikaciji i pravnoj zaštiti u slučaju neopravdanog prestanka radnog odnosa. Osim ekonomskih, potrebno je migrantkinjama omogućiti jednak pristup i zdravstvenim, socijalnim, sindikalnim i kulturnim pravima i individualnim slobodama. Dodatno, na planu viktinizacije poseban problem predstavlja sve češće ispoljavanje rasizma i ksenofobije domaćih državljanina prema migrantkinjama. U vezi sa tim, najbolji način za eliminisanje netolerancije domaćeg stanovišta prema migrantkinjama je promovisanje vrednosti međusobnog uvažavanja i poštovanja. U tom cilju, neophodno je na svim nivoima podsticati uspostavljanje političkog, ekonomskog i kulturnog okruženja u kojem će vladati odnosi razumevanja. To se može postići iskorenjivanjem činilaca koji doprinose nastanku i razvijanju rasizma, a posebno sankcionisanjem dela učinjenih sa rasističkom ili ksenofobičnom motivacijom od strane pojedinaca ili grupa. Konačno, imajući u vidu da migrantkinje mogu biti žrtve trgovine ljudima, u cilju izbegavanja sekundarne viktinizacije, države treba da obezbede mogućnost da im se izda privremena dozvola boravka tokom krivičnog postupka protiv trgovaca ljudima. Takvom praksom države destinacije pokazuju da migrantkinje žrtve trgovine ljudima uživaju podršku i da nisu zaboravljene, zbog čega bi praksa zatvaranja i deportacije po saznanju nadležnih organa o nelegalnom boravku morala da bude okončana. Ovo stoga što se migrantkinje po pravilu ne obraćaju nadležnim organima bilo jer su pravne usluge i sudski mehanizmi nedostupni ili neefikasni, bilo zato što nemaju poverenja u nacionalnu pravdu i policiju zbog straha od doživljavanja ponovnog nasilja, stigme, sramote, poniženja i trauma. Zato glavni zadatak međunarodne zajednice mora biti kontinuirana i istrajna borba protiv svih oblika diskriminacije migrantkinja.

Literatura

- Amnesty International (2017) *Amnesty International Report, the state of the world's human rights*. London: Amnesty International.
- Askola, H. (2007) Violence against Women, Trafficking, and Migration in the European Union. *European Law Journal*, 2, str. 204-217.
- Campani, G., Chiappelli, T. (2009) Trafficking and Female Migration, Integration of female immigrants in labour market and society a comparative analysis. U: M. Kontos (ur.) *Integration of female immigrants in labour market and society, a comparative analysis*. Frankfurt am main: Institute of social research at the Goethe University, str. 59-68.
- Castels, S., Hass, H., Miller, M. (2014) *The Age of Migration*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Colucci, E., Montesinos, H. A. (2013) Violence against women and suicide in the context of migration: A review of the literature and a call for action. *Suicidology Online*, 4, str. 81-91.
- Ćopić, S. (2003) Porodično nasilje u zemljama bivše Jugoslavije: pregled najvažnijih rezultata istraživanja. *Temida*, 2, str. 17-25.
- Ćopić, S. (2008) Putevi trgovine ljudima u Evropi i pozicija Srbije na njima. *Temida*, 4, str. 49-69.
- Gradaščević-Sijerčić, J. (2012) Radnopravni aspekt trgovine ljudskim bićima. U: B. Petrović (ur.) *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, str. 181-205.
- Hernández-Truyol, B. (2017) Glocalizing Women's Health and Safety: Migration, Work, and Labor. *Santa Clara Journal of International Law*, 1, str. 49-76.
- Human Rights Watch (2014) "I Already Bought You", *Abuse and Exploitation of Female Migrant Domestic Workers in the United Arab Emirates*. United States of America: Human Rights Watch.
- International Labour Office (2003) *Preventing Discrimination, Exploitation and Abuse of Women, Migrant Workers, An Information Guide, Booklet 6 Trafficking of Women and Girls*. Geneva: International Labour Organization.
- International Labour Office (2005) *A global alliance against forced labour*. Geneva: International Labour Organization.
- International Labour Office (2012) *ILO Global Estimate of Forced Labour: Results and Methodology*. Geneva: International Labour Organization.
- Jordan, A. (2011) *Slavery, forced labor, debt bondage, and human trafficking: from conceptual confusion to targeted solutions*. Washington: Center for Human Rights & Humanitarian Law.

Nikola Paunović *Viktimizacija žena kao posledica feminizacije migracija*

- Labadie-Jackson, G. (2008) Reflections on Domestic work and the Feminization of Migration. *Campbell Law Reriew*, 1, str. 67-90.
- Lou de Leon Siantz, M. (2013) Feminization of Migration: A Global Health Challenge. *Global Advances in Health and Medicine*, 5, str. 12-14.
- Musacchio, V. (2004) Migration, Prostitution and Trafficking in Women: An Overview. *German Law Journal*, 9, str. 1015-1030.
- Nikolić-Ristanović, V. (2002) Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike i uzroci. *Temida*, 1, str. 3-11.
- Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Milivojević, S., Simeunović-Patić, B., Mihić, B. (2004) *Trgovina ljudima u Srbiji*. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji i Crnoj Gori.
- Orozco, P. A., Paiewonsky, D., Domínguez, G. M. (2010) *Crossing borders II, Migration and development from a gender perspective*. Santo Domingo: United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women (INSTRAW).
- Piper, N. (2003) Feminization of Labor Migration as Violence Against Women - International, Regional, and Local Nongovernmental Organization Response in Asia. *Violence Against Women*, 6, str. 723-745.
- Sassen, S. (2003) Is this the way to go? - Handling Immigration in a global era. *Stanford Agora: An Online Journal of Legal Perspectives*, 4, str. 1-11.
- Sargeant, M. (2014) Domestic Workers: Vulnerable Workers in Precarious Work. *E-Journal of International and Comparative labour studies*, 1, str. 1-19.
- Simeunović-Patić, B. (2008) Prepoznavanje viktimizacije trgovinom ljudima. *Temida*, 4, str. 69-86.

Internet izvori

- Fleury, A. (2016) *Understanding Woman and Migration: A Literature review*, dostupno na: <http://atina.org.rs/sites/default/files/KNOMAD%20Understaning%20Women%20and%20Migration.pdf>, stranici pristupljeno: 11.8.2017.
- ILO, Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), dostupno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029, stranici pristupljeno: 21.5.2017.
- ILO, Domestic Workers Convention, 2011 (No. 189), dostupno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C189, stranici pristupljeno: 21.5.2017.

International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990, dostupno na: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cmw.pdf>, stranici pristupljeno: 21.5.2017.

International Legal Framework for the Protection of Migrant Workers, dostupno na: <http://www.osce.org/sea/19246?download=true>, stranici pristupljeno: 25.4.2017.

Le Goff, M. (2016) *Feminization of migration and trends in remittances*, dostupno na: <https://wol.iza.org/uploads/articles/220/pdfs/feminization-of-migration-and-trends-in-remittances.pdf?v=1>, stranici pristupljeno: 11.8.2017.

Martin, S. (2001) *Global migration trends and asylum*, dostupno na: <http://www.unhcr.org/3af66ccc4.pdf>, stranici pristupljeno: 10.8.2017.

Migration for Employment Convention (Revised), 1949 (No. 97), dostupno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312242, stranici pristupljeno: 10.8.2017.

Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, 1975 (No. 143), dostupno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C143, stranici pristupljeno: 10.8.2017.

Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, dostupno na: https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/UNITED_NATIONS_CONVENTION AGAINST TRANSNATIONAL_ORGANIZED_CRIME_AND_THE_PROTOCOLS_THERETO.pdf, stranici pristupljeno: 10.8.2017.

United nations INSTRAW (2007) *Feminization of migration*, dostupno na: http://www.renate-europe.net/wp-content/uploads/2014/01/Feminization_of_Migration INSTRAW2007.pdf, stranici pristupljeno: 18.5.2017.

Voronova, S., Radjenovic, A. (2016) *The gender dimension of human trafficking*, European Parliament, dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/577950/EPRS_BRI\(2016\)577950_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/577950/EPRS_BRI(2016)577950_EN.pdf), stranici pristupljeno: 5. 4. 2017.

West, J. (2014) *Marriage migration in East Asia*. Asian Century Institute, dostupno na: <http://asiancenturyinstitute.com/migration/178-marriage-migration-in-east-asia>, stranici pristupljeno: 16.5.2017.

Taran, P. (2016) *Migrant Women, Women Migrant Workers*, dostupno na: <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CMW/SideEvent2016/PatrickTaran.pdf>, stranici pristupljeno: 11.8.2017.

World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, Durban's declaration, 2001, dostupno na: <http://www.un.org/WCAR/durban.pdf>, stranici pristupljeno: 27.4.2017.

NIKOLA PAUNOVIĆ*

Victimization of Women as a Consequence of Feminization of Migration

Bearing in mind the increased exposure of migrant women to victimization, this article analyses the etiology of feminization of migration and phenomenology of victimization of migrant women, particularly focusing on the abuse of female domestic workers and trafficking in women for sexual and labor exploitation. The main objective of this article is to offer suggestions for improving the position of female migrants by analyzing the causes and forms of their victimization. The main causes of feminization of migration include: 1) poverty, unemployment and poor economic conditions, 2) different forms of gender based violence, including domestic violence and sexual violence, and 3) gender inequality in access to education and information. In the context of phenomenology of feminization of migration the article considers as a main problem – unequal position of female migrants at the labor market, which is related to various forms of their discrimination. In order to eliminate discrimination of female migrants, it is concluded that it is crucial to improve employment conditions in countries of destination in terms of providing migrant women with the access to professional training, retraining and legal protection in case of unjustified termination of employment. On the other hand, because of the fact that female migrants are exposed to trafficking in women for sexual and labor exploitation in countries of destination, the states should provide the possibility of granting them a temporary residence permit during criminal proceedings against traffickers, in order to avoid secondary victimization of female victims of trafficking. In this regard, the main task of the international community must be a continuous and persistent struggle against all forms of discrimination against migrant women.

Key words: feminization of migration, victimization, etiology, phenomenology, trafficking in women

---

* MA Nikola Paunović is Research Intern at the Institute of Criminological and Sociological Research and PhD Candidate at the Faculty of Law, University of Belgrade.
E mail: dzoni925@gmail.com

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 2, str. 203-218

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1702203S>

Pregledni rad

Primljeno: 12.9.2016.

Odobreno za štampu: 7.9.2017.

Odnos prema žrtvi i viktimizaciji u svetu teorije o pravednom svetu¹

BILJANA SIMEUNOVIĆ-PATIĆ*

Predmet rada je odnos prema žrtvama i viktimizaciji iz perspektive teorije o pravednom svetu Melvin-a Lerner-a, sagledan kroz prizmu relacija centralnog konstrukta ove teorije – verovanja u pravedan svet, sa okriviljavanjem žrtve, samookriviljavanjem i prevladavanjem viktimizacije. Rad ima za cilj da, u svetu postojećih empirijskih nalaza, razmotri aktuelni status i značaj teorije o pravednom svetu za razumevanje procesa okriviljavanja i derogiranja žrtava, ali i ulogu koju verovanje u pravedan svet ima u procesu prevladavanja traume izazvane viktimizacijom. Verovanje u pravedan svet i na njoj utemeljena potreba za reuspostavljanjem pravde u situacijama u kojima je ovo verovanje ugroženo, smatra se adaptivnim mehanizmom kojim se čuva vera u sigurnost i predvidljivost socijalnog okruženja, odnosno, smislenost dugoročnih ulaganja i primene legitimnih sredstava za postizanje ličnih ciljeva. Jedna od kognitivnih taktika odbrane ugroženog verovanja u pravednost jeste reinterpretacija kritičnih događaja, uz okriviljavanje i derogiranje žrtava. Budući da nalazi empirijskih studija upućuju na zaključak da je izvesnost primene kognitivnih taktika odbrane ugroženog verovanja u pravednost veća u slučaju izostanka ili nedelotvornosti formalnih odgovora na zločin i viktimizaciju, efektivna i efikasna društvena reakcija usmerena na sankcionisanje učinilaca i reparaciju žrtava se može označiti činiocem koji ključno doprinosi redukovani riziku od stigmatizacije i odbacivanja žrtava.

Ključne reči: teorija o pravednom svetu, verovanje u pravedan svet, viktimizacija, okriviljavanje žrtve, derogiranje žrtve.

¹ Rad predstavlja rezultat rada na projektu pod nazivom *Kriminalitet u Srbiji i instrumenti državne reakcije* (2015-2019), koji finansira i realizuje Kriminalističko-polička akademija u Beogradu.

* Dr Biljana Simeunović-Patić je vanredna profesorka na Kriminalističko-poličkoj akademiji u Beogradu. E-mail: bilasp@hotmail.com.

Uvod

Prema tezi o verovanju ljudi u pravednost sveta koju je formulisao američki socijalni psiholog Melvin Lerner i celovito izložio u svojoj knjizi *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion* iz 1980. godine, ljudi imaju snažnu potrebu da veruju u to da je svet u kom žive mesto u kojem vlada pravda, te da svako, na kraju, dobije ono što je zasluzio i da zaslužuje ono što dobija. Da se dobro i loše događaju po zasluzi predrasuda je koja ima duboke korene, brižljivo negovana tokom čovekove istorije. Bajke, basne, poslovice i drugi kulturni artefakti naroda širom sveta obiluju porukama i poukama koje upućuju na reciprocitet čovekovog karaktera i vladanja njegovom sudbinom. Pored istorijskog korena, ideja o pravednosti sveta ima i neposrednije psihološko utemeljenje.

Shodno teoriji o pravednom svetu, kod ljudi suočenih sa nepravdom, odnosno viktimizacijom, javlja se (delom svesna, delom podsvesna) potreba da obnove, reuspostave pravdu. Oni to mogu činiti kroz aktivan angažman, tj. pomažuće akcije i podržavanje aktivnosti usmerenih na reparaciju žrtve ili sankcionisanje učinjoca, ali i kognitivnim, odbrambenim strategijama, tj. racionalizacijom viktimizacije (Reichle, Shmitt, 2002). Nepravda, posebno ona koja se opaža kao nepopravljiva ili nedokučiva, može biti kognitivno obrađena tako da rezultat bude okrivljavanje žrtve za patnju koju trpi, ili pravdanje pasivnosti prema stradanju drugih (Dalbert, 2009). Čovekova potreba da veruje da se sve dobro i sve loše događa s razlogom i po zasluzi, toliko je snažna da ga čini spremnim da racionalizuje svaku nevolju, pa i zločin, tražeći razloge i krivicu na strani onog koji ga trpi. Sekundarna viktimizacija, odnosno okrivljavanje i derogiranje žrtava se, u svetu teorije o pravednom svetu, interpretiraju kao produkt nastojanja pojedinca da zaštiti vlastitu veru u pravednost sveta od ugrožavajućih dokaza u suprotno (Hafer, Bégue, 2005).

Cilj ovog rada je da predstavi razvoj konstrukta o verovanju u pravedan svet i da, u svetu postojećih empirijskih nalaza, razmotri aktuelni status teorije o pravednom svetu i značaj njenog centralnog konstrukta za razumevanje procesa okrivljavanja i derogiranja žrtava, kao i njegovu ulogu u procesu prevladavanja traume izazvane viktimizacijom.

Poreklo i funkcija verovanja u pravednost sveta

Prema Lerner-u, verovanje u pravedan svet proističe iz „ličnog ugovora“ (pandan „društvenom ugovoru“) na osnovu kojeg dete, tokom socijalizacije, učeći da kontroliše impulse i odlaže zadovoljstvo, odustaje od neposredne gratifikacije zarad vrednije nagrade u budućnosti (Lerner, 1977; 2002). Pojedincu je potrebno da oseća sigurnost da će mu se samodisciplina, strpljenje i marljivost na kraju isplatiti, a dokaze za to dobija posmatranjem onoga što se događa drugim ljudima. Ako vidi da se ljudima koje opaža kao dobre i privržene društvenim pravilima događaju dobre stvari, a ljudima koji opaža kao loše ili one koji krše pravila, događaju loše stvari, to doživljava kao „dokaz“ da je svet bezbedno mesto u kojem vlada pravda i da je budućnost predviđljiva, čime se potvrđuje i validnost „ličnog ugovora“. Ako, pak, opazi da se događa suprotno, njegova vera u pravednost sveta je ugrožena. Zbog toga individue razvijaju specifičan mehanizam kojim brane tu važnu „fundamentalnu zabludu“ koja im čuva veru u budućnost od dokaza da nagrada iz „ličnog ugovora“ zapravo nije izvesna.

Ljudi veruju u pravedan svet sa različitim stepenom uverenosti (Rubin, Peplau, 1973), a oni čija je uverenost snažna skloniji su derogiranju žrtava i rigidnoj primeni društvenih pravila, što, kako navodi Staub, dovodi do paradoxa da vera u to da je svet pravedno mesto čini da ljudi lakše prihvate patnju drugih, uključujući i one koje su sami povredili. To se postiže posredstvom devalviranja, odnosno derogiranja žrtava, koje je izvesnije onda kada je patnja kontinuirana – empatičku uzinemirenost u takvim slučajevima posmatrač izbegava tako što se distancira od žrtve (Staub, 2003: 325-326). Zato se ljudi koji pate zbog diskriminacije, siromaštva ili drugih trajnijih nedaća često opažaju kao oni koji nečim zaslužuju svoju sudbinu – bilo svojim postupanjem, bilo zbog svojih immanentnih karakteristika (npr. „siromašni su zato što su lenji“).

Govoreći o višedecenijskom razvoju konstrukta vere u pravednost sveta, Furnham ukazuje da je on prešao put od zablude kojoj su najsklonije osobe skučenih vidika, netolerantni i neempatični ljudi sa tendencijom negativnog stava prema svim žrtvama (kako žrtvama seksualnih i drugih delikata, tako i onima koji pate zbog siromaštva, nezaposlenosti, nesreća, bolesti ili hendikepa), pa do njegovog poimanja kao adaptivnog, poželjnog coping mehanizma i moćnog ličnog resursa koji pomaže ublažavanju stresa i očuvanju zdravlja i motivacije (Furnham, 2005). Taj adaptivni psihološki mehanizam omogu-

čava pojedincu da sačuva osećanje kontrole, neranjivosti i pozitivnih očekivanja od budućnosti. Za ljudе je zastrašujućа i nepodnošljiva istina da se loše stvari svakome mogu dogoditi, te da oni sami nemaju potpunu ili nikakvu kontrolu nad onim što ih može zadesiti. Zato se značajna mentalna energija usmerava na diferenciranje od žrtve, a ishod tog procesa je da je, umesto učinjoca krivičnog dela, žrtva ta koja se doživljava kao drugačija.

Verovanje u pravednost sveta, kako je Lerner postulirao, nije nužno svestan proces. Podsvesna ili automatska dimenzija ovog verovanja manifestuje se kroz spontanu emocionalnu reakciju na žrtvu po principu „loše stvari se ne događaju dobrim ljudima“ (Lerner, 2003). Sprovedene su brojne eksperimentalne i neeksperimentalne studije usmerene kako na eksplisitnu, svesnu, tako i na implicitnu dimenziju ovog konstruktа. Dok se u Lerner-ovim ranim radovima verovanje u pravedan svet ispitivalo primarnо као *ponašanje* prema žrtvama, odnosno bihevioralna reakcija usmerena na reuspostavljanje pravde, ovaj konstrukt je vremenom počeo da se tretira kao nezavisna varijabla i kognitivna crta, tj. *stabilan sistem verovanja* pojedinca (Furnham, 2005: 204). Stoga su u empirijskim studijama o ovom fenomenu, pored eksperimentalnih i kvazi eksperimentalnih nacrta usmerenih na ispitivanje reakcije ispitanika na nepravdu, korišćeni i neeksperimentalni nacrti istraživanja sa upitnikom, gde ispitanici (za koje se uzima da poseduju stabilno verovanje u pravedan svet) odgovaraju na pitanja o tome kako opažaju određene stvari u ličnom iskustvu i u svetu koji ih okružuje. Od 1970-ih godina prošlog veka do početka 2000-tih, razvijeno je čak osam instrumenata za merenje ovog konstruktа (Furnham, 2003; 2005).² Istraživanje verovanja u pravedan svet na osnovу retrospektivnih samoiskaza ispitanika je kritikовано, ne samo zbog rizika od dobijanja socijalno poželjnih odgovora, već i zbog mogućnosti da ispitanici nemaju svest o pretećem sadržaju povezanom sa žrtvama i svojim unutrašnjim reakcijama na tu pretnju (Hafer, 2002). Pored toga, kako ukazuje Furnham, verovanje u pravedan svet je motivacionog porekla, a tradicionalni psihometrijski testovi nisu najbolji alat za istraživanje motivacionih pitanja (Furnham 2003: 800). Uprkos tome što se i dalje radi na razvijanju psihometrijskih testova za merenje verovanja u pravedan svet i ispitivanje njegove multi-

---

² Prvu skalu za merenje verovanja u pravedan svet razvili su Rubin i Peplau 1973. godine (kao instrument sa 16 ajtema u formi šestostepene skale), a modifikovali su je 1975. godine u instrument sa 20 ajtema u formi šestostepene skale Likertovog tipa (Furnham, 2003).

---

dimenzionalnosti,³ eksperimentalne studije se, generalno, smatraju superiornom istraživačkom strategijom u ovoj oblasti.

U eksperimentalnim studijama u kojima je testirala postavke Lerner-ove teorije o pravednom svetu, Hafer je primenila modifikovani strap-test (eng. *stroop task*). Ukratko, u seriji studija ispitanici bi se najpre upoznavali sa sadržajem koji se odnosio na događaj u kojem je neko lice, pod specifičnim okolnostima, pretrpelo određenu nepravdu (povredu ili štetu), a potom bi pristupili rešavanju zadatka iz strap-testa. U testovima su im prezentovane reči povezane sa kritičnim događajem, tj. nepravdom (odnosno, s pretnjom po njihovo verovanje u pravedan svet), reči povezane sa pravdom, i neutralne reči, ispisane mastilom različite boje, a njihov zadatak je bio da što brže identifikuju boju kojom je reč napisana. Osnovna pretpostavka je bila da će reakcijono vreme biti duže kod reči koje su asocijirane s pretnjom po vlastito verovanje u pravedan svet, nego u slučaju neutralnih reči. Pokazalo se da se reakcijono vreme za reči povezane s pravdom značajno produžava u onim eksperimentalnim scenarijima u kojima postoji ozbiljna pretnja veri u pravedan svet (gde su učiniovi izbegli kažnjavanje), za razliku od eksperimentalnih scenarija u kojima je takva pretnja slaba (gde su učiniovi uhvaćeni i kažnjeni). Svojim ispitivanjima Hafer je potvrdila Lerner-ovu tvrdnju da je upravo nepravda ono što predstavlja pretnju posmatračevom verovanju u pravedan svet, a ne neki opštiji negativni ishodi po žrtvu (na primer, pretrpljena šteta), sami po sebi (Hafer, 2002: 112-113). Pored toga, pokazalo se da je interferencija u pogledu reči povezanih s pravdom prediktor tendencije ispitanika da se diferenciraju od žrtve i da je derogiraju, pri čemu se i kod ovog odnosa kao moderator pojavljuje (ne)kažnjavanje učinioca. Naime, interferencija kod reči povezanih s pravdom značajan je prediktor disasocijacije i derogiranja žrtve (kao coping odgovora) samo u onim slučajevima u kojima izostaje formalna reakcija prema učiniocu i njegovo kažnjavanje, tj. u situacijama u kojima postoji ozbiljna pretnja verovanju u pravedan svet (Hafer, 2002: 116). Hafer je eksperimentalno potvrdila i prepostavku da produženo stradanje žrtve, budući da predstavlja

---

³ Maes je, recimo, ukazao na dva tipa pravde – immanentnu pravdu (eng. *immanent justice*), odnosno tendenciju da se nepravda opaža kao kazna za ranije greške; i konačnu pravdu (eng. *ultimate justice*), tj. ideju da će budući događaji ispraviti sve nepravde. Faktorskom analizom koju je sproveo potvrdio je prepostavku o multidimenzionalnosti verovanja u pravednost, identificujući četiri faktora: verovanje u immanentnu pravdu, opšte verovanje u pravedan svet, verovanje u konačnu pravdu, i verovanje da je svet nepravedan (Maes prema Furnham, 2003: 801).

snažan izazov posmatračevom verovanju u pravedan svet, čini izvesnijim disasociranje posmatrača od žrtve i okrivljavanje žrtve za njenu sudbinu.

Rezultatima svojih studija Hafer je osnažila tvrdnju da je važna funkcija verovanja u pravedan svet da osigura ulaganje u dugoročne ciljeve. Potreba da se veruje u pravedan svet i težnja da se ova vera sačuva odbacivanjem žrtava, utoliko su jače ukoliko pojedinac više investira u dugoročne ciljeve, i ukoliko nastoji da te ciljeve dostigne na legitiman način (Hafer, 2002). U skladu sa ovim nalazima su i rezultati korelacijskih istraživanja koji pokazuju da je ovo verovanje negativno povezano sa prestupničkim ponašanjem (Donat i dr., 2012), a pozitivno povezano sa osećanjem socijalne uključenosti (Donat i dr., 2012), osećanjem kontrole (Fischer, Bolton Holz, 2010), samoregulacijom (Laurin, Fitzsimons, Kay, 2011) i postavljanjem ciljeva (Sutton, Winnard, 2007).

Taktike odbrane vere u pravednost sveta: Okrivljavanje i derogiranje žrtve

Taktike za održavanje predrasude o distribuciji pravde i očuvanje ugroženog verovanja u pravedan svet obuhvataju različite svesne i podsvesne protektivne mehanizme i procese. Pored prevencije i aktivnosti usmerenih na pomaganje i reparaciju žrtava, one, kako ukazuju Hafer i Gosse, mogu uključivati verovanje da će pravda naposletku ipak doći, verovanje da su nepravde u životima drugih ljudi nepovezane sa našim vlastitim svetom, demonizovanje učinilaca kako bi se nepravda proglašila anomalijom, i reinterpretaciju nepravde kako bi izgledala ublaženija (ili kao da zapravo to nije) (Hafer, Gosse, 2011). Kognitivno restrukturisanje i reinterpretacija mogu se odnositi na sam incident, njegove uzroke, ponašanje učinioца ili žrtve, ili pak na karakter učesnika (Reichle, Schmitt, 2002). Okrivljavanje žrtve za postupke kojima je dovela sebe u situaciju da bude viktimizirana i derogiranje žrtve, odnosno pripisivanje žrtvi negativnih osobina kojima se objašnjava njena loša sudbina i patnja koju trpi, predstavljaju distorziju realnosti u sklopu jedne od učestalijih defanzivnih taktika.

Medijatori faktori vezani za žrtvu, koji su najčešće ispitivani u okviru dosadašnjih istraživanja fenomena okrivljavanja i derogiranja žrtava u funkciji

---

održanja ideje o pravednom svetu, jesu postupanje žrtve (aktivnosti koje je žrtva preduzela) i sociodemografska bliskost/sličnost žrtve i posmatrača.⁴

Appelbaum i saradnici su na osnovu svojih eksperimentalnih studija utvrdili da brojnost aktivnosti koje je žrtva preduzela povećava verovatnoću da od strane posmatrača sa izraženim verovanjem u pravednost sveta bude okrivljena – tek kad žrtva očigledno preduzme korake da promeni svoju situaciju, verovanje u pravednost sveta kod posmatrača postaje ugroženo, pa on počinje da je okrivljuje (Appelbaum, Lennon, Aber, 2006).

Empirijski nalazi govore da verovatnoća da će žrtva biti okrivljena raste ukoliko je ona na neki način povezana sa učiniocem. Suprotno, ako žrtva nije povezana sa učiniocem i ako su mogućnosti za njeno okrivljavanje sužene, raste verovatnoća da nasilna viktimizacija bude opažena kao besmislena (Lodewijkx i dr., 2001).

Na temelju pretpostavke da veću pretnju po verovanje u pravednost sveta predstavljaju žrtve iz vlastite grupe („jedan/jedna od nas“) nego žrtve iz drugih socijalnih grupa, istraživači odnosa socijalne distance prema žrtvi i sekundarne viktimizacije su, uglavnom, očekivali nalaz da je derogiranje i okrivljavanje žrtve izvesnije onda kada žrtva pripada vlastitoj grupi, budući da je okrivljavanje žrtve jedna od taktika očuvanja vere u kontrolu nad mogućnošću vlastite viktimizacije.⁵ Većina istraživača je, međutim, došla do nalaza koji ukazuju da identifikacija sa žrtvom smanjuje, a socijalna distanca povećava verovatnoću derogiranja i okrivljavanja žrtve. Primera radi, grupa istraživača iz Portugalije sprovela je eksperimentalnu studiju koja je pokazala da je žrtva iz socijalne grupe kojoj nisu pripadali ispitanici (romsko dete) bila u većoj meri izložena derogiranju i okrivljavanju nego žrtva iz vlastite socijalne grupe (portugalsko dete). Isti nalaz je dobijen i kada se derogiranje žrtve meri pomoću skale Liker-

---

⁴ Treba napomenuti da su neki istraživači ispitivali uticaj verovanja u pravedno uređen svet na stereotip „ko je lep, taj je dobar“ (eng. *what is beautiful is good*) (K. L. Dion, K. K. Dion, 1987: 775). Primera radi, Callan i saradnici su sproveli eksperimentalnu studiju kojom su potvrdili sklonost ispitanika da povezuju težu viktimizaciju sa osobama koje opažaju kao manje fizički atraktivne, kao i tendenciju da rekonstruišu svoje sećanje na fizički izgled neke osobe i označe je manje privlačnom nakon što saznaju da je pretrpela ozbiljniju viktimizaciju. Uz to, intenzitet punitivnih osećanja prema izvršiocu je veći ukoliko se žrtva doživljava kao fizički privlačnija (Callan, Powell, Ellard, 2007).

⁵ Kristiansen i Giuletti su, recimo, nalaz da među ženama sa izraženim verovanjem u pravednost sveta ima onih koje okrivljuju (premda ne derogiraju) žene žrtve nasilja u porodici, objasnili kao izraz potrebe ispitanica da očuvaju predstavu o vlastitoj neranjivosti (Kristiansen, Giuletti, 1990).

tovog tipa, kao i kada se meri implicitno - merenjem vremena koje je potrebno da ispitanici formiraju impresiju o žrtvi (Aguiar i dr., 2008). Ovi istraživači su svoje rezultate objasnili efektom intragrupnog favoritizma. Sebby i Johnston su ispitali efekat intragrupnog favoritizma na rizik od derogiranja žrtve, isključivši mogućnost uticaja rasnih razlika (Sebby, Johnston, 2012). U njihovom istraživanju „žrtve“ su se razlikovale od ispitanika samo u pogledu toga da li, poput njih, pohađaju koledž ili ne, a rezultati su pokazali da su žrtve koje su po statusu bliske ispitanicima (studenti) ređe derogirane nego ostale žrtve.

Studijama kojima je ispitivan odnos između verovanja u pravedan svet i okrivljavanja žrtava silovanja utvrđeno je da pol ispitanika deluje kao medijator. Kleinke i Meyer su, recimo, utvrdili da muškarci sa višim skorovima na skali verovanja u pravedan svet imaju negativnije stavove prema žrtvama silovanja nego muškarci sa niskim skorom na ovoj skali, što, međutim, nije važilo za žene. Istraživači su ovaj nalaz objasnili mogućom identifikacijom ispitanica sa žrtvom (Kleinke, Meyer, 1990).

Dosadašnja istraživanja odnosa između verovanja u pravedan svet i reakcije na žrtve nisu, kako ukazuje Furnham, osigurala jednoglasnu podršku teze o pravednom svetu, što se može objašnjavati različitim problemima metodološke prirode, činjenicom da vrsta viktimizacije značajno utiče na odnos prema žrtvama (Brems, Wagner, 1994), ali i okolnošću da drugi sistemi verovanja, poput religije ili stavova prema ženama, predstavljaju snažnije prediktore reakcije na viktimizaciju u odnosu na verovanje u pravedan svet (Furnham, 2003: 806).

Nalazi o odnosu socijalne distance i rizika od okrivljavanja i derogiranja žrtava ukazuju kako na to da verovanje u pravedan svet nije jedini faktor okrivljavanja i derogiranja žrtava (Montada prema Furnham, 2003: 803), tako i na značaj stigmatizacije koja proizvodi i održava socijalne procese koji generišu trajno povišen rizik stradanja određenih segmenata populacije, a koji, povratno, učvršćuje predrasudu o njihovoj „skrivenoj“ ranjivosti. Stigmatizacija pojedinih kategorija žrtava generiše njihovu pojačanu izloženost viktimizaciji koja, povratno, potvrđuje i osnažuje predrasudu da njihova viktimizacija nije bezrazložna i „nezaslužena“. Tako se održava začarani krug, poput onog koji je Myrdal predstavio svojom teorijom o začaranom krugu diskriminacije. On je, naime, postulirao da diskriminacija određene manjinske grupe dovodi do lošijih ishoda za tu grupu, koje pripadnici većinske grupe opažaju kao potvrdu da te grupe poseduju intrinzične negativne karakteristike. To dovodi

---

do još izraženije diskriminacije koja proizvodi još teže ishode za manjinsku grupu (Myrdal prema Dharmapala, Garoupa, McAdams, 2008: 3).

Jedan od značajnih medijatornih faktora rizika od derogiranja i okriviljanja žrtava, kako su pokazale ranije opisane eksperimentalne studije, jeste kažnjavanje učinioca, odnosno formalna socijalna reakcija na nepravdu (viktimizaciju). Na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja može se izvesti zaključak da je osnovano očekivati da efektivna formalna reakcija na kriminalitet i viktimizaciju redukuje verovatnoću primene taktika odbrane vere u pravednost sveta, uključujući i derogiranje, okriviljavanje i stigmatizaciju žrtava. S tim u vezi, Sullivan i saradnici su nedavno sprovedeli zanimljivu studiju kojom su, na primeru neformalnog reagovanja na žrtve zločina iz mržnje, nastojali da provere hipotezu da su posmatrači skloniji da derogiraju i okrive žrtvu za viktimizaciju u slučajevima u kojima učinilac krivičnog dela nije oštro kažnen (Sullivan i dr., 2016). Oni su svoje ispitanike upoznali sa sadržajem novinskog članka koji opisuje zločin iz mržnje izvršen prema australijskom tinejdžeru Aboridžinu, a zatim im predočili krivičnu sankciju izrečenu učiniocu. Pokazalo se da verovanje u pravedan svet nije bilo ugroženo kod ispitanika koji su učestvovali u eksperimentalnom scenaruju u kojem je učinilac oštro kažnen, dok je kod ispitanika kojima je saopšteno da je učinilac blago sankcionisan, ovo verovanje bilo ugroženo. U situaciji pretećoj po verovanju u pravedan svet, ispitanici su ne samo više derogirali žrtvu, već su ispoljili veći stepen rasizma prema grupi kojoj žrtva pripada. Sullivan i saradnici su zaključili da njihovi nalazi afirmišu alarmantnu tezu da zločini iz mržnje utemeljeni na rasnoj netrpeljivosti ne samo da predstavljaju manifestaciju rasističkog društva, već, štaviše, mogu pojačati rasne predrasude ukoliko ih prati blaga formalna reakcija (Sullivan i dr., 2016: 300, 325).

Verovanje u pravednost sveta i prevladavanje traume izazvane viktimizacijom

Premda se smatra da je većina ljudi motivisana da gaji veru u pravednost sveta, individualne razlike u intenzitetu ovog verovanja⁶ mogu uticati i na

---

⁶ Ispitujući veze između verovanja u pravedan svet sa petofaktorskim modelom ličnosti, Nudelman je, na temelju sprovedenih meta-analiza, utvrdio da je verovanje u pravednost negativno povezano sa neuroticizmom, a pozitivno povezano sa ekstraverzijom i saradljivošću. Kako je istakao, moguće interpretacije jesu da je verovanje u pravedan svet lični resurs

način na koji se žrtve nose sa iskustvom viktimizacije. Istraživanja su ukazala na to da su visoki skorovi na dimenziji verovanja u pravedan svet povezani sa internim lokusom kontrole (Witt, 1989), te se izraženo verovanje u pravednost smatra povoljnom dispozicijom koja omogućava usmeravanje na ciljeve i preuzimanje odgovornosti za vlastite akcije, odnosno ličnim resursom za prevladavanje traumatičnih događaja (Libow, Doty, 1979; Dalbert, 1998; Otto i dr., 2006; Dzuka, Dalbert, 2007). Hafer i Correy su ukazali da je snažno verovanje u pravedan svet povezano sa snažnijim internalnim, i slabijim eksternalnim atribucijama, što vremenom dovodi do ublažavanja opažene nepravde i negativnih emocija (Hafer, Correy, 1999).

Da se verovanje u pravedan svet može smatrati ličnim resursom za prevladavanje, ukazali su i autori koji su ispitivali povratno dejstvo viktimizacije na intenzitet ovog verovanja. Corey i saradnici su ukazali da intenzitet traumatičnog događaja određuje posttraumatski nivo verovanja u pravedan svet. Naime, traume slabijeg intenziteta oslabljuju verovanje u pravedan svet, dok teške traume (poput smrти deteta) ga osnažuju, da bi se upotrebio kao koping mehanizam radi očuvanja zdravlja i sposobnosti žrtve da funkcioniše u svakodnevnom životu (Corey, Troisi, Nicksa, 2015).

Čini se značajnim posebno razmotriti uticaj žrtvinog verovanja u pravedan svet na proces oporavka u slučaju viktimizacije seksualnim nasiljem, kao izrazito složene i teške viktimizacije. Žrtve seksualnog nasilja suočavaju se ne samo sa strahotama koje seksualna viktimizacija sama po sebi nosi, već i sa potrebom da odbrane dramatično uzdrmano verovanje u to da je svet bezbedno i pravedno mesto (Fetchenhauer, Jacobs, Belschak, 2005). Odbrana ovog verovanja žrtvu obično vodi u samookriviljavanje, koje se smatra neuспешnim načinom nošenja sa seksualnom viktimizacijom, posebno u svetu nalaza da je kod velike većine žrtava silovanja prisutan neki oblik samookriviljavanja izražen kroz intenzivna osećanja krivice i stida (Janoff-Bulman, 1979; Katz i Burt prema Fetchenhauer, Jacobs, Belschak, 2005: 20). Janoff-Bulman je svojevremeno diferencirala *bihevioralno samookriviljavanje* (prebacivanje sebi zbog konkretnog ponašanja koje je prethodilo viktimizaciji) i *karakterološko samookriviljavanje* (uverenje žrtve da je neka obeležja ličnosti čine osobito ranjivom) žrtava silovanja. Za razliku od karakterološkog samookriviljavanja koje je maladaptivno jer dovodi do snižavanja samopoštovanja, percepcije da

---

koji povećava emocionalnu stabilnost, ili da poverenje generiše obe dimenzije – verovanje u pravedan svet i saradljivost. Više o tome videti u: Nudelman, 2013.

---

je zla sudbina zaslužena, a buduća viktimizacija izgledna i neizbežna, bihevioralno samookriviljavanje je adaptivna reakcija žrtve, budući da manifestuje njenu želju da zadrži veru u kontrolu i mogućnost izbegavanja reviktimizacije u budućnosti (Janoff-Bulman, 1979). Drugi istraživači, pak, nalaze da su oba tipa samookriviljavanja maladaptivna, tj. u negativnoj vezi sa prevladavanjem traume (Meyer, Taylor, 1986; Frazier, 2003).

Fetchenhauer i saradnici ukazuju da žrtve mogu pribeti eksternalnim atribucijama, tj. posmatrati viktimizaciju kao rezultat nesrećnog spleta okolnosti, čime se ublažava samookriviljavanje (Fetchenhauer, Jacobs, Belschak, 2005). Ispitujući uticaj vere u pravednost sveta na prilagođavanje žrtava seksualnog nasilja, ovi autori su utvrdili da je on pozitivan, te da je ovo verovanje negativno povezano sa karakterološkim samookriviljavanjem. To je u skladu sa nalazom do kojeg su Libow i Doty došli pre nekoliko decenija našavši snažnu negativnu povezanost između verovanja u pravedan svet i tendencije žrtve seksualnog nasilja ka samoderogiranju (Libow, Doty, 1979). Štaviše, Fetchenhauer i saradnici su izveli zaključak da snažno verovanje u pravedan svet, po svemu sudeći, sprečava žrtvu da se prepusti maladaptivnim kauzalnim objašnjenjima svoje viktimizacije. Dok se bihevioralno samookriviljavanje pokazalo nepovezanim sa prilagođavanjem, eksternalne atribucije su se potvrstile kao adaptivne, naročito kod ispitanica sa visokim skorovima na dimenziji verovanja u pravedan svet (Fetchenhauer, Jacobs, Belschak, 2005: 37-38).

Na osnovu postojećih empirijskih nalaza može se zaključiti da žrtvina vera u pravedan svet nije nužno destruktivna po procese adaptacije na viktimizaciju i prevladanje, štaviše, da pretež argumenti u prilog tvrdnji da ovo verovanje ima, kako u slučaju žrtava seksualnog nasilja tako i kod žrtava uopšte, pretežno protektivnu funkciju.

Zaključak

Verovanje u pravedan svet je važan adaptivni mehanizam i rizik od primene odbrambenih taktika za očuvanje ove „pozitivne iluzije“ je neizbežan (Hafer, 2002). No, ovo verovanje nije samo potencijalni generator okriviljavanja i derogiranja žrtava. Ono ima i svoju konstruktivnu stranu koja se odražava kroz doprinos lakšem prevladavanju iskustva viktimizacije, ali i kroz podstica-

nje prosocijalnih interakcija i motivisanost onih koji gaje snažno verovanje u pravednost za pružanje podrške žrtvama kriminaliteta (Dalbert, 1998).

Važno je imati na umu nalaze studija koji ukazuju da izvesnost primene kognitivnih odbrambenih taktika za očuvanje vere u pravednost raste kada prosocijalne akcije usmerene na reuspostavljanje pravde nisu moguće, ili kada nisu uspešne (Reichle, Schmitt, 2002). To, drugim rečima, znači da rizik od stigmatizacije i odbacivanja žrtava opada sa jačanjem efikasnosti i efektivnosti formalne socijalne kontrole usmerene na sankcionisanje učinilaca i reparaciju žrtava. Time se pažnja preusmerava na izuzetno važnu ulogu nosilaca političke vlasti i pravosuđa koju su naglasili Sullivan i saradnici (2016), ukazujući da njihov odgovor ili čutanje na zločine iz mržnje može osnažiti ili ublažiti predrasude prema pojedinim kategorijama žrtava. Štaviše, moglo bi se reći da njihov odgovor određuje sudbinu začaranog kruga viktimizacije i stigmatizacije žrtava uopšte.

Literatura

- Aguiar, P., Vala, J., Correia, I., Pereira, C. (2008) Justice in Our World and in That of Others: Belief in a Just World and Reactions to Victims. *Social Justice Research*, 1, str. 50-68.
- Appelbaum L. D., Lennon M. C., Aber J. L. (2006) When Effort is Threatening: The influence of the Belief in a Just World on Americans' Attitudes toward Antipoverty Policy. *Political Psychology*, 3, str. 387-402.
- Brems, C., Wagner, P. (1994) Blame of Victim and Perpetrator in Rape Versus Theft. *Journal of Social Psychology*, 3, str. 363–374.
- Callan, M. J., Powell, N. G., Ellard, J. H. (2007) The Consequences of Victim Physical Attractiveness on Reactions to Injustice: The Role of Observers' Belief in a Just World. *Social Justice Research*, 4, str. 433–456.
- Corey, M., Troisi, J. D., Nicksa, S. C. (2015) Tipping the Scales of Justice: The Influence of Victimization on Belief in a Just World. *Social Justice Research*, 4, str. 509–525.
- Dalbert, C. (1998) Belief in a Just World, Well-being and Coping With an Unjust Fate. U: L. Montada, M. Lerner (ur.) *Responses to Victimization and Belief in the Just World*. New York: Plenum, str. 87–105.
- Dalbert, C. (2009) Belief in a Just World. U: M. R. Leary, R. H. Hoyle (ur.) *Handbook of Individual Differences in Social Behavior*. New York: Guilford Publications, str. 288-297.

-
- Dion, K. L., Dion, K. K. (1987) Belief in a Just World and Physical Attractiveness Stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, str. 775–780.
- Donat, M., Umlauft, S., Dalbert, C., Kamble, S. (2012) Belief in a Just World, Teacher Justice, and Bullying Behavior. *Aggressive Behavior*, 3, str. 185–193.
- Dzuka, J., Dalbert, C. (2007) Student Violence against Teachers: Teachers' Well-being and the Belief in a Just World. *European Psychologist*, 4, str. 253–260.
- Fetchenhauer, D., Jacobs, G., Belschak, F. (2005) Belief in a Just World, Causal Attributions, and Adjustment to Sexual Violence. *Social Justice Research*, 1, str. 25–42.
- Fischer, A. R., Bolton Holz, K. (2010) Testing a Model of Women's Personal Sense of Justice, Control, Well-being, and Distress in the Context of Sexist Discrimination. *Psychology of Women Quarterly*, 3, str. 297–310.
- Frazier, P. A. (2003) Perceived Control and Distress Following Sexual Assault: A Longitudinal Test of a New Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, str. 1257–1269.
- Furnham, A. (2003) Belief in a Just World: Research Progress Over the Past Decade. *Personality and Individual Differences*, 5, str. 795–817.
- Furnham, A. (2005) The Justice Motive in Adolescence and Young People: Origins and Consequences. *Social Justice Research*, 2, str. 203–210.
- Hafer, C. (2002) Why We Reject Innocent Victims. U: M. Ross, D. T. Miller (ur.) *The Justice Motive in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 109–126.
- Hafer, C. L., Bégué, L. (2005) Experimental Research on Just-world Theory: Problems, Developments, and Future Challenges. *Psychological Bulletin*, 1, str. 128–167.
- Hafer, C. L., Gosse, L. (2011) Predicting Alternative Strategies for Preserving a Belief in a Just World: The Case of Repressive Coping Style. *European Journal of Social Psychology*, 6, str. 730–739.
- Hafer, C., Correy, X. (1999) Mediators of the Relation Between Beliefs in a Just world and emotional responses to negative outcomes. *Social Justice Research*, 3, str. 189–204.
- Janoff-Bulman, R. (1979) Characterological Versus Behavioral Self-blame: Inquiries into Depression and Rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, str. 1798–1809.
- Kleinke, C., Meyer, C. (1990) Evaluation of Rape Victims by Men and Women with High and Low Beliefs in a Just World. *Psychology of Women Quarterly*, 3, str. 343–353.
- Kristiansen, C., Giuletti, R. (1990) Perceptions of Wife Abuse: Effects of Gender, Attitudes toward Women, and Just World Beliefs among College Students. *Psychology of Women Quarterly*, 2, str. 177–189.

- Laurin, K., Fitzsimons, G. M., Kay, A. C. (2011) Social Disadvantage and the Self-regulatory Function of Justice Beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, str. 149-171.
- Lerner, M. J. (1977) The Justice Motive: Some Hypotheses as to Its Origins and Forms. *Journal of Personality*, 1, str. 1-52.
- Lerner, M. J. (1980) *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. New York: Plenum Press.
- Lerner, M. J. (2002) Pursuing the Justice Motive. U: M. Ross, D. T. Miller (ur.) *The Justice Motive in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 10-37.
- Lerner, M. J. (2003) The Justice Motive: Where Social Psychologists Found It, How They Lost It, and Why They May Not Find It Again. *Personality and Social Psychology Review*, 4, str. 388-399.
- Libow, J. A., Doty, D. W. (1979) An Exploratory Approach to Self-blame and Self-derogation by Rape Victims. *American Journal of Orthopsychiatry*, 4, str. 670-679.
- Lodewijkx, H. F., Wildschut, T., Nijstad, B. A., Savenije, W., Smit, M. (2001) In a Violent World a Just World Makes Sense: The Case of "Senseless Violence" in The Netherlands. *Social Justice Research*, 1, str. 79-94.
- Meyer, C. B., Taylor, S. E. (1986) Adjustment to Rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, str. 1226-1234.
- Nudelman, G. (2013) The Belief in a Just World and Personality: A Meta-analysis. *Social Justice Research*, 2, str. 105-119.
- Otto, K., Boos, A., Dalbert, C., Schöps, D., Hoyer, J. (2006) Posttraumatic Symptoms, Depression, and Anxiety of Flood Victims: The Impact of the Belief in a Just World. *Personality and Individual Differences*, 5, str. 1075-1084.
- Reichle, B., Schmitt, M. (2002) Helping and Rationalization as Alternative Strategies for Restoring the Belief in a Just World: Evidence from Longitudinal Change Analyses. U: M. Ross, D. T. Miller (ur.) *The Justice Motive in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 127-148.
- Rubin, Z., Peplau, A. (1973) Belief in a Just World and Reactions to Another's Lot: A Study of Participants in the National Draft Lottery. *Journal of Social Issues*, 4, str. 73-93.
- Sebby, R. A., Johnston, L. M. (2012) Effects of Victim Innocence and BJW (Belief in a Just World) Upon Derogation of an Ingroup/Outgroup Victim. *Psychology Research*, 2, str. 135-141.

-
- Staub, E. (2003) *The Psychology of Good and Evil: Why Children, Adults, and Groups Help and Harm Others*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sullivan, A. C., Ong, A. C. H., Macchia, S. T., Louis, W. R. (2016) The Impact of Unpunished Hate Crimes: When Derogating the Victim Extends into Derogating the Group. *Social Justice Research*, 3, str. 310–330.
- Sutton, R. M., Winnard, E. J. (2007) Looking Ahead through Lenses of Justice: The Relevance of Just World Beliefs to Intentions and Confidence in the Future. *British Journal of Social Psychology*, 3, str. 649–666.
- Witt, L. A. (1989) Urban-Nonurban Differences in Social Cognition: Locus of Control and Perceptions of a Just World. *The Journal of Social Psychology*, 5, str. 715–717.

Internet izvori

Dharmapala, D., Garoupa, N., McAdams, R. (2008) Belief in a Just World, Blaming the Victim, and Hate Crime Statutes. *University of Chicago Public Law and Legal Theory Working Paper No. 242*. Dostupno na: www.law.uchicago.edu/Lawecon/index.html, stranici pristupljeno 12.1.2017.

BILJANA SIMEUNOVIĆ-PATIĆ*

Attitudes toward Victim and Victimization in the Light of the Just World Theory

The present paper discusses current empirical status of the Just world theory introduced several decades ago by Melvin Lerner, the content and functions of a just world belief as its central construct, and particularly, the relation between a just world belief and victim blaming and victim derogation phenomena. In the light of existing research evidence, a just world belief and a need to re-establish a "justice" when this belief is threatened, is considered to be an adaptive mechanism that protect a belief that a world is secure and the future is predictable, as well as a confidence in the purposefulness of self-discipline, long-term personal investments and social rules respecting. As proposed by

---

* Dr Biljana Simeunović-Patić is Associate Professor at the Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade. E-mail: biljasp@hotmail.com.

the just world theory, when a person faces injustice, i.e. others' (innocent victims') suffering, his/her belief in a just world is threatened. Possible reactions to that threat comprise various rational victim helping activities, but also specific cognitive defensive strategies, including cognitive distortion, rationalization and reinterpretation of an event in order to minimize injustice or deny injustice happened at all. In the course of reinterpretation of injustice, victims are often blamed for their former actions, or derogated for their character, in order to indicate them responsible for their own fate and suffering.

The findings of research studies suggest that the likelihood of employing cognitive defensive strategies rises if formal responses to crime and victimization lack or fail. This further suggests that an efficient and effective formal social response in terms of both sanctioning of offenders and reparation of victims should be considered highly important in reducing the risk of stigmatization and rejection of victims.

Finally, the paper discusses the role of victim's just world beliefs in post-trauma adaptation and coping processes. In virtue of findings from the existing research literature it may be concluded that victim's belief in a just world is not necessarily obstructive for the adaptation and coping process. Moreover, in the research literature prevail findings telling in support of an assertion that strong just world belief serves significantly as a self-protective function.

Key words: just world theory, just world belief, victimization, victim blaming, victim derogation.

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 2, str. 219-240

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1702219H>

Pregledni rad

Primljeno: 28.4.2017.

Odobreno za štampu: 31.8.2017.

Porodične konstelacije kao tretman za prevazilaženje posledica koje nasilje ostavlja na žrtve¹

JASNA HRNČIĆ*

Predmet ovog rada je primena porodičnih konstelacija po Bertu Hellinger-u u radu sa klijentima, sa posebnim osvrtom na rad sa žrtvama fizičkog i seksualnog nasilja. Cilj rada je prikaz i analiza primene porodičnih konstelacija po Bertu Hellinger-u i njenih efekata kako generalno u radu sa klijentima, tako i u radu sa žrtvama fizičkog i seksualnog nasilja. Prikazuje se i diskutuje tehnika konstelacijskog grupnog rada, zasnovana na sistemskom i fenomenološkom pristupu. Analiziraju se osnovni teorijski koncepti porodičnih konstelacija: dve vrste savesti, tri osnovna principa poredaka ljubavi, kao i tri nivoa duše. Razmatra se način prevazilaženja posledica nasilja na žrtve fizičkog nasilja i incesta kroz simboličko povezivanje sa nasilnikom. Kvalitativne i kvantitativne evaluacije pokazuju pozitivne efekte porodičnih konstelacija na rešenje problema i na međuljudske odnose kako aktivnih učesnika konstelacija, tako i njihovih posmatrača. Potrebna su dalja sistematska istraživanja efekata konstelacija na žrtve nasilja i uporedne studije sa drugim terapijskim pristupima.

Ključne reči: tehnika konstelacija, osnovni principi poretku ljubavi, transgeneracijsko prenošenje, nasilje, žrtve.

¹ Rad je rezultat rada na projektu *Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: Istorijска и теоријска утемељења у Србији*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, broj 47021. Nositelj projekta je Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, a rukovoditeljka prof. dr Gordana Daša Duhaček. Rad je predstavljen na međunarodnoj naučnoj konferenciji Šesta godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije, Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi: Dileme i izazovi u zaštiti žrtava, koja je održana u Beogradu, 26. i 27. novembra 2015.

* Dr Jasna Hrnčić je vanredna profesorka na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. E-mail: jhrncic@gmail.com.

Uvod

Porodične konstelacije po Bert-u Hellinger-u su jedna od najekspanzivnijih evropskih metoda rada sa ljudima u cilju prevazilaženja njihovih psihičkih i socijalnih problema tokom poslednje dve decenije. Osnivač ovog pristupa je Bert Hellinger, koji je osamdesetih godina XX veka počeo u Nemačkoj da praktikuje novi pristup kao odgovor na potrebe stanovništva za psihosocijalnom podrškom. Naime, u ovoj zemlji je tokom Drugog svetskog rata znatan deo stanovništva bio žrtva ili učinilac teškog nasilja, zbog čega su patili ne samo oni, već i njihovi potomci, dok im raspoloživi psihoterapijski pristupi nisu bili od pomoći. Hellinger je razvio metod porodičnih konstelacija koji je primenjiv u prevazilaženju posledica ovog nasilja. Izlazak ove metode iz nemačkog govornog područja u međunarodnu zajednicu je bio iniciran 1998. godine, kada je objavljena knjiga o porodičnim konstelacijama na engleskom jeziku (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998). Hellinger je od tada uticao na mnoge ljudе i stekao brojne učenike i sledbenike. Njegove seminare, koje održava na svim kontinentima, pohađa i do 1000 ljudi, dok svake godine sve više ljudi završava obuku za konstelatore. Autor je 83 knjige koje su prevedene na 30 svetskih jezika i koje su među najprodavanijima u oblasti psihoterapije. Njegov rad je dokumentovan i na brojnim drugim nosačima informacija (CD, DVD, audio-knjige i elektronske knjige).² Primena porodičnih konstelacija se proširila sa mentalnih i porodičnih problema na mnoge druge oblasti, u kojima pokazuje svoju upotrebnu vrednost, uključujući lečenje od fizičkih bolesti (Kutschera, Brugger, 2006; Hausner, 2011), poslovne probleme i poslovnu ekspanziju (Stan, 2006; Roevens, 2008; Hellinger, 2009) i nacionalne, etničke i verske konflikte (Hellinger, 2003a, 2003b). Ipak, njegov pristup nije sistematski prikazan u našoj naučnoj i stručnoj literaturi. Hellinger je izazvao brojne diskusije jer je beskompromisno zastupao svoja stanovišta, bez obzira na nekadburne reakcije javnosti. Jedna od najkontraverznejih inovacija koje je ovaj pristup doneo je odnos prema načinu prevazilaženja nasilja i njegovih posledica.

Predmet ovog rada je primena porodičnih konstelacija po Bert Hellinger-u u radu sa klijentima, sa posebnim osvrtom na rad sa žrtvama fizičkog i seksualnog nasilja. Cilj rada je prikaz i analiza primene porodičnih konstelacija po Bert Hellinger-u i njenih efekata u radu sa klijentima, sa posebnim foku-

---

² Videti: <http://www2.hellinger.com>, stranici pristupljeno 10.2.2017.

---

som primene porodičnih konstelacija i njenih efekata u radu sa žrtvama fizičkog i seksualnog nasilja.

Tehnika porodičnih konstelacija

Teorijski koncepti Hellinger-a su zasnovani na svedočenju (fenomenološki pristup) i sistematizaciji iskustava nastalih kroz primenu tehnike porodičnih konstelacija. Rad je grupni i može da uključuje od nekoliko do par stotina osoba (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998; Ulsamer, 2003; Cohen, 2006). Učesnici, najčešće u sedećem položaju, formiraju krug, u čijoj sredini je prazan prostor – konstelacijsko polje. U ovom prostoru se odvija konstelacijski proces, koji obično uključuje zaredom nekoliko radova učesnika, tzv. konstelacija. Svakoj konstelaciji prethodi kratka komunikacija između klijenta i konstelatora, u kojoj se pojašjava problem koji klijent želi da reši, razjašnjava kontekst problema i određuju elementi koji su ključni za rešenje. Ova komunikacija ne mora da bude pretežno verbalna, ali je važno da se konstelator duboko poveže sa klijentom. Zatim se među prisutnim članovima grupe biraju predstavnici ključnih elemenata, a često i predstavnik za klijenta. Konstelacija počinje da se odvija u polju kada se predstavnici postave u nekom međusobnom prostornom odnosu (postavljaju se na određeno mesto, bez nameštanja uđova i glave u određeni položaj). Konstelator komunicira sa predstavnicima, podstiče ih da, kroz pokret ili reč, iskažu stanja, osećanja i kretanje koje imaju iz pozicije u kojoj se nalaze. U skladu sa informacijama koje dobija od predstavnika u polju i sa svojim unutrašnjim saznanjima, konstelator može da predstavnicima sugerise pokrete, reči i rečenice, kao i da uvodi predstavnike za neke druge pozicije, i slično. U ranom stadijumu razvoja porodičnih konstelacija, konstelator je imao znatnu kontrolu nad rečenicama i pokretima klijenata (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998). U kasnijoj fazi se predstavnici sve više podstiču da se kreću i govore u skladu sa unutrašnjim impulsima, da bi se u poslednje vreme sve više primenjivale tzv. „tihe konstelacije“ u kojima se skoro i ne govori (Hellinger, 2014).

Ukoliko od početka nije uključen u polje, klijent obično u nekom trenutku zauzme mesto svog predstavnika. Konstelacije se, po pravilu završavaju, kada dođe do pomaka koji dovodi do osećanja olakšanja kod učesnika ili do uspostavljanja balansa, tj. do rešenja, kroz završnu isceljujuću scenu. Scenu iscelje-

nja klijent polako integriše u periodu posle završenih konstelacija. Konstelacije se ponekad završavaju i neposredno pre razrešenja ili u trenutku zastaja, pri čemu je moguće da se kasnije nastave, ukoliko konstelator ili klijent oseće da je zastoj moguće prevazići. Klijent može da ima snažne emotivne i fizičke reakcije na konstelaciju. Nakon konstelacije se treba uzdržati od analiza, prepričavanja i interpretacija događaja i stanja koja su se dogodila tokom konstelacije, i dopustiti klijentu da integriše iskustva kroz koja je prošao tokom konstelacija. Ne planira se dalja saradnja sa klijentom, već je ostavljeno klijentu da odluči da li će se priključiti nekoj sledećoj radionicici konstelacija.

Hellinger u svojoj tehnici primenjuje fenomenološki pristup Martin-a Heidegger-a (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998; Cohen, 2006). Cilj je što šire i dublje povezivanje sa svetom. Osnovni metod je prisutnost sada i ovde, sveđočenje obilju sveta i otvorenost za fenomene kojima svedočimo. Kontrola nad postupkom se napušta, koraci kojima se postiže neki efekat ne moraju se razjasniti, a sam efekat često izmiče objektivnoj proceni. Ne mora se postići jasno razlikovanje između posmatranih fenomena (Hellinger, 2003a: 53). Namera ka postizanju nečeg u budućnosti ne postoji, ali postoji namera postizanja pune prisutnosti. Prisutnost osvešćuje suštinsku i duboku povezanost osobe sa svetom.

U tehnici je evidentan i uticaj sistemske porodične terapije jer se svaka osoba vidi u njenom kontekstu i posmatra i kao sistem po sebi i kao deo širih sistema kojima pripada, počev od porodice pa do nacije i države. Promena se ostvaruje intervencijom u okviru klijentovog/klijentovih sistema. Možda je najintrigantniji u konstelacijskom radu fenomen prenošenja informacija iz sistema klijenta na predstavnike. Naime, osoba čiji se rad izvodi često ima utisak da predstavnici precizno pokazuju suštinske karakteristike osoba, njihovog međusobnog odnosa i situacija, iako, po pravilu, ne poznaju te osobe, a često ni ne znaju koga ili šta predstavljaju. Tako kod tzv. „zatvorenih konstelacija“ predstavnici znaju samo da predstavljaju nekoga ili nešto što je označeno brojem. Predstavnici mogu da iskažu informacije o onome što ni sam klijent ne zna u trenutku rada, već naknadno ustanovi kao tačno. Učesnici često imaju utisak da emocije i pokreti koje iskazuju nisu njihovi, kao da su „pozajmili“ sebe onom što predstavljaju, da bi se to izrazilo kroz njih.

Moguće objašnjenje ovog fenomena daje biolog Rupert Sheldrake (2011). On opisuje fenomen *morfogenetske rezonance* koja omogućava da prirodni sistemi nasleđuju kolektivnu memoriju od svih prethodnih entiteta iste vrste i

da je obogaćuju sopstvenim iskustvima, koja se, takođe, skladište u njoj. Takođe, ova rezonanca daje osnovu za telepatsku povezanost između organizama, zbog koje je znatno verovatnije da će se neki događaj ponoviti u istoj vrsti, nego da se prvi put desi. Prvi događaj nema mogućnost oslanjanja na prethodnike, dok svaki ponovljeni događaj crpi svoje znanje iz prethodnog događaja iste vrste i postaje sve verovatniji što se više ponavlja. Stvara se snaga navike, koja se prenosi na sledeće entitete iste vrste. Svoje pretpostavke Sheldrake potkrepljuje nizom eksperimenata, u kojima se pokazuje značajna povezanost između informacija odašiljača i primaoca koji ne mogu da komuniciraju preko normalnih senzornih kanala, tako da je put prenosa informacija nepoznat. Dokazao je da ljudi statistički značajno češće pogađaju ko ih zove telefonom (Sheldrake, Smart, 2003), da li ih neko gleda iza leđa (Sheldrake, 2001) ili da li druga osoba gleda u neki objekat (Sheldrake, 2015; Sheldrake, Beeharee, 2016).

Teorijske osnove porodičnih konstelacija

Kao katolički misionar u Zulu plemenu (Južna Afrika) Hellinger je imao priliku da uporedi hrišćansku (katoličku) ideologiju sa duhovnim plemenskim praksama, običajima i ritualima i da uvidi sličnosti i prednosti različitih kultura koje ukazuju na opšteliudske potrebe i procese. Nakon toga se obučavao u grupnoj dinamici od strane anglikanskog sveštenstva, pohađao psihanalitički trening u Beču, trening za terapiju primalnim krikom Janova i uvodni kurs iz transakcione analize. Učio je geštalt terapiju, porodičnu terapiju, hipnoterapiju Erickson-a, neurolingvističko programiranje, provokativnu terapiju Farell-ja i terapiju držanjem (eng. *holding therapy*) Irene Precop (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998). Na osnovu ovih uticaja i saznanja dobijenih primenom tehnike porodičnih konstelacija, Hellinger je kreirao svoj teorijski pristup, fokusiran na odnose između ljudi, koje smatra ključnim za osećanje dobrobiti osobe.

Hellinger definiše tri fundamentalne potrebe u svakom ljudskom odnosu: 1) potrebu za pripadanjem tj. vezivanjem; 2) potrebu za balansom između davanja i primanja, tj. za ekvilibrnjumom; i 3) potrebu za predvidljivošću i sigurnošću socijalnih konvencija (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998: 5). Ove potrebe su i polazište razmatranja koncepta savesti, koji u Hellinger-ovom pristupu ima centralno mesto. Savest definiše kao funkciju razlikovanja da li to što radimo šteti ili koristi nekom odnosu, smatrajući da „...ono što donosi šte-

tu osećamo kao krivicu, a ono što koristi kao nedužnost” (Hellinger, 2002: 46). Savest određuje kada ćemo biti krivi a kada nevini i „...da li nam je dozvoljeno da nešto znamo i da osećamo” (Hellinger, 2014: 10). Savest pojedinca je definisana u odnosu na različite grupe kojima pripada. U okviru individue uporedo postoje različite savesti ovog tipa, kao indikatori prava na pripadnost različitim grupama, koje imaju svoja posebna pravila, pa se u tom smislu može desiti i konflikt između savesti povezanih za različite grupe. Pripadanje nekoj grupi znači i da se isključuju oni koji nisu članovi, koji su drugačiji, te se na njih individualna savest ne odnosi, što omogućava povređivanje ovih „drugih”, uz sačuvano osećanje nevinosti.

Radeći na zapletenostima osoba koje su tražile terapijsku pomoć i sve-dočeći kretnjama i rešenjima u konstelacijskom polju, Hellinger je uvideo da postoji i šira savest, savest porodice, koja je, po pravilu, nesvesna i koja ima prioritet nad individualnom savešću. Ona je vođena skrivenim poredcima, skrivenim zakonima prirode koji oblikuju ljudske odnose, a o njima se samo indirektno može zaključiti na osnovu uticaja koji imaju na članove porodice. Kada se poštiju, ljubav je podržana, a kada se krše, dolazi do patnje i bolesti (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998: 28). Zbog ovakvog uticaja Hellinger ih zove poredcima ljubavi. Oni se najčešće narušavaju zbog očuvanja savesti pojedinca na uštrb porodične savesti.

Integrišući prethodne uticaje i sistematizujući svoja iskustva tokom primene tehnike porodičnih konstelacija, Hellinger je formulisao tri osnovna principa poretku ljubavi (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998). Prvi princip je *princip celine*. Svi članovi porodičnog sistema imaju jednako pravo pripadanja, bez obzira na njihove druge karakteristike (pol, uzrast, sposobnosti, ponašanje, i slično). Nema razlikovanja dobrih i zlih, pravo pripadanja imaju i krivci i nevini, i ubice i žrtve. Hellinger-ova definicija članova porodičnog sistema je nekonvencionalna. Tu spadaju braća i sestre, roditelji i njihova braća i sestre, njihovi roditelji i roditelji njihovih roditelja, ali i sva začeta deca koja nisu rođena (uključujući i abortiranu decu), svi koji su se pomerili da bi napravili mesto nekome u sistemu: prethodni partneri i oni čiji je gubitak, loša sreća, odlazak ili smrt donela dobit članovima porodice (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998: 152), kao i oni koji su ubili ili teško oštetili člana porodice (H. Beaumont, C. Beaumont, ten Herkel-Chaudhri, 2002).

Ako princip *celine* nije ispoštovan u porodici zato što su neki članovi porodice isključeni, oni često imaju poseban značaj u životu kako njihovih

---

potomaka, tako i potomaka onih koji su ih isključili. Pod pritiskom porodične savesti da se stvari isprave, deca u sledećoj ili nekoj narednoj generaciji mogu da preuzmu poziciju isključene osobe, ili da na neki drugi način zastupaju isključenog, nastojeći da popune vakuum nastao usled isključivanja.

Drugi princip je *princip ravnoteže između davanja i primanja, održavanja ekvilibrijuma*. Kada se nešto dobije, nešto mora i da se uzvrati. Kada je nešto dato, nešto mora i da se dobije, oštećeno mora da isceli, ono što je obespravljeni mora da se uvaži, a ono što je isključeno, mora da se uključi. Svaki član porodice ima sopstvenu odgovornost za davanje i za primanje i za uspostavljanje balansa između ova dva procesa. On nosi ličnu odgovornost za sve što jeste i nije uradio u svom životu i nosi sam sopstvenu sudbinu, ma koliko ona može da bude strašna ili teška (Ulsamer, 2003: 49). Samo tako može da zadrži lično dostojanstvo. Narušavanje ovog principa kroz neravnotežu davanja i primanja dovodi do preuzimanja na sebe tereta od strane druge osobe u porodici, najčešće deteta, koje time nastoji da ponovo uspostavi ravnotežu. Posebna vrsta balansa između davanja i primanja se dešava u odnosu između roditelja i dece, u kome roditelji, pre svega, daju život a zatim i negu, a deca primaju. Deca ne mogu ovo da vrate svojim roditeljima. Balans se uspostavlja kada deca odrastu i daju svojoj deci ili na neki drugi način pruže drugima ono što su dobili od roditelja. Međutim, roditelji mogu da budu toliko opterećeni da uzimaju od dece i da im deca daju. Deca su vezana za roditelje dubokim vezama i teško podnose kada osete da oni pate, pa nesvesno teže da se izjednače sa njima u patnji. Pokušavaju da se brinu o roditeljima tako što preuzimaju njihovu patnju i terete. Tako počinju da funkcionišu kao roditelji svojih roditelja, remeteći proces davanja i primanja između dece i roditelja. Takođe, roditelji mogu da daju deci ono što decu povređuje (dugove, bolesti, obaveze, terete, nepravde, lične privilegije) i da deca to prime. Usled preuzimanja tuđih tereta ili dobijanja od roditelja onoga što ih povređuje, deca mogu da odbiju da prihvate svoje roditelje onakve kakvi jesu, što dovodi do unutrašnjeg osećanja nepotpunosti i praznine (Hellinger, Weber, Beumont, 1998: 94-95).

Treći princip je *princip poretku*. Oni koji dolaze prvi u porodici imaju pravo prvenstva po redu rođenja: dede i babe pre roditelja, roditelji pre dece, starija deca ispred mlađe. Ovaj princip se često narušava usled delovanja prvog i drugog principa. Naime, deca koja zastupaju prethodnog člana porodice koji je isključen usled delovanja prvog principa, ili preuzimaju dugove roditelja i drugih predaka usled delovanja drugog principa, postavljaju sebe na mesto

onih koje zastupaju a ne na ono koje im po redosledu rođenja pripada. Time se postavljaju ispred starijih članova porodice i remete princip poretka (Ulsamer, 2003: 49). Deca tako ne samo da nose teret odraslih i time prestaju da budu mala, već nose i dodatni teret krivice zbog toga što se oglušuju o zahteve porodične savesti.

Koren ovakvom viđenju nesvesnih uticaja iskustava predaka na potomke se može naći još u radovima Carl Gustav Jung-a (1978). On je smatrao da „...svi oni faktori koji su bili bitni našim bližim i daljim precima, biće i nama bitni, pošto oni odgovaraju nasleđenom organskom sistemu. Oni su čak neophodnosti koje se manifestuju kao potrebe“ (Jung, 1978: 66). On je sferu psihičke nasledne mase nazivao kolektivno nesvesno. Ipak, Hellinger-ovi principi imaju svoje najsnaznije izvorište u pristupu Ivana Boszormenyi-Nagy-a, koji naglašava ličnu odgovornost svakog pojedinca za posledice koje njegove odluke i akcije imaju na druge ljude. Ove posledice se prenose transgeneracijski. Boszormenyi-Nagy ukazuje na etički balans davanja i primanja u partnerskom odnosu, u kome onaj koji prima duguje i da daje, čime se uspostavlja pravda i poverenje u odnosa, dok disbalans dovodi do prekida poverenja u porodici (Boszormenyi-Nagy, Krasner, 1986: 37). Naglašava značaj lojalnosti u porodičnim odnosima, i značaj koji ona ima za sve ostale odnose. Lojalnost je često nevidljiva, smatra Boszormenyi-Nagy, funkcioniše u okviru porodica kroz generacije i može da ima snažniji efekat nego očigledne akcije i situacije ili naučeni obrasci ponašanja. Zbog ove lojalnosti, deca se mogu dobrovoljno žrtvovati u preuzimanju na sebe odgovornosti i dugova roditelja. Osvećivanje ove lojalnosti oslobođa decu za posvećenost svojim prijateljima, partnerima i porodici (Boszormenyi-Nagy, Krasner, 1986: 15-16).

Transpersonalnost Hellinger-ovog pristupa koja je evidentna u navedenim principima poretka ljubavi, izrazitije se iskazuje u njegovom konceptu *duše*. On razlikuje individualnu, porodičnu ili veliku dušu (Hellinger, 2002). Individualnu dušu naziva životodavnom dušom. Ona povezuje celo telo i daje osobi pravac u skladu sa zakonima prirode. Porodična duša povezuje članove porodice i vodi ih u skladu sa poredcima ljubavi. Velika duša je veća od porodične, ona obuhvata sve i u njoj je sve podjednako važno i prihvaćeno, bez obzira na posledice, odgovornosti i krivice. Izvan je dobra i zla, pre i posle života i smrti. Ona se doživljava kao snaga koja povezuje i izvan smrti i koja nam daje dužnosti izvan nas samih.

Uviđanje skrivenih poredaka u porodici omogućava da se razumeju procesi koji se u njoj odigravaju. Kada se uvide, mogu i da se prihvate, što daje osnovu za rešenje koje se nalazi u ponovnom uspostavljanju poretka ljubavi kroz: 1) uključenje isključenih; 2) preuzimanje krivice od strane krivih za zlodelo i za njegove posledice; 3) uravnotežavanje davanja i primanja; i 4) poštovanje reda rođenja i preuzimanje odgovornosti za sopstvena dela od strane svih članova porodice. Krvcima se tako vraća lično dostojanstvo, a onima koji su preuzeli tuđe se skida teret i oslobađa put za spokojniji i harmoničniji život. Ovo zvuči jednostavno, ali se pokazuje da već prvi korak – prihvatanje onoga što jeste – može biti zahtevan kada se radi o odnosima i situacijama koje su doveli do teških i irreverzibilnih posledica za klijenta i njegove najbliže. Konstelator dobija mudrost i snagu da pomogne klijentima da uvide i prihvate optimalno razrešenje u ovakvim situacijama kroz stabilan kontakt sa velikom dušom, koji mu omogućava nepristrasan pogled na zaplete i puteve njihovog prevazilaženja. On, zatim, sledi pokrete duše u nalaženju dobrog rešenja porodične zapletenosti (Hellinger, 2002). I ovde, kao i u drugim terapijskim pristupima, kvalitet rada konstelatora duboko određuje efekte konstelacija. Koncepti velike duše i ljubavi, centralni u ovom pristupu, ukazuju na bazično duhovnu postavku Hellinger-ovog rada i uticaj hrišćanstva na njegova gledišta.

Povezivanje između žrtava fizičkog i seksualnog nasilja i njihovih nasilnika

Pošto individualna savest nastaje u okviru omeđenih grupa, postoje velike razlike između ljudi u shvatanju nevinosti i krivice, zbog kojih je moguće počiniti zločin i osećati se nevino (Hellinger, 2003a, 2003b). Učešće u masovnim ubijanjima u ratovima, po pravilu, ne izaziva osećanje krivice, već se smatra dužnošću prema zemlji, pa se učinioci strašnih zločina mogu u tome osećati nedužno. Konstelacijski rad pokazuje da se posledice ubistva ili teškog fizičkog nasilja, makar je ono učinjeno „mirne savesti“, osećaju daleko posle izvršenja zločina. Što je zločin teži, to se njegove posledice duže prenose kroz generacije (Hellinger, 2003a, 2003b, 2003c). Kao što je već pomenuto, u ovom pristupu žrtve se smatraju članovima porodičnog sistema nasilnika, a ubice članovima porodice žrtve. Međutim, najčešće ni porodica žrtve, ni porodica ubice tako ne smatra, već iz svog sistema isključuje žrtvu tj. ubi-

cu svog člana. Zbog principa jednakog prava pripadanja svih članova porodice, često neko u sledećoj generaciji porodice nasilnika preuzima na sebe da zastupa isključenu žrtvu, a neko u sledećoj generaciji porodice žrtve preuzima na sebe da zastupa isključenog ubicu. Veoma je opasno imati saosećanje prema ubici koji ne preuzme odgovornost za delo, smatra Hellinger. Dete koje preuzme na sebe posledice ubistva je u visokom riziku da izvrši samoubistvo ili da na drugi način prerano umre. Ipak, kada osoba ubije u ratu pod pritiskom izvršavajući tuđa naređenja, posledice nisu tako teške (H. Beaumont, C. Beaumont, ten Herkel-Chaudhri, 2002: 144).

Jedan od najtežih zločina je ubistvo člana sopstvene porodice, što može dovesti do teških poremećaja u sledećoj generaciji. Ovakvo ubistvo cepa dušu klijenta koji, shodno principima porodične savesti, istovremeno zastupa dve suprotstavljene strane – i ubicu i žrtvu, cepajući se iznutra, i kroz ovo dvostruko preuzimanje remeti princip poretka, što može da dovede do psihotičnog poremećaja shizofrenog tipa.

Kako prevazići ovako teške i duboke traume u sopstvenom životu, ili u životu svojih predaka čiji teret sada nose sledeće generacije? Primena fenomenološkog pristupa u konstelacijama je dala u osnovi jednostavno rešenje: da se kroz konstelacijski rad direktno ili kroz predstavnike, povežu žrtva i nasilnik. Oni se obično uopšte međusobno ne vide na početku takvog konstelacijskog rada i ne mogu da uspostave kontakt. Kada učinilac uspe da uspostavi kontakt, često počne da oseća patnju svoje žrtve i da pati zajedno sa njom, i da preuzima odgovornost za svoje delo, što omogućava žrtvi da se više otvori za kontakt. Ovaj proces prate teška osećanja i kod žrtve i kod nasilnika, da bi se, često veoma polako i pod teretom teških događaja, na kraju povezali, pa i sa olakšanjem zagrlili. Kontakt žrtve sa zločincem, saosećanje nasilnika sa patnjama žrtve i njegovo prihvatanje odgovornosti za zločin, omogućava žrtvi da prevaziđe svoju patnju, a prestupniku da povrati svoje dostojanstvo priznajući krivicu i sam snoseći posledice svog zlodela. Svoje dostojanstvo žrtva nalazi u njenoj nevinoj patnji, pri čemu je ključno da je ova patnja ne čini boljom od drugih.

Ukoliko se radi o događaju iz prethodne generacije, kod klijenata se vidi vidno olakšanje kada se žrtva i nasilnik povežu (Hellinger, 2003a, 2003b). Klijent je onda oslobođen obaveze da zastupa isključene i/ili teško oštećene članove porodice. Ukoliko se radi o nasilju koje se desilo samom klijentu, često je potrebno prethodno osnažiti klijenta da bi mogao da se suoči sa traumatskim događajem i njegovim krivcem, i da zatim prevaziđe tešku situaciju. Klijent

---

tokom nasilja često izgubi kontrolu nad situacijom, da bi nakon njega izolovao traumu izazvanu nasiljem od ostatka ličnosti i tako smogao snagu da nastavi dalje (Ruppert, 2014). Ponovno dolaženje u kontakt sa traumatskim iskustvom može nositi veliki strah od ponovne povrede. Klijent se može osnažiti za povezivanje sa tim iskustvom tako što mu se omogući da sam vodi konstelaciju koja se bavi njegovim problemom uz podršku konstelatora (npr. primenom tehnike „konstelacija namere“, Ruppert, 2014) i da tako uspostavi kontrolu nad događajem. Kada se kroz konstelacije proživi trauma uz podršku prisutnih i saosećanje i preuzimanje odgovornosti krivca, žrtva ima mogućnost da je celovitije sagleda i da uvidi i proživi alternativno rešenje, te tako dobije snažan podsticaj za zaceljivanje povrede.

Kako je moguće da se žrtva i ubica zagrle i da to bude rešenje? Povezivanje na ovaj način ne znači da je učinilac razrešen odgovornosti za delo, nпротив, on tek tada u potpunosti snosi posledice dela. Telesni kontakt između žrtve i ubice pokazuje da su oni povezani sudbinom – događaj ubistva je zauvek obeležio ne samo ubijenog, već i ubicu. Hellinger govori da se oni mogu sjediniti kroz veliku dušu, u kojoj su svi isti bez obzira na dobro ili zlo koje su počinili u realnom životu (Hellinger, 2003a, 2003b). Značajno je i da se nađe mesto u porodičnom sistemu i za ubicu i za žrtvu, na kome ih drugi članovi sistema mogu prihvati sa poštovanjem. Mesto ubice je van njegovog porodičnog sistema, pošto je on privučen svojom mrtvom žrtvom i pripada porodici žrtve. Nekad se u konstelacijama pokaže da su i ubica i žrtva imali ubilačku nameru, a da je ubica bio uspešniji u izvršenju. U ovom slučaju razrešenje je u priznavanju ove sličnosti i, opet, u povezivanju u zajedničkoj sudbini.

Pristup Hellinger-a nasilju i zločinu je u saglasju sa pristupom restorativne pravde, koju Tony Marshall definiše kao „... proces u kome se sve strane, uključene u određeni prestup, skupe da zajedno nađu način kako da se nose sa posledicama prestupa i njegovim implikacijama u budućnosti...“ (Marshall prema Van Ness, Strong, 1997: 5). Jedan od najuticajnijih teoretičara ovog pravca Zehr je smatrao da su osnovni ciljevi restorativne pravde: da ključne odluke o načinima prevazilaženja posledica kriminala donose oni koji su najviše pogođeni kriminalom, što su pre svega žrtve i počinitelji; da pravda više isceljuje i transformiše i da se smanji verovatnoća daljih prestupa (Zehr, 2002). U restorativnom pristupu, žrtve, prestupnici i članovi zajednice se ujedinjuju u zajedničkom naporu da ponovo ispravno postave narušene odnose, najčešće kroz direktnu komunikaciju prestupnika i žrtve. „Pokret restorativnog

pravosuđa je nastao je kao pokušaj da se ponovo razmisli o potrebama koje stvara kriminal, kao i o ulogama koje se implicitno podrazumevaju u kriminalu” (Zehr, 2002: 13). Potrebe žrtve su: razumevanje šta se desilo, pokazivanje drugima šta joj se desilo i prihvatanje toga od strane drugih, osnaživanje kroz aktivno učestvovanje i uticaj na proces rešavanja slučaja koji vraća osećaj kontrole u sopstvenom životu u odnosu na traumatski događaj, kao i naknada od strane učinioca kako kroz povraćaj pretrpljenog realnog gubitka, tako i u simboličnom smislu. Potrebe prestupnika su da prihvati odgovornost za povredu koju je počinio, da nastavi sa ličnim razvojem radi zaceljivanja povreda koje su dovele do prestupničkog ponašanja, i potreba za pripadanjem zajednici na dostojanstven način. Proces povezivanja žrtve i prestupnika u konstelacijskom radu izlazi u susret upravo ovim potrebama, i čini korak dalje u istom pravcu u kome ide i restorativno pravo, povezujući žrtvu i prestupnika u zajedničkoj sudbini. Restorativni pristup ima dobro dokumentovane pozitivne efekte i na žrtve i na učinoce (Libman, Hrnčić, 2007).

Primena porodičnih konstelacija u radu sa žrtvama fizičkog i seksualnog nasilja od strane roditelja

Fizičko i seksualno nasilje roditelja nad decom ima teške i dugotrajne posledice po dete. Deca često u odbrani sebe odbacuju i isključuju nasilne roditelje, ali i preuzimaju na sebe krivicu, osećajući ličnu odgovornost za nasilje nad njima i njegove posledice, što ih dodatno oštećuje (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998; Greenberg, Bruess, Conklin, 2011: 538). Hellinger smatra da se ljudi „...osećaju kompletne kada obe roditelje imaju mesto u njihovom srcu” (H. Beaumont, C. Beaumont, ten Herkel-Chaudhri, 2002: 72). Stoga, isključivanje roditelja nasilnika ima kao posledicu osećanje praznine i nekompletnosti, a često i psihičke i somatske simptome kod deteta.

Porodične konstelacije omogućavaju žrtvi da u potpunosti prihvati svog nasilnog roditelja, ukoliko on/ona, direktno ili kroz svog predstavnika u konstelacijama, odgovorno nosi svoju krivicu i pati zajedno sa žrtvom. Žrtva može i da sagleda i prihvati ulogu drugih značajnih osoba u ovom nasilju. Kada je Hellinger upitan kako je moguće da je za decu žrtve teškog seksualnog i fizičkog nasilja od strane roditelja isceljujuće da se povežu u ljubavi sa nasilnim roditeljima, on je odgovorio da je prvo bitno da se prihvate roditelji kakvi jesu i da

---

se prihvati život koji su roditelji dali detetu. „To znači da se sačuva život koji su mi dali, čak i kada je to protiv mojih roditelja...Poštovanje mog života, takođe, podrazumeva i poštovanje njih“ (Hellinger prema H. Beaumont, C. Beaumont, ten Herkel-Chaudhri, 2002: 109). Takođe, poštovanje roditelja znači i da „... poštujem njihovu krivicu i posledice ove krivice bez mešanja“ (Hellinger prema H. Beaumont, C. Beaumont, ten Herkel-Chaudhri, 2002: 109). Tek tako deca mogu da se odvoje od posledica nasilja svojih roditelja, da nastave svoj život i nađu bolje mesto za sebe, bez opterećenja onim što je bilo (Hellinger, 2003d).

Abortus se doživljava u konstelacijskom polju kao izuzetno nasilan čin, jer se plod u kontekstu porodičnih konstelacija smatra za ravnopravnog člana porodice od trenutka kada je začet. Roditelji često osećaju duboku krivicu zbog odluke i čina abortusa, kao i duboku patnju zbog gubitka deteta na ovaj način. Kako su ova osećanja često neiskazana, a abortus i abortirano dete nepriznati i isključeni iz porodičnog sistema, abortus može dovesti do psihičkih (H. Beaumont, C. Beaumont, ten Herkel-Chaudhri, 2002: 116) i somatskih simptoma kod roditelja (Hellinger, 2003d: 195-197) i učiniti ih nedostupnim za njihovu živu decu. Par, najčešće, ne može posle abortusa da održi partnersku vezu (H. Beaumont, C. Beaumont, ten Herkel-Chaudhri, 2002:15). Živa deca su često povezana sa abortiranom decom, zastupajući ih kroz lične probleme i simptome jer su najčešće isključena iz porodičnog sistema (Hellinger, 2014: 156-157). Ona, takođe, mogu da se plaše svojih roditelja jer za njih osećaju da su sposobni da prekinu život svog deteta te su time i živa deca u opasnosti. Rešenje se u konstelacijskom radu nalazi u iskazivanju krivice i tuge roditelja zbog abortusa i povezivanju u ljubavi sa svojom abortiranom decom.

Posebno je teška situacija incesta, koja neretko dublje i teže optereti dete od „samo“ fizičkog nasilja. Često se u konstelacijama pokaže da roditelji imaju problem i da je dete regrutovano da im pomogne, kao i da je drugi roditelj sučesnik incesta. Tipična inicijalna situacija je da jedan roditelj odbija da ima seks sa drugim roditeljem (H. Beaumont, C. Beaumont, ten Herkel-Chaudhri, 2002: 132). Dete, nesvesno, prihvata incest iz ljubavi prema drugom roditelju, npr. devojčica iz ljubavi prema majci dobrovoljno staje na mesto majke kao seksualni partner svom ocu (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998: 125; Hellinger, 2003c: 137). Odbijanje seksualnog odnosa jednog roditelja i dobrovoljnost deteta ne razrešava incestnog roditelja od odgovornosti. Deca su uvek žrtve, koje incestna situacija duboko povređuje, remeti porodične odnose i teško narušava dalji razvoj partnerskih odnosa. Dobrovoljnost deteta je u

skladu sa drugim iskustvima u konstelacijskom radu koja pokazuju da su deca spremna i da dobrovoljno umru za roditelje (Hausner, 2011; Hellinger, 2014). Veoma osetljiv aspekt incesta je u tome da dete neretko oseća i zadovoljstvo u incestnom činu koji ne uključuje nasilje. To ne znači da je dete krivo – ono i tada ostaje nevino. U ovakvoj situaciji, Hellinger smatra da „...ako dete sledi sledeće korake, prvo da prizna da je nevino, drugo da je moglo biti i uživanja, i treće da su isključivo roditelji odgovorni, onda dete može biti kasnije slobodno za drugog partnera i može slobodno da voli oba svoja roditelja“ (Hellinger, 2003a: 137). Ovakav pristup izaziva kontraverze u javnosti zbog fokusa na reparaciju a ne retribuciji čak i kada se radi o teškoj povredi deteta, kao što je incest. I ovde je rešenje u prihvatanju krivice od strane oba roditelja, iskazivanju žaljenja zbog počinjenog nasilja, a od strane deteta u prihvatanju roditelja i krivice roditelja za incest i nemešenju u način na koji će se roditelji sa njom nositi (H. Beaumont, C. Beaumont, ten Herkel-Chaudhri, 2002: 134-135).

Čak i kada dete hoće da se osveti roditelju, nije dobro to podržavati, jer često plaća veliku cenu za to (Hellinger, Weber, Beaumont, 1998: 287). Hellinger ističe važnost izuzimanja deteta iz procesa krivičnog gonjenja incestnog roditelja, naglašavajući da treba biti vrlo oprezan i pažljiv u uzimanju izjave od deteta. Dete tog roditelja i dalje beskrajno voli, a krivični postupak može da ga dovede u situaciju da bude protiv njega i da se prikloni drugom roditelju, koji je, neretko, i sam veoma odgovoran za nastalu situaciju. Time se dodatno oštećuje dečija duša. Često je najteže za dete osuđivanje neposredne socijalne sredine.

Nalazi Hellinger-a o incestnoj dinamici su u skladu sa istraživanjima dece koja su doživela incest od strane oca. Majke ove dece su često emocionalno distancirane i rezervisane prema deci, dok vulnerabilno dete, tipično, vidi oca kao roditelja koji ih voli jer sa njima više komunicira i više vodi računa o njima, uprkos incestnom ponašanju (Greenberg, Bruess, Conklin, 2011: 538). Istraživanje sprovedeno među 68 žena žrtava incesta je pokazalo da je njih 62% barem ponekad osećalo fizičko zadovoljstvo tokom incesta, čiji su izvršioci u 47% slučajeva bili biološki očevi, a u 18% majke (Newman, Peterson, 1996). Veoma je značajno da se time ne negiraju posledice incesta po dete, koje su često izuzetno teške (Greenberg, Bruess, Conklin, 2011: 538). Kada su konfrontirani, većina incentuoznih očeva izgleda kao da im je iskreno žao, ali ogromna većina ne smatra da su učinili nešto pogrešno, smatrajući ispravnim da edukuju svoju decu o seksu i da koriste decu da zadovoljne sopstvene seksualne

---

želje. Mnogi odbijaju da prihvate da su zaista povredili svoju decu (Greenberg, Bruess, Conklin, 2011: 538). Deca, obično, ne pričaju o ovom iskustvu drugima (Newman, Peterson, 1996) zbog krivice i sramote, zbog zastrašivanja od strane nasilnika da će biti odbačena i zbog toga što nisu sigurna šta treba da misle o ovom iskustvu jer ga često očevi smatraju normalnim a majke su emocionalno isključene (Greenberg, Bruess, Conklin, 2011: 538).

Efekti konstelacija

Efekti konstelacija na opštu populaciju klijenata

Kvantitativna istraživanja efekata konstelacija su retka. Istraživanje koje je Thomas sprovela na internetu elektronskim upitnikom obuhvatilo je 223 korisnika porodičnih konstelacija iz nekoliko zemalja (Thomas, 2010). Kao daleko najčešći razlog učestvovanja u konstelacijama su navedeni problemi u odnosima (53,4%), a nešto ređe problemi mentalnog (13,9%) i opšteg zdravlja (12,1%). Čak 86,1% ispitanika je smatralo da su im konstelacije pomogle da reše svoje probleme, a njih 54,8% je procenilo da je došlo do umerene do izrazite promene na bolje. Istraživanje Sethi (2010) je pokazalo da su evaluacije privatnih odnosa 30 učesnika konstelacija, date nakon završetka konstelacija, bile neznatno pozitivnije nego pre njihovog početka, dok su iste odnose nedelju dana kasnije procenili znatno pozitivnije. Nalaz sugeriše da konstelacije imaju izrazitiji odložen, nego neposredan efekat.

Hunger i saradnici (2014) su efekte konstelacija istražili primenom eksperimentalnog dizajna, slučajno raspoređujući 208 učesnika u jednu od dve grupe: grupu koja je uključena u trodnevnu radionicu porodičnih konstelacija i grupu koja je čekala na uključivanje u radionicu (kontrolnu grupu). Promena je merena dve nedelje i četiri meseca posle seminara upitnicima EXIS-peers, OQ-45 i FEP. Učesnici konstelacija značajno su poboljšali iskustvo u ličnom socijalnom sistemu nego kontrolna grupa. Oni su imali i značajno bolje iskustvo u zauzimanju za svoje potrebe (autonomija), prihvatanju stvari takvih kakve jesu (usklađenost) i u optimizmu da se buduće izazovne situacije mogu pozitivno rešiti (samopouzdanje). Poboljšanje se pokazalo dve nedelje posle konstelacija i ostalo stabilno 4 meseca kasnije. Između aktivnih učesnika (koji su imali svoj konstelacijski rad) i posmatrača (koji su bili samo učesnici u rado-

vima drugih) nije bilo značajnih razlika. Hunger i saradnici posredno zaključuju da je veličina efekta jedne radionice porodičnih konstelacija uporediva sa veličinom efekta porodičnog i bračnog savetovanja, a da je manja od efekta terapije koja se odvija u vremenu (Hunger i dr., 2014: 301-302).

Efekti konstelacija sa žrtvama, nasilnicima i njihovim potomcima

Hellinger je nekoliko knjiga posvetio prikazu konstelacijskog rada sa žrtvama zločina i njihovim potomcima, u kojima je detaljno prikazan konstelacijski proces koji je, često, imao kao neposredan efekat osećanje olakšanja i dobrog mesta klijenta u svom porodičnom sistemu (Hellinger, 2003a, 2003b, 2003c). On uglavnom nije dokumentovao dugoročne efekte konstelacija, smatrajući da konstelator ne treba da se raspituje o tome iz poštovanja prema autonomiji klijenta (Hellinger, Weber, Beamont, 1998). Hausner (2011) je pratio efekte porodičnih konstelacija, prikazujući tri studije slučajeva transgeneracijskog prenošenja posledica fizičkog nasilja, u kojima je, nakon primene konstelacija, došlo do povlačenja simptoma (Hausner, 2011: 220-225, 232-235).

Sistematsko kvalitativno istraživanje efekata konstelacija na zločince je sprovedeno među zatvorenicima muškog pola koji su služili dugu (najčešće doživotnu) zatvorsku kaznu zbog ubistva ili silovanja (Cohen, 2008). Obuhvatalo je 13 konstelacija na ličnu temu koje je uradilo devet zatvorenika. Oni su smatrali da su im konstelacije pomogle da se nose sa teškim emocijama i otuđivanjem od svojih voljenih, kao i u suočavanju sa žrtvama svojih zločina i sa smrću voljenih. Lako im je često bilo izuzetno teško da se suoče sa svojim žrtvama, priznavanje i prihvatanje svoje krivice je „...imalo efekat otvaranja svoga srca ka saosećanju i razvijanje snažne odlučnosti da podrže život“ (Cohen, 2008:160).

Diskusija

Nalazi sugerisu da porodične konstelacije doprinose rešavanju problema zbog kojeg je osoba došla, poboljšanju međuljudskih odnosa, povećanju autonomije, usklađenosti sa svetom i samopouzdanja, kao i povlačenju simptoma poremećaja. Ipak, samo jedno od prikazanih istraživanja je primenilo eksperimentalni dizajn, dok nedostaju istraživanja u kojima se efekti konstelacija porede sa efektima drugih psihoterapijskih pristupa. Istraživanja aktera

---

fizičkog i seksualnog nasilja nisu obuhvatala dovoljno veliki uzorak niti su sistematski sprovedena.

Pozitivni efekti nakon učešća u samo jednoj radionici porodičnih konstelacija, dobijeni u istraživanju Hunger i saradnika (2014), mogu se objasniti time što se u konstelacijama prevazilazi subjektivnost klijentovog iskaza o problemu, omogućava uvid u sistemske zapletenosti i dobija podrška sistema za pozitivnu promenu. Klijent može da izražava sebe slobodno i da proživi rešenja u realnoj interakciji sa predstavnicima elemenata svoga sistema, kroz sva svoja čula i često uz vrlo snažne emocije, dobijajući iskustvo koje može imati transformatornu snagu realnog iskustva. Dokumentovane dobiti od konstelacija koje imaju predstavnici u konstelacijama drugih ljudi se mogu tumačiti povezanošću konstelacija u kojima su učestvovali sa njihovim ličnim problemom, kao i mogućnošću da se u konstelacijama dožive raznovrsne emocije i situacije, osete različite sudbine i uvidi širok spektar mogućih rešenja zahtevnih situacija, čime se povećava emotivno i socijalno iskustvo osobe, empatija, tolerancija, repertoar mogućih rešenja i razumevanje socijalnih situacija.

Navedena istraživanja su pratila rad renomiranih konstelatora, koji su temeljno edukovani za terapijski rad sa ljudima i vođenje konstelacija, oprezni i posvećeni u konstelacijskom radu. Međutim, ubrzo nakon širenja porodičnih konstelacija van uske grupe stručnjaka mnogi su počeli da vode konstelacije bez adekvatne edukacije i supervizije. Nestručno, ishitreno i neosetljivo vođenje konstelacija, bez potpune prisutnosti, fokusa na klijenta i na njegov sistem i svesti o rizicima za klijenta, ukoliko se ne poštuju njegove potrebe i granice, kao i neosnovani komentari i preporuke, mogu da doprinesu povećanju problema, umesto njegovom rešenju. Traumatizovane i viktimizirane osobe mogu na ovaj način da dožive retraumatizaciju i sekundarnu viktimizaciju. Klijentima se preporučuje provera kompetencija konstelatora/konstelatorke za efikasne i konstruktivne intervencije u okviru porodičnih konstelacija.

Porodične konstelacije su, prevashodno, namenjene prevazilaženju posledica fizičkih, psihičkih i emocionalnih povreda na žrtve, učinioce i njihove potomke i otvaranju prostora za promenu koja je sistemska podržana. One omogućuju podršku sistema za promenu disfunkcionalne navike i razvoj novih veština, ali najčešće ne daju mogućnost da se sistematski razvijaju nove navike i veštine. Takođe, one u svojoj izvornoj formi podrazumevaju grupni rad, te nisu pogodne za klijente koji nisu spremni da izlažu svoje privatne odnose i unutrašnje prostore pogledu drugih ljudi. U ovim slučajevima principi i tehnike

porodičnih konstelacija se mogu primeniti u individualnom pristupu, kada su elementi sistema predstavljeni figuricama ili papirima raspoređenim na podu, a njihove pokrete u polju izvode terapeut i klijent (Franke, 2005).

Zaključak

Porodične konstelacije po Hellinger-u daju novi pristup ne samo tretmanu mentalnih poremećaja i problema, već i širokom spektru drugih problema. Jedinstven doprinos Hellinger-a je na teorijskom nivou jasno formulisane tri principa porodičnog funkcionalisanja i opisivanje tri nivoa savesti, a na praktičnom nivou konstelacijska tehnika korišćenja predstavnika kao izvora informacija o klijentu i njegovom socijalnom polju. Iskustvo iz konstelacijskog rada, koji pruža kompleksan uvid u problemsku situaciju sa stanovišta sistema kojima klijent pripada, a često daje i razvojna rešenja, za klijenta može imati snagu realnog iskustva i može biti snažan motivator za promenu.

Posebno mesto u ovom radu zauzimaju nasilnici i njihove žrtve. Porodične konstelacije jesu nastale kao odgovor na potrebe nemačkog naroda da se nosi sa posledicama zločina koji su se dešavali tokom drugog svetskog rata, a koje su trpeli potomci žrtava i učinilaca. Porodične konstelacije rešenje za to nalaze kroz saosećanje učinioca za patnju svoje žrtve, prihvatanja krivice i odgovornosti za posledice svog zlodela i kroz duboko povezivanje žrtve i nasilnika, koje se dešava u simboličnom procesu u konstelacijskom polju. Ovo rešenje oslobađa i povezuje, rasterećujući žrtve, nasilnike i njihove potomke. U svojoj osnovi je slično modelima susreta između žrtve i prestupnika koji se primenjuju u okviru restorativne prade. Posebno je koristan kada su učinici nasilja roditelji, što dovodi do dubokog konflikta unutar deteta zbog teškoća u prihvatanju nasilnog roditelja, uz istovremenu snažnu privrženost prema njemu i osećanje krivice za nastalu situaciju. Povezivanje sa nasilnikom i njegovo saosećanje sa žrtvom daje rešenje koje ne oslobađa nasilnog roditelja, ali mu vraća dostojanstvo kroz preuzimanje odgovornosti i samostalno nošenje krivice za delo. Ono žrtvu rasterećuje tereta teških osećanja, omogućava potpunije prihvatanje roditelja i time i bolju ličnu integraciju, i oslobađa žrtvu za kvalitetnije odnose sa ljudima i puniji život.

Ovakav pristup čak i tako teškim delima, kao što su ubistvo i incest, izaziva kontraverze zbog alternativnog odnosa prema zločinu, koji neki pogrešno

tumače da oslobađa učinioča odgovornosti. Brojni prikazi procesa konstelacija pokazuju pozitivne efekte na učesnike, uključujući i žrtve zločina i njihove potomke. Znatno ređa kvantitativna istraživanja potvrđuju dobrobiti ovog pristupa, ali nedostaju sistematske studije koje se bave poređenjem efekata ovog pristupa sa drugim terapijskim modalitetima, kao i sistematske studije efekata konstelacijskog rada sa žrtvama nasilja i njihovim potomcima. Kompetencije konstelatora duboko određuju efekte porodičnih konstelacija, čija nestručna primena nosi rizik od retrumatizacije i sekundarne viktimizacije.

Literatura

- Beaumont, H., Beaumont, C., ten Herkell-Chaudhri, J. (ur.) (2002) *Touching Love: Bert Hellinger at Work with Family Systems*. Fourt edition. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Boszormenyi-Nagy, I., Krasner, B. R. (1986) *Between Give and Take. A Clinical Guide to Contextual Therapy*. East Sussex, Hove: Brunner-Routledge.
- Cohen, D. B. (2006) Family Constellations: An Innovative Systemic Phenomenological Group Process from Germany. *The Family Journal: Counselling and Therapy for Couples and Families*, 3, str. 226-233.
- Cohen, D. B. (2008) *Systemic Family Constellations and Their Use with Prisoners Serving Long-term Sentences for Murder or Rape*. San Francisco: Saybrook Graduate School and Research Center, doktorska disertacija.
- Franke, U. (2005) *In My Mind's Eye: Family Constellations in Individual Therapy and Counselling*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Greenberg, J. S., Bruess, C. E., Conklin, S. C. (2011) *Exploring the Dimensions of Human Sexuality*. Fourth Edition. Sudbury: Jones and Bartlett Publishers.
- Hausner, S. (2011) *Even If It Costs me My Life: Systemic Constellations and Serious Illness*. New York: A Gestalt Press Book.
- Hellinger, B., Weber, G., Beaumont, H. (1998) *Love's Hidden Symmetry: What Makes Love Work in Relationships*. Phoenix: Zeig, Tucker & Theisen.
- Hellinger, B. (2002) *Insights: Lectures and Stories*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Hellinger, B. (2003a) *Peace Begins in the Soul: Family Constellations in the Service of Reconciliation*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.

Jasna Hrnčić *Porodične konstelacije kao tretman za prevazilaženje posledica koje nasilje ostavlja na žrtve*

- Hellinger, B. (2003b) *Farewell: Family Constellations with Descendants of Victims and Perpetrators*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Hellinger, B. (2003c) *Rachel Weeping for Her Children: Family constellations in Israel*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Hellinger, B. (2003d) *To the Heart of the Matter: Brief Therapies*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Hellinger, B. (2009) *Success in Life Success in Business*. Bischofswiesen: Hellinger Publication.
- Hellinger, B. (2014) *Looking Into the Souls of Children: The Hellinger Pedagogy in Action*. Bischofswiesen, Germany: Hellinger Publication.
- Hunger, C., User, A. B., Link, L., Schweitzer, J., Weinhold, J. (2014) Improving Experience in Personal Social Systems through Family Constellation Seminars: Results of a Randomized Controlled Trial. *Family Process*, 2, str. 288–306.
- Jung, K. G. (1978) *Duh i život*. Beograd: Radiša Timotić.
- Kutschera, I., Brugger, C. (2006) *What's Out of Order Here? Illness and Family Constellations*. München: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Libman, M., Hrnčić, J. (2007) *Priročnik za specijalističke studije u veštinama medijacije između oštećenog i maloletnog učinioca*. Beograd: Centar za medijaciju.
- Newman, A. L., Peterson, C. (1996) Anger of Women Incest Survivors. *Sex Roles*, 7/8, str. 463-474.
- Roevens, J. L. M. (2008) *Systemic Constellations Work in Organizations*. Netherlands: Universiteit van Tilburg, doktorska disertacija.
- Ruppert, F. (2014) *Trauma, Fear and Love: How the Constellation of the Intention Supports Healthy Autonomy*. Steyning: Green Balloon Publishing.
- Sheldrake, R. (2015) Linking Minds through Joint Attention: A Preliminary Investigation. *Journal of the Society for Psychical Research*, 921, str. 193-200.
- Sheldrake, R., Beeharee, A. (2016) Is Joint Attention Detectable at a Distance? Three automated, Internet-based Tests. *Explore*, 1, str. 34-41.
- Sheldrake, R., Smart, P. (2003) Videotaped Experiments on Telephone Telepathy. *Journal of Parapsychology*, 67, str. 187-206.
- Stan, J. J. (2006) *Fields of Connection: The Practice of Organizational Constellations*. Groningen: Zalsman Grafische Bedrijven.

-
- Thomas, G. K. (2010) *Therapy in the New Millennium: New Sciences and their Application to Therapy-Effectiveness of Systemic Family Constellations*. Northridge: California State University, master rad.
- Ulsamer, B. (2003) *The Art and Practice of Family Constellations*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Van Ness, D. W., Strong, K. H. (1997) *Restoring Justice*. Cincinnati: Anderson Publishing Co.
- Zehr, H. (2002) *The Little Book of Restorative Justice*. USA: Intercourse.

Internet izvori

Hellinger Sciencia. Dostupno na: <http://www2.hellinger.com>, stranici pristupljeno 10.2.2017.

Sheldrake, R. (2001) Follow-Up: Research On The Feeling Of Being Stared At. Dostupno na: http://www.csicop.org/si/show/research_on_the_feeling_of_being_stared_at, stranici pristupljeno 2.11.2015.

Sheldrake, R. (2011) Morphic Resonance & Morphic Fields: Collective Memory & the Habits of Nature. *New Dawn* Special Issue, 15, dostupno na: <http://www.newdawnmagazine.com/articles/morphic-resonance-morphic-fields-collective-memory-the-habits-of-nature>, stranici pristupljeno 7.11.2015.

Sethi, Y. (2010) Does the Process of Family Constellations Improve Relationships and Wellbeing? Dostupno na: www.familyconstellations.com.au/research_Dec_2010_doc.pdf, stranici pristupljeno 7.2.2013.

JASNA HRNČIĆ*

Family Constellation as a Treatment for Overcoming the Consequences of Violence on Victims

The subject of this paper is the implementation of family constellations by Bert Hellinger in work with clients with special emphasis on victims of physical and sexual violence. Although extremely popular in Europe and the world it has not been presented in Serbian scientific literature. As the approach has been developed in

---

* Dr Jasna Hrnčić is Associate Professor at the Faculty of Political Sciences, University of Belgrade. E-mail: jhrncic@gmail.com.

Germany as an answer to the situation where a significant part of population was a victim or perpetrator of violence during the Second World War causing suffering not only to them, but also to their offsprings, it offers a special contribution to the work with victims of violence. The aims of the paper are the presentation and analysis of the implementation of family constellations by Bert Hellinger and their effects generally in work with clients as well as with victims of physical and sexual violence. The technique of family constellations based on systemic and phenomenological approach is presented and discussed. Work is in the group, where participants form the circle and person who seeks problem resolution invites representatives - persons who are crucial for problem solution previously agreed with constellation facilitator – constellator. The constellator communicate with the representatives, encouraging them to express feelings, sensations and movement that will facilitate progress towards finding the optimal solution. The basic theoretical concepts are also analysed, including two types of conscience (individual and family), three basic principles of orders of love (principle of equal right to belong, principle of balance between giving and taking and principle of order) and three levels of the soul (individual, family and great soul). The approach to overcoming consequences of violence on victims of physical violence and incest through symbolic interconnecting with the perpetrator is analysed. When it is applied to violence the victim has an opportunity to get a more comprehensive understanding and to experience an alternative solution that could generate impulse for overcoming the violence. A frequent solution is that the perpetrator takes responsibility and expresses guilt for the deed and suffers together with the victim. That enables the victim to accept and overcome the effects of the violence. This solution is also useful in overcoming consequences of incest because it enables the victim to accept the perpetrator as a member of family. The victim could also have an insight into the role of other family members and significant others, accept it and find a better place in the family for himself/herself. This approach causes different reaction with public with its focus on reparation instead on retribution even in such a difficult issue as incest. Qualitative and quantitative evaluations have documented the positive effects of family constellations on problem solving and social relations of both active and observing participants. Further systematic researches of constellations' effects on victims of violence and comparative studies with other therapeutic approaches are needed.

Key words: constellation technique, basic principles of order of love, transgenerational transmission, violence, victims.

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 2, str. 241-267

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1702241R>

Pregledni rad

Primljeno: 2.11.2016.

Odobreno za štampu: 5.10.2017.

Genitalno sakaćenje žena – Od tradicije do femicida

JELENA RAKIĆ*

Genitalno sakaćenje žena je fenomen čije je žarište na teritoriji Afrike, ali usled migracija stanovništva postaje problem zastupljen u svim delovima sveta. Tradicionalni i kulturni obrasci stroga patrijarhalnih nerazvijenih društava, u korelaciji sa duboko ukorenjenom rodnom nejednakosću, umnogome su doprineli očuvanju ovog običaja do današnjih dana. Ovaj običaj obuhvata niz različitih ponašanja kojima se povređuju ženske genitalije, iako za takav čin ne postoje medicinski razlozi. Izvodi se od strane starijih žena, u nehigijenskim uslovima i sredstvima poput makaza, žileta, stakla, što dovodi do brojnih posledica koje, neretko, rezultiraju smrću. Kada do smrti dođe zbog komplikacija izazvanih genitalnim sakaćenjem govorimo o jednom od oblika femicida. Kako je ovaj fenomen u Srbiji gotovo nepoznat, u radu će se ukazati na njegove osnovne oblike i rasprostranjenost u svetu, kao i na raznovrsnost posledica, s posebnim osvrtom na one koje su najčešći uzročnici smrti.

Ključne reči: genitalno sakaćenje žena, nasilje nad ženama, femicid, istraživanja.

Uvod

Koreni genitalnog sakaćenja žena sežu daleko u istoriju ljudskog društva. Istraživanjima je potvrđeno da su mumije žena u Egiptu bile podvrgnute ovom činu (Elchalal i dr. prema Whitehorn, Ayonrine, Maingay, 2002: 162). U starom Rimu robinjama je provlačen metalni prsten kroz velike usmine kako bi se preveniralo stupanje u seksualne odnose i sprečila trudnoća. Osim toga, krajem devetnaestog veka u Engleskoj je genitalno sakaćenje imalo za cilj kontrolu epilepsije, nimfomanije, homoseksualnosti i mentalnih bolesti (Whitehorn,

* Jelena Rakić je master pravnica i saradnica u nastavi za užu krivičnopravnu oblast na Pravnom fakultetu, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru. E-mail: jelenarakic808@yahoo.com.

Ayonrinde, Mnaingay, 2002: 162). Ovaj običaj postoji i danas. Kao deo tradicije i kulturnog obrasca pojedinih društvenih zajednica, genitalno sakaćenje žena široko je rasprostranjeno u Africi, ali se može naći i u ostalim delovima sveta.

Ovaj običaj sastoji se u menjanju anatomije zdravih genitalija, pri čemu se nanose fizičke povrede devojčicama i ženama, što dovodi do niza zdravstvenih posledica od kojih neke mogu biti fatalne. Zbog svoje štetnosti genitalno sakaćenje žena prepoznato je kao kršenje ljudskih prava, a nekoliko međunarodnih instrumenata, direktno ili indirektno, upućuje na njegovu zabranu. Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹ (European Convention on Human Rights)² i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima³ (International Covenant on Civil and Political Rights)⁴ indirektno se ukazuju na to da se genitalnim sakaćenjem žena krši pravo na život, zabrana diskriminacije, kao i zabrana mučenja, nečovečnog ili ponizavajućeg postupanja. Prema Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima⁵ (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)⁶ genitalno sakaćenje žena je u suprotnosti sa garantovanjem najvišeg standarda zdravlja (čl. 12) i postizanja jednakosti žena i muškaraca (čl. 3). Genitalno sakaćenje žena nije u skladu sa Konvencijom Ujedinjenih nacija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena⁷ (u nastavku: CEDAW konvencija)⁸

¹ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Službeni list SCG - Međunarodni ugovori, br. 9/2003, 5/2005, 7/2005-ispravka i Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 12/2010.

² European Convention on Human Rights-ECHR, Rome, 4 November 1950. Dostupno na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, stranici pristupljeno 8.1.2017.

³ Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Službeni list SFRJ, br. 7/71.

⁴ International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

⁵ Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Službeni list SFRJ, br. 7/71

⁶ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

⁷ Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/1981.

⁸ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW, New York, 18 December 1979. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

u delu koji se odnosi na izmenu društvenih i kulturnih običaja kako bi se postigla ravnopravnost polova (čl. 5). S obzirom na to da su i devojčice žrtve ovog običaja, dolazi do kršenja Konvencije o pravima deteta⁹ (Convention on the Rights of the Child, u nastavku: CRC)¹⁰ u pogledu zaštite dece od svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, povređivanja i zlostavljanja (čl. 3). Među novijim međunarodnim instrumentima od značaja je Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, tzv. Istanbulsku konvenciju¹¹ (Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence)¹². Istanbulskom konvencijom genitalno sakaćenje žena eksplisitno je navedeno kao oblik rodno zasnovanog nasilja nad ženama, a države se obavezuju da inkriminišu ovakvo ponašanje (čl. 38). U skladu sa tim, izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije¹³ genitalno sakaćenje žena predviđeno je kao posebno krivično delo.

Predmet rada proizilazi iz novele u Krivičnom zakoniku budući da je ovaj oblik nasilja nad ženama u Republici Srbiji nepoznat. Iako u Srbiji još uvek nema zabeleženih slučajeva genitalnog sakaćenja žena inkriminacija u Krivičnom zakoniku ukazuje na potrebu da se ovom fenomenu posveti više pažnje. S tim u vezi, predmet ovog rada odnosi se na osnovne karakteristike genitalnog sakaćenja žena. U tom cilju, od značaja su odgovori na osnovna pitanja: Šta se podrazumeva pod genitalnim sakaćenjem žena? Koliko je rasprostranjeno i na kojim područjima? Koje su posledice? Najpre su izložena terminološka određenja, zatim je objašnjen pojam genitalnog sakaćenja žena i ukazano na forme ispoljavanja, kao i prevalencu ovog vida nasilja nad ženama. Cilj rada je ukazivanje na probleme koji uslovljavaju različit terminološki pristup ovom fenomenu, prostornu distribuciju genitalnog sakaćenja žena i posledice sa kojima se suo-

⁹ Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.

¹⁰ Convention on the Rights of the Child, General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

¹¹ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

¹² Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, Council of Europe, 12 April, 2011. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168008482e>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

¹³ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

čavaju žrtve. U poslednjem delu rada ukazuje se na mortalitet osoba ženskog pola i analizira veza između genitalnog sakačenja žena i femicida.

Terminološki problemi i definisanje pojma

Terminološki pristup fenomenu genitalnog sakačenja žena prošao je kroz brojne promene, ali još uvek nije postignuta saglasnost u vezi sa tim koji je termin najpogodniji. U literaturi se koristi nekoliko termina, kao što su: obrezivanje žena (eng. *female circumcision*), genitalno sakačenje žena (eng. *female genital mutilation*) i *female cutting* (eng.) što bi u bukvalnom prevodu značilo sečeњe žena, ali bismo kao opisni naziv mogli dati tradicionalno žensko rezanje.

Termin „obrezivanje žena“ vodi poreklo iz zajednica u kojima je ovaj običaj prihvaćen (Perron, Senikas, 2012) i najčešće je upotrebljavan tokom sedamdesetih godina prošlog veka. Međutim, ubrzo je došlo do kritike ovog termina uz obrazloženje da se njegovom upotreborom stavlja znak jednakosti između obrezivanja muškaraca i žena, iako među ovim procedurama postoje jasne razlike. Naime, oponenti termina obrezivanje žena naglašavaju da obrezivanje muškaraca nije ni približno invazivno u poređenju sa većinom oblika sakačenja ženskih genitalija i da bi „relativno blag oblik, kao što je klitoridektomija, predstavljao anatomske ekvivalent amputaciji penisa“ (Toubia, 1994: 713). Nakon ovakvih kritika nastupa period učestalijeg korišćenja termina „genitalno sakačenje žena“, koji je trebalo da istakne ozbiljnost problema (Titus, 2015). Kritika ovog termina zasnivala se na tome da upotreba reči „sakačenje“ naglašava osuđivanje ovog običaja, što bi prilikom komunikacije moglo da uvredi ljude iz zajednica u kojima je ova praksa rasprostranjena, ali i žene koje su podvrgnute genitalnom sakačenju (Obermeyer, 2005; Cook, 2008). Pod uticajem ovih mišljenja nastaje novi termin - „žensko sečenje“, ili kako smo ga preveli tradicionalno žensko rezanje. Opravданje za korišćenje ovog izraza nalazi se u njegovoj neutralnosti, budući da odražava suštinu običaja na način koji ne implicira osuđivanje zajednica u kojima je prihvatljiv (Obermeyer, 2005; Perron, Senikas, 2012), što je uticalo na učestaliju upotrebu ovog termina.

Neujednačen terminološki pristup pratio je izostanak definicije. Naime, autori su običaj odstranjivanja ženskih genitalija opisivali kao operacije koje se izvode na različite načine (Verzin, 1975; Toubia, 1994; Black, DeBell, 1995). Prvu definiciju dala je Svetska zdravstvena organizacija (eng. World Health Orga-

---

nization – WHO), koja genitalno sakaćenje žena definiše „kao svaki postupak kojim se, delimično ili potpuno, uklanjuju spoljne genitalije ili se nanosi bilo koja druga povreda, čije uporište nije u zdravstvenim potrebama, već je povezano sa kulturnim, religioznim ili drugim razlozima“ (WHO, 1997: 3).

Preciznije definisanje pojma genitalnog sakaćenja žena komplikuje i neusaglašenost u vezi sa formama ispoljavanja, koje se kreću od bezazlenih do veoma agresivnih. Kao osnovne forme genitalnog sakaćenja navode se: 1) pravo obrezivanje, odnosno *sunna*, koje je izjednačeno sa obrezivanjem muškaraca jer se uklanja samo tkivo koje okružuje klitoris; 2) *ekscizija*, kojom se uklanja deo klitorisa ili ceo klitoris, nekada i male usmine; i 3) *infibulacija*, kojom se uklanjuju svi spoljni delovi ženskih genitalija (Verzin, 1975; Kopelman, 1994; Toubia, 1994; Black, DeBell, 1995). Uz obrazloženje da je *sunna* izuzetno retka u praksi, Toubia preporučuje još jedan oblik – *klitoridektomiju*, kojom se uklanja ceo klitoris ili njegov deo (Toubia, 1994: 713). Verzin nalazi da postoji i *introcižija*, koja obuhvata isecanje unutrašnjih delova ženskih genitalija (Verzin, 1975: 163). Navedeno klasifikovanje je, s jedne strane, bilo od značaja za podizanje svesti o ozbiljnosti čina genitalnog sakaćenja žena, dok su, sa druge strane, neujednačenost u opisivanju oblika genitalnog sakaćenja žena i terminološka nepodudarnost negativno uticali na mogućnost poređenja dobijenih rezultata istraživanja koja su se bavila rasprostranjenosću konkretnih pojavnih oblika. Uzimajući u obzir različite forme genitalnog sakaćenja žena i njihov intenzitet, Svetska zdravstvena organizacija je predložila sledeću klasifikaciju:

- Prvi i najbezazleniji oblik je *klitoridektomija*, koja podrazumeva delimično ili potpuno odstranjivanje klitorisa, kao i delimično ili potpuno uklanjanje tkiva koje ga okružuje, odnosno velikih i malih usmina;
- Drugi oblik je *ekscizija*, koja obuhvata odsecanje vrha klitorisa ili njegovo potpuno odstranjivanje;
- Treći, ujedno i najekstremniji oblik je *infibulacija*, kojom se delimično ili potpuno odstranjuju svi delovi ženskih genitalija, dok se preostala koža ušiva, pri čemu se ostavlja mali otvor koji služi za uriniranje i oticanje menstrualne krvi. Ono što infibulaciju čini dodatno težom jeste i repetitivnost tokom života. Naime, potrebno je izvršiti *defibulaciju* prilikom prvog seksualnog odnosa, kao i prilikom porođaja, dok neke žene prolaze i kroz proces *reinfibulacije*, odnosno, ponovnog ušivanja nakon svakog porođaja. Defibulacija je proces isecanja infibuliranog područja kako bi se omogućila penetracija ili prirodni porođaj (Dirie, Landmark, 1992; Berggren i dr., 2006);

- Četvrti oblik obuhvata sve ostale postupke kojima se nanose povrede genitalijama, kao što su: bockanje, usecanje, struganje, rastezanje, spaljivanje klitoris-a i okolnog tkiva, kao i sečenje vagine, stavljanje različitih biljnih ili drugih supstanci kojima će se izazvati krvarenje ili sužavanje vagine (WHO, 1997: 3).

Za potrebe ovog rada koristićemo termin genitalno sakaćenje žena s obzirom na to da želimo da naglasimo ozbiljnost ovog problema. Kontekstu ovog rada u potpunosti odgovaraju definicija i klasifikacija predložene od strane Svetske zdravstvene organizacije, budući da su opšteprihvачene i korišćene u istraživanjima koja su prikazana u nastavku rada.

Rasprostranjenost običaja genitalnog sakaćenja žena

Poslednja decenija prošlog veka predstavlja prekretnicu u proučavanju genitalnog sakaćenja žena. Naime, u ovom periodu raste interesovanje naučne i stručne javnosti za osnovne karakteristike i specifičnosti ovog fenomena, tako da istraživanja postaju učestalija. Istraživanja se, pre svega, sprovode na teritoriji Afrike s obzirom na to da su ranija istraživanja ukazivala na učestalost genitalnog sakaćenja žena na ovom području, ali su realizovana i u drugim delovima sveta.

Genitalno sakaćenje na području Afrike

Od ključnog značaja za dobijanje pouzdanih podataka o prevalenci genitalnog sakaćenja žena na teritoriji Afrike jesu istraživanja na nacionalnom nivou. Istraživanja se sprovode primenom ankete. Za prikupljanje podataka koristi se standardizovani upitnik,¹⁴ koji sadrži pitanja o formi genitalnog sakaćenja, uzrastu na kome je žena podvrgnuta ovom činu, stavovima o genitalnom sakaćenju i drugim indikatorima koji su od značaja za sagledavanje problema genitalnog sakaćenja žena. Istraživanje se sprovodi na uzorku žena uzrasta od 15 do 49 godina, koje su se izjasnile da su čule za genitalno sakaćenje. Kako bi se došlo do podataka o rasprostranjenosti genitalnog sakaćenja

¹⁴ Upitnik u vezi sa genitalnim sakaćenjem devojčica i žena standardizovan je od strane UNICEF-a radi ujednačenosti i lakšeg poređenja dobijenih podataka. Sadržaj upitnika dostupan na: <http://dhsprogram.com/pubs/pdf/DHSQM/DHS7-Module-FGCut-Qnnaire-EN-06Jun2016-DHSQM.pdf>, stranici pristupljeno 27.12.2016.

žena, osim što daju odgovore u vezi sa ličnim iskustvom, ispitanice odgovaraju i na pitanja koja se odnose na genitalno sakaćenje njihovih kćerki mlađih od 15 godina. Ova metodologija je jedinstvena za sve zemlje u kojima se podaci o genitalnom sakaćenju žena prikupljaju na nacionalnom nivou. Podaci o rasprostranjenosti genitalnog sakaćenja žena u afričkim državama do kojih se došlo ovim istraživanjem prikazani su u Tabeli 1.

Tabela 1. Rasprostranjenost genitalnog sakaćenja na teritoriji Afrike

Država	Izvor	Godina istraživanja	Uzorak	Broj žena podvrgnutih genitalnom sakaćenju	%
Somalija	(UNICEF Somalia, Ministry of Planning and International Cooperation, 2014: 103)	2011	5492	5382	98,0
Gvineja	(Institut National de la Statistique, ICF International, 2013: 329)	2012	9142	8857	96,9
Džibuti	(Ministère de la Santé, 2007: 94)	2002-2006	6020	5607	93,1
Mali	(Cellule de Planification et de Statistique, 2014: 296)	2013	10424	9531	91,4
Sudan	(Department of Statistics, Ministry of Economic and National Planning, 1991: 117)	1989/90	5860	5226	89,2
Sijera Leone	(SSL, ICF International, 2014: 300)	2013	16658	14917	89,6
Eritreja	(NSEO, 2003: 198)	2002	8754	7765	88,7
Egipat	(Ministry of Health and Population, El-Zanaty and Associates, ICF international, 2015: 104)	2015	7906	6891	87,2
Burkina Faso	(INSD, ICF International, 2012: 291)	2010	17087	12949	75,8
Gambija	(GBOS, ICF International, 2014: 222)	2014	10233	7668	74,9
Etiopija	(Central Statistical Agency, ORC Macro, 2006: 253)	2006	14070	10448	74,3
Mauritanija	(ONS, ORC Macro, 2001: 163)	2000/01	7728	5508	71,3
Centralnoafrička Republika	(Ndamobissi, Mboup, Nguélélébé, 1995: 201)	1994/95	5884	2555	43,4

Jelena Rakić *Genitalno sakaćenje žena – Od tradicije do femicida*

Država	Izvor	Godina istraživanja	Uzorak	Broj žena podvrgnutih genitalnom sakaćenju	%
Čad	(INSEED, MSP, ICF International, 2016: 336)	2014/15	11534	4433	38,4
Obala Slonovače	(INS, ICF International, 2012: 329).	2012	10060	3843	38,2
Nigerija	(NPC, ICF International, 2014: 350)	2013	38948	9652	24,8
Senegal	(ANSD, ICF International, 2016: 238)	2015	8851	2146	24,2
Kenija	(Kenya National Bureau of Statistics i dr., 2015: 333)	2014	14625	3066	21,0
Tanzanija	(MoHCDGEC i dr., 2016: 363)	2015/16	13266	1329	10,0
Benin	(INSAE, ICF International, 2013: 332)	2011/12	16599	1211	7,3
Togo	(MPDAT, MS, ICF International, 2015: 274)	2013/14	9480	444	4,7
Niger	(INS, ICF International, 2013: 285)	2012	11160	219	2,0

Na osnovu izloženih rezultata istraživanja (Tabela 1) uočavamo da je genitalno sakaćenje žena zastupljeno u preko dvadeset država Afrike. Ipak, ovaj broj ne možemo smatrati konačnim s obzirom na to da istraživanjima nisu obuhvaćene sve države. Stopa rasprostranjenosti varira među državama od 2% u Nigeru do čak 98% u Somaliji. Genitalno sakaćenje žena gotovo da je univerzalno u Somaliji, Gvineji, Džibutiju i Maliju s obzirom na to da je preko 91% osoba ženskog pola podvrgnuto ovom činu. Države poput Nigera, Toga, Benina i Tanzanije pokazuju vrlo nisku stopu rasprostranjenosti, što ukazuje na znatno manji rizik da osobe ženskog pola budu viktimizirane ovim vidom nasilja nad ženama.

Genitalno sakaćenje na Bliskom Istoku i u Aziji

Iako je najviše istraživanja sprovedeno na području Afrike, postoje istraživanja na nacionalnom nivou na osnovu kojih se može zaključiti da genitalno sakaćenje žena nije centralizovano na teritoriji ovog kontinenta, već da je prisutno i u nekoliko zemalja Bliskog Istoka.

U Iraku je sprovedeno istraživanje, koje je trajalo od maja 2010. godine do novembra 2011. godine. Tokom istraživanja obavljeni su intervjuji korišćenjem standardizovanog upitnika, sa 55194 žene od 15 do 49 godina. Sve žene koje imaju jednu ili više kćerki uzrasta do 15 godina davale su odgovore i u vezi sa genitalnim sakaćenjem svojih kćerki. Dobijeni podaci ukazali su na prevalencu od 8,1% (The Central Statistics Organization, The Kurdistan Regional Statistics Office, 2012: 160). U periodu od 2009. do 2014. godine sprovedeno je istraživanje u Iranu. Uzorkom je obuhvaćeno 3000 žena. Nalazi istraživanja ukazuju na različitu rasprostranjenost genitalnog sakaćenja u ovoj zemlji. Prevalenca se kreće od 2% do 60% u zavisnosti od regije (Ahmady, 2015: 32). Tokom 2013. godine sprovedeno je istraživanje u Jemenu. Reprezentativni nacionalni uzorak obuhvatio je 25434 žene od 15 do 49 godina. Tom prilikom 4705 žena, odnosno 18,5%, izjasnilo se kao žrtva genitalnog sakaćenja (MOPHP i dr., 2015: 165).

Tehnikom intervjuja dobijeni su podaci o postojanju običaja genitalnog sakaćenja na području Omana. U glavnom gradu Muskatu intervjujusano je 100 žena koje su činile slučajni uzorak. Od ukupnog broja ispitanica, 78% je izjavilo da je prošlo obred genitalnog sakaćenja (Hinai, 2014: 14). Istraživanjem u Maleziji tokom 2008/09. godine obuhvaćeno je pet sela na severu zemlje. Ispitivani uzorak obuhvatio je 630 žena starijih od 18 godina sa kojima su vođeni intervjuji. Podaci do kojih se došlo su pokazali da je 597 žena podvrgnuto genitalnom sakaćenju, što čini 94,7% ispitanog uzorka (Rashid, Patil, Walimalar, 2009: 2). Precizni podaci o rasprostranjenosti genitalnog sakaćenja nedostaju i za područje Indonezije. Ipak, istraživanjem na uzorku od 2660 devojčica mlađih od 19 godina, došlo se do podatka da su sve devojčice (100%) podvrgnute genitalnom sakaćenju (Budiharsana i dr., 2003: 24). Nedostatak ovih istraživanja ogleda se u tome što ispitanici uzorak ne reprezentuje celu populaciju. Sa druge strane, ova istraživanja ukazuju na to da običaj genitalnog sakaćenja žena postoji i u ovim zemljama, što bi moglo da inicira istraživanja na nacionalnom nivou u budućem periodu.

Genitalno sakaćenje žena u ostalim delovima sveta

Migracijama stanovništva sa područja Afrike genitalno sakaćenja žena napušta granice matičnih država i postaje problem zemalja koje ne poznaju ovaj običaj. S tim u vezi, pristupilo se proceni broja viktimiziranih žena i devojčica u onim državama koje naseljava veći broj migranata iz zemalja u kojima

je genitalno sakaćenje prihvaćeno. Istraživanja prolaze kroz nekoliko faza. U prvoj fazi ostvaruje se uvid u zvanične statističke podatke o broju migranata koji su poreklom iz onih država Afrike u kojima se žene podvrgavaju genitalnom sakaćenju. Druga faza usmerena je na prikupljanje statističkih podataka o broju ženskih potomaka onih osoba koje su mapirane u prvoj fazi. Istraživanje u ovoj fazi obuhvata kako devojčice koje su rođene u zemlji u kojoj se istraživanje sprovodi, tako i devojčice rođene u zemlji porekla roditelja. Nakon objedinjavanja podataka o broju devojčica i žena, pristupa se završnoj fazi. Broj svih migrantkinja i njihovih ženskih potomaka se dovodi u vezu sa prevalencom u zemljama porekla. Na ovaj način se dobijaju aproksimativni podaci o broju žena koje su žrtve genitalnog sakaćenja, kao i o broju devojčica koje su pod rizikom (Andro, 2007; EIGE, 2015; Exterkate, 2013; Macfarlane, Dorkeno, 2014). Devojčice pod rizikom još uvek nisu podvrgnute genitalnom sakaćenju, ali se opravdano prepostavlja da mogu biti viktimirane s obzirom na to da ne postoji sigurnost da će migrantska populacija odustati od svoje tradicije (Pyati, De Palma, 2013).

Istraživanjem sprovedenim na teritoriji Engleske i Velsa, ustanovljeno je da je 2011. godine u ovim zemljama živelo 283000 osoba ženskog pola uzrasta od 15 do 49 godina rođenih u zemljama u kojima je prihvaćeno genitalno sakaćenje. Prema procenama, 103000 žena bilo je podvrgnuto genitalnom sakaćenju, dok je pod rizikom 10000 devojčica uzrasta do 14 godina (Macfarlane, Dorkeno, 2014: 14-16). Prema procenama za 2011. godinu, u Belgiji je živelo 6260 žena koje su podvrgnute genitalnom sakaćenju, dok je za 1975 devojčica procenjen rizik od ovog običaja (Dubourg i dr., 2011: 251). U Francuskoj je prema podacima iz 2004. godine živelo između 42000 i 61000 žena koje su prošle obred genitalnog sakaćenja (Andro, Lesclingand, 2007: 4). U Holandiji broj žrtava genitalnog sakaćenja iznosio je 29120 na osnovu procena iz 2012. godine (Exterkate, 2013: 39). Na osnovu procena iz 2011. godine, u Portugaliji je živelo 5835 devojčica koje su rođene u zemljama gde je genitalno sakaćenje žena prihvatljivo ili su njihove majke rođene u tim zemljama, a od tog broja, najmanje 296 a najviše 1365 njih je pod rizikom od podvrgavanja ovom činu (EIGE, 2015: 66). U Švedskoj živi 59409 devojčica mlađih od 18 godina od čega je najmanje 2016 a najviše 11145 pod rizikom od genitalnog sakaćenja, prema procenama iz 2011. godine (EIGE, 2015: 77).

Procenjeno je da u Sjedinjenim Američkim državama živi preko 227 hiljada osoba ženskog pola, od čega nešto više od 62 hiljade devojčica ispod

---

18 godina, koje su već podvrgnute genitalnom sakaćenju ili su pod rizikom (Pyati, De Palma, 2013: 22).

Iako nema preciznih podataka za područje Australije prema podacima iz 1991. godine, bilo je 75568 žena iz zemalja u kojima se praktikuje ovaj običaj što opravdava mišljenje da je određeni broj njih podvrgnut genitalnom sakaćenju, dok su druge potencijalne žrtve (Family Law Council, 1994: 13).

Izloženi podaci ne pokazuju stvarni već pretpostavljeni obim genitalnog sakaćenja žena, ali na osnovu njih možemo izvući posredan zaključak da je ovaj običaj sastavni deo života migrantske populacije, što predstavlja otežavajuću okolnost prilikom asimilacije u društvo sa drugačijim kulturnim normama.

Posledice genitalnog sakaćenja žena

Genitalno sakaćenje žena povlači za sobom brojne posledice, koje se manifestuju neposredno po obavljenom činu ili nakon nekog perioda. Posledice mogu varirati od manje ozbiljnih, poput anksioznosti, straha od seksualnog odnosa i depresije, do onih koje su opasne po život. Kao najčešće kratkotrajne posledice izdvajaju se: jak bol, krvarenje, šok, infekcije, sepsa, urinarna inkontinencija (Verzin 1975; Dirie, Landmark, 1992; Toubia, 1994; Bogale, Markos, Kaso, 2014). U dugoročne posledice ubrajamaju se: obilna krvarenja, urinarni i menstrualni problemi, infekcije, ciste i komplikacije tokom porođaja (Verzin, 1975; Dirie, Landmark, 1992; Toubia, 1994; Momoh, 2005; Bogale, Markos, Kaso, 2014). Infibulacija je najčešći uzročnik težih posledica, posebno onih koje nastaju prilikom porođaja, kao što su produženo trajanje porođaja i obilna krvarenja. Svaku posledicu dodatno mogu zakomplikovati instrumenti kojima se vrši genitalno sakaćenje. Najčešće se upotrebljavaju priručni „hirurških“ instrumenti, poput noževa, žileta, brijača, stakla, koji ne prolaze proces sterilizacije pre obavljanja čina genitalnog sakaćenja (Toubia, 1994; Hellsten, 2004; Cook, 2008). Brojni autori navode genitalno sakaćenje kao uzrok smrti bez obzira na to da li se radi o kratkotrajnim, dugotrajnim ili porođajnim komplikacijama (Verzin, 1975; Dirie, Landmark, 1992; Toubia, 1994; Momoh, 2005; Berrgen i dr., 2006; Cook, 2008; Bogale, Markos, Kaso, 2014).

Svaka od formi genitalnog sakaćenja žena može biti uzrok smrti. Stoga ćemo u nastavku rada ukazati na smrtne slučajeve koji su nastali kao posledica genitalnog sakaćenja žena.

Većina podataka koji se odnose na stopu smrtnosti usled posledica genitalnog sakaćenja žena dokumentovana je studijama slučaja i kliničkim opservacijama žena tokom porođaja. Nekoliko studija potvrdilo je vezu između genitalnog sakaćenja žena i smrtnе posledice, s tim što se nije moglo precizno utvrditi da li su žene bile podvrgnute ekskiziji ili infibulaciji. Zaključeno je da su porođajne komplikacije, koje su dovele do smrti, direktno uslovljene genitalnim sakaćenjem žena (Gilijan, Hassan, Philip prema WHO, 2000: 47). Studijom slučaja dokumentovana je i smrt trudnice nad kojom je u trudnoći obavljen čin genitalnog sakaćenja, koja je bila podvrgnuta ekskiziji, nakon koje je usledila sepsa, a krajnji rezultat bila je smrt (Asuan, 1977: 178). Kliničkim opservacijama neodređenog broja žena, u Džibutiju, Keniji, Somaliji i Sudanu, zabeležena je visoka stopa smrtnosti prilikom porođaja. Zaključeno je da su infibulirane žene izložene učestalim porođajnim komplikacijama, uglavnom zbog defibulacije (Arthur i dr. prema WHO, 2000: 47).

Prospektivno istraživanje u bolnici u Nigeriji trajalo je od januara 2002. do decembra 2007. godine. Istraživanjem su obuhvaćene sve devojčice koje su primljene u bolnicu zbog zdravstvenih komplikacija izazvanih genitalnim sakaćenjem. Ispitivani uzorak obuhvatilo je 51 devojčicu starosti od 10 meseci do 18 godina. Uzorkom je bila obuhvaćena i tromesečna beba koja je umrla usled infekcije tetanusom nakon genitalnog sakaćenja (Osifo, Ebuomwan, 2009: 21). Studija poprečnog preseka realizovana je u periodu od januara do jula 1999. godine u dvadeset sela u Gambiji. Istraživanje se odnosilo samo na posledice vezane za reproduktivno zdravlje žena. Uzorkom su obuhvaćene žene koje su podvrgnute genitalnom sakaćenju i one koje nisu. Zaključak o formi genitalnog sakaćenja i posledicama po reproduktivne organe donosili su ginekolozi nakon što su žene pregledane u ordinaciji. Iako u periodu istraživanja nije umrla nijedna žena, istraživači su putem razgovora sa ispitanicama pokušali da utvrde uzrok nekoliko stotina smrти. Na osnovu obavljenih razgovora, odnosno verbalnom autopsijom, ustanovili su da je devojčica od 12 godina umrla dan nakon genitalnog sakaćenja zbog obilnog krvarenja (Morison i dr., 2001: 651).

Opsežno istraživanje u vezi sa posledicama genitalnog sakaćenja sprovedeno je u Africi. Istraživanje je realizovano u periodu od novembra 2001. do marta 2003. godine u 28 ginekoloških klinika u Burkini Faso, Keniji, Gani, Nigeriji, Senegalu i Sudanu. Kolaborativno istraživanje prospektivnog dizajna zasnovano je na uzorku od 28393 žene koje su u neku od klinika primljene zbog porođaja. Sve žene su pregledane kako bi se dobili podaci o broju onih koje su

podvrgnute genitalnom sakaćenju i onih koje nisu izložene ovom činu. Ustanovljeno je da je 75% žena bilo podvrgnuto nekom od oblika genitalnog sakaćenja. Žene kod kojih nije uočeno genitalno sakaćenje činile su kontrolnu grupu, s obzirom na to da je istraživanje imalo za cilj ispitivanje učestalosti komplikacija tokom porođaja. Na osnovu rezultata istraživanja utvrđeno je da su komplikacije prilikom porođaja češće kod žena koje su podvrgnute genitalnom sakaćenju. Tokom trajanja istraživanja zabeležena su 54 smrtna slučaja, i to 45 smrti kod žena koje su genitalno sakaćene i 9 smrti u kontrolnoj grupi. Kod 15 žena smrt je nastupila kao posledica klitoridektomije, 23 umrle žene bile su podvrgнуте eksciziji, dok je njih 7 bilo infibulirano (Banks i dr., 2006: 1838).

U Jemenu je sprovedeno istraživanje s ciljem da se sagleda struktura posledica genitalnog sakaćenja. Uzorak je činilo 600 žena kojima je tokom intervjua postavljeno i pitanje u vezi sa komplikacijama koje su imale njihove kćerke nakon obavljene klitoridektomije ili ekscizije. Na osnovu odgovora ispitaničica ustanovljeno je da je među njihovim čerkama stopa smrtnosti 2,3% (Yemen Woman's Union prema WHO, 2011: 3).

Na osnovu izloženih istraživanja uočavamo da su pod većim rizikom od smrti osobe ženskog pola koje su podvrgnute agresivnjim formama genitalnog sakaćenja, odnosno eksciziji i infibulaciji. Međutim, nalaze ovih istraživanja moramo uzeti sa rezervom s obzirom na to da posmatrani uzorak ne reprezentuje celu populaciju. Podaci o stopi smrtnosti žena prikazuju samo one žene koje su umrle u bolnici, te se ne raspolaže podacima o smrtnim slučajevima van ovih ustanova. Većina žrtava biva podvrgnuta ovom činu van bolnica (Hernuld, Shell-Duncan, 2007), tako da jedan broj smrti ostaje nezabeležen i pripada tamnoj brojci. Osim toga, istraživanje na osnovu koga su dobiveni podaci o stopi smrtnosti među devojčicama u Jemenu ograničeno je na samoprocenu majki, što doprinosi nižem nivou pouzdanosti.

Genitalno sakaćenje žena i femicid

Nalazi prethodno izloženih istraživanja nedvosmisleno ukazuju na vezu između genitalnog sakaćenja žena i smrtne posledice. Ova kauzalna veza je indikator da se genitalno sakaćenje žena ne može posmatrati kao deo tradicije, već kao ekstremni oblik nasilja nad ženama. Na to ćemo ukazati u daljem tekstu kroz analizu veze između genitalnog sakaćenja žena i femicida.

Jedna od često korišćenih definicija pod femicidom podrazumeva „ubistva žena počinjena od strane muškaraca koji su motivisani mržnjom, prezrom, zadovoljstvom ili osećajem da je žena njihovo vlasništvo“ (Russell, 2008: 27). Za postojanje femicida prema ovoj definiciji neophodno je kumulativno ispunjenje nekoliko uslova: 1) da je nasilje učinioca usmereno prema žrtvi samo zbog toga što je žena; 2) da je nasilje rezultiralo smrću; i 3) da je mizognija ono što pokreće učinioca na čin nasilja. U pogledu prvog uslova, nesumnjivo je da je pol žrtve relevantan učiniocu s obzirom na to da je žena centralna tačka genitalnog sakaćenja. Međutim, upotreba termina „žena“ upućuje na odraslu osobu ženskog pola što iz definicije isključuje one smrti čije su žrtve devojčice. Smrtni slučajevi devojčica, pa i jedne bebe, dokumentovani su istraživanjima izloženim u prethodnom delu rada. Jedna od specifičnosti genitalnog sakaćenja je da se najčešće obavlja u periodu detinjstva, odnosno od rođenja do 15. godine (Yoder, Wang, 2013). Osim toga, napred datom definicijom femicida eksplicitno je navedeno da je učinilac muškarac koga na nasilje pokreću prezir i mržnja, što nije slučaj kod genitalnog sakaćenja žena. Motivi koji stoje na strani učinioca nisu u korelaciji sa mizognim stavovima. Osobe koje obavljaju genitalno sakaćenje, bilo da su lekari ili im je to zanimanje, uglavnom za svoj rad dobijaju naknadu koja može biti u novcu ili namirnicama (Kopelman, 1994; Rashid, Patil, Walimalar, 2009). Njihov motiv vezan je za ekonomsku dobit, a ne za mržnju prema ženama. Neki lekari ili drugi zdravstveni radnici mogu biti motivisani željom da devojčice prilikom ovog čina budu izložene minimalnim rizicima jer će genitalno sakaćenje biti obavljeno u sterilnim uslovima uz korišćenje analgetika ili anestezije (Kopelman, 1994). Ovom definicijom femicida isključene su one smrti kod kojih se kao učinilac javlja žena, što je još jedna od specifičnosti genitalnog sakaćenja s obzirom na to da su osobe koje vrše ovaj čin, u najvećem broju slučajeva, starije žene (Kopelman 1994; Rashid, Patil, Walimalar, 2009; Costello, 2015).

Širim definisanjem, pak, femicid je označen kao „ubijanje osoba ženskog pola od strane osoba muškog pola zbog toga što su osobe ženskog pola“, pri čemu su izrazi „osobe muškog pola“ i „osobe ženskog pola“ upotrebљeni sa namerom da se naglasi da učinioci i žrtve mogu biti svih uzrasta, odnosno, kako odrasle osobe tako i dečaci i devojčice (Russell, 2008: 27). Iako su ovom definicijom obuhvaćene devojčice kao žrtve, i dalje ostaje isključen onaj broj smrti do kojih dolazi zato što radnju genitalnog sakaćenje preduzima žena. Genitalno sakaćenje pogađa gotovo sve žene određenih društvenih zajed-

nica. Ovaj oblik nasilja usmeren je ka ženama koje pripadaju istom kulturnom entitetu. S tim u vezi, Russell je predložila kategoriju masovnih femicida, kojom su obuhvaćene one smrti koje su rezultat muške moći i dominacije, kao što su smrti žena koje umiru od AIDS-a ili genitalnog sakačenja (Russell, 2008: 29). U kontekstu genitalnog sakačenja, muška moć i dominacija ogledaju se u tome što je bilo koji oblik nezavisnosti rezervisan samo za muškarce. Iz tog razloga, u nerazvijenim zajednicama brak je veoma bitan jer žene ne mogu biti ekonomski stabilne ukoliko nisu u braku, ali za brak su poželjne samo one žene koje su podvrgnute genitalnom sakačenju (Kopelman, 1994). Razlog tome je što se smatra da genitalno sakačenje, posebno infibulacija, kontroliše ili onemogućava stupanje u seksualne odnose pre braka. Podvrgavanje devojčice ovom činu trebalo bi da osigura nevinost i istakne njenu visoku moralnost. Nevina žena percipira se kao dobra majka i dobra supruga svom mužu što je čini poželjnijom za brak (Yirga i dr., 2012; Ahanou, Victor, 2014). Pored toga, smatra se da izmenjene ženske genitalije doprinose većem seksualnom zadovoljstvu muškarca (Bogale, Markos, Kaso, 2014). Osim toga, u Somaliji, na primer, postoji običaj kupovine neveste. Ukoliko je žena podvrgnuta genitalnom sakačenju, budući mladoženja i njegova porodica platiće više za nevestu, dok će njena porodica ostvariti neku vrstu dobiti (Althaus, 1997). Devojčice i žene izlažu se proceduri koja rezultira smrću, a jedini razlog za to je koncentracija moći na strani muškaraca kojom kontrolišu žensku seksualnost i slobodu odlučivanja u vezi sa sopstvenim telom.

Russell predlaže i kategoriju prikrivenog femicida. U ovu kategoriju femicida svrstavaju se oni slučajevi u kojima su žene prepustene smrti zbog mizoginih stavova ili shvatanja pojedinih društava. Prikriveni femicid vezan je za genitalno sakačenje žena, smrti povezane sa eksperimentima na ženskom telu, dečije brakove sa muškarcima mnogo starijim od njih, zanemarivanje ženske dece koja umiru od gladi i bolesti kako bi se dala prednost muškim potomcima i smrti žena usled prisilnih seksualnih odnosa (Russell, 2008: 29). Da bi devojčice i žene bile prihvaćene od strane zajednice kojoj pripadaju, podvrgavaju se genitalnom sakačenju jer ono predstavlja inicijaciju u svet odraslih i svojevrsno osiguranje da neće biti stigmatizovane i ekskomunicirane (Moore i dr., 1997; Ruiz i dr., 2012). U nekim slučajevima roditelji znaju da ugrožavaju zdravlje i, u krajnjoj liniji, život svoje kćerke, ali ipak ih podvrgavaju ovom činu zato što ne vide alternativu (Abdulcadir i dr., 2011). Roditelji su uvereni da njihove kćerke neće imati mogućnost kvalitenog života u društve-

noj zajednici, što podrazmeva i stupanje u brak, ukoliko ne budu podvrgnute genitalnom sakaćenju. Kada govorimo o roditeljima, pre svega se misli na majku s obzirom na to da, u najvećem broju slučajeva, majke donose odluku o genitalnom sakaćenju svojih kćerki (Kaplan i dr., 2013). Činjenica da majke odlučuju o genitalnom sakaćenju svojih kćerki samo je maska pod kojom funkcioniše patrijarhalno društvo. U ovakvom društvu, muškaraci možda ne uzimaju aktivno učešće u donošenju odluke, ali su ipak donosioci odluka. Norme patrijarhalnog društva kreirane su prema potrebama muškaraca, ali je njihovo strogo poštovanje interpretirano kao neizostavni deo tradicije. S tim u vezi, većina prihvata genitalno sakaćenje žena percipirajući ga kao deo tradicije, bez razmišljanja o njegovoj stvarnoj pozadini.

Na osnovu prethodno navedenog možemo zaključiti da se genitalno sakaćenje žena, u slučajevima kada rezultira smrću, može posmatrati kao jedan od oblika femicida. Međutim, postoji nejasnoća u vezi sa tim da li su svi slučajevi genitalnog sakaćenja žena koji su rezultirali smrću obuhvaćeni pojmom femicida. Navedene definicije femicida ograničene su samo na one smrtnе slučajeve u kojima je osoba muškog pola preduzela radnju koja je dovela do smrti osobe ženskog pola. Osim toga, smrtni slučajevi koji su povezani sa genitalnim sakaćenjem žena svrstani su u kategorije masovnog i prikrivenog femicida, ali bez pružanja dodatnih informacija o polu učinioca, ukoliko je relevantan. U literaturi možemo naći mišljenja prema kojima se pojам femicida ne ograničava samo na muškarce kao učinioce. Tako, Russell razlikuje kategoriju ubistava u kojima su žene žrtve i počinioci, odnosno „žensko – ženska ubistva“ (Russell, 2008: 28). Smatramo da bi isključenje učinilaca ženskog pola uticalo na to da se jedan broj smrti ne identificuje kao femicid, a da za tim nema potrebe s obzirom na to da je jedina razlika u polu učinioca. Pored toga, za zajednice u kojima je prihvaćen običaj genitalnog sakaćenja karakterističan je jak pritisak sredine koji se odnosi na poštovanje kulturnog nasleđa, što doprinosi tome da se prava priroda smrti sakriva, negira ili ne prepoznaje kao posledica genitalnog sakaćenja žena. To se negativno odražava i na evidentiranje smrtnih slučajeva.

Smrtna posledica nije jedini element koji je od značaja za dobijanje odgovora na pitanje: Zašto se genitalno sakaćenje žena može posmatrati kao oblik femicida? Drugi element vezuje se za postojanje rodne nejednakosti koja se, u slučaju genitalnog sakaćenja žena, ogleda u poimanju „prave“ žene. Samo „prava“ žena smatra se podobnom za brak koji je, najčešće, jedina opcija za

---

materijalnu sigurnost većine žena u ovim zajednicama. Žena bi trebalo da prihvati svoj ženski identitet i sačuva nevinost što se postiže činom genitalnog sakaćenja. Rodna nejednakost ne mora, nužno, biti motiv učinioca, ali tradicionalne i kulturne norme, čije se strogo poštovanje zahteva, moraju biti ute-mljene na rodnoj neravnopravnosti.

Pol osobe koja preduzima radnju genitalnog sakaćenja i uzrokuje smrtnu posledicu ne negira postojanje femicida s obzirom na to da se i muškarci i žene mogu naći u ulozi osoba koje se bave genitalnim sakaćenjem žena. Ovaj fenomen posmatra se kao oblik femicida jer se podudara sa njegovom jedinstvenom formom koja zahteva postojanje rodno zasnovanog nasilja usmerenog prema osobi ženskog pola koje je dovelo do smrti, a koje je proizvod patrijarhalnog društva.

Zaključak

Viktimizacija žena genitalnim sakaćenjem duži period privlači interesovanje na međunarodnom nivou, što je rezultiralo brojnim istraživanjima koja se odnose na spektar specifičnosti ovog problema. Istraživanja su imala za cilj da se popune praznine u saznanjima o ovom običaju. Ispitivani su: obim ovog fenomena; uzrast na kome se žene podvrgavaju ovom običaju; zdravstvene posledice; razlozi zbog kojih se žene izlažu genitalnom sakaćenju; stavovi žena i muškaraca o genitalnom sakaćenju; stavovi muškaraca i žena o napuštanju ovog običaja; stavovi majki o budućem izlaganju svojih kćerki ovom činu; nivo obrazovanja žena koje su podvrgnute genitalnom sakaćenju; razlike u obimu genitalnog sakaćenja žena u urbanim i ruralnim sredinama kao i pol, godine starosti i obrazovanje osoba koje vrše genitalno sakaćenje žena.

Brojna istraživanja potvrdila su vezu između genitalnog sakaćenja žena i ozbiljnih zdravstvenih posledica koje mogu dovesti do smrti. Međutim, tek nekoliko studija potvrdilo je direktnu vezu između genitalnog sakaćenja i smrti žena. Mali broj istraživanja doprineo je tome da se smrtni slučajevi uzrokovani genitalnim sakaćenjem žena svrstaju u jedan od oblika femicida. Prilikom kvalifikovanja genitalnog sakaćenja žena sa smrtnom posledicom kao oblika femicida pol učinioca nije od suštinskog značaja, već stvarna pozadina ovog običaja. Suština rodno zasnovanog nasilja nad ženama nije, na primer, u udarcu, uvredi ili modifikaciji nekih delova tela, pa i genitalija, već u dru-

štvenim normama koje čine osnovu tih dela kojima se potencira dominantan položaj muškaraca nasuprot podređenom položaju žena. S tim u vezi, genitalno sakaćenje žena samo je jedan od oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama sakriven iza kulturnih i tradicionalnih normi određenih društvenih grupa. Genitalno sakaćenje žena kao oblik femicida ne može se posmatrati van konteksta zajednica u kojima je ovaj običaj prihvaćen s obzirom na to da društveni odnosi utiču na obrasce rodno zasnovanog nasilja, a samim tim i na prirodu femicida. Od karakteristika genitalnog sakaćenja žena kao oblika femicida mogu se izdvojiti sledeće: 1) učinioци mogu biti muškarci i žene, mada se žene češće nalaze na relaciji učinilac – žrtva; 2) motiv učinioца nije mizoginija, ali je moć muškaraca neizostavni element ovog običaja; 3) žrtve su kako žene tako i devojčice; i 4) teže se prepoznaje a samim tim i evidentira.

Prema nekim procenama, u svetu živi najmanje 200 miliona devojčica i žena koje su podvrgnute genitalnom sakaćenju (UNICEF, 2016: 1), dok se na godišnjem nivou govori o oko 3 miliona osoba ženskog pola koje su pod rizikom od viktimizacije (WHO, 2008: 1). Iako danas raspolažemo podacima o broju devojčica i žena koje su preživele genitalno sakaćenje zbog kompleksnosti ovog fenomena teško je determinisati broj onih koje su umrle. Nedostatak istraživanja, kao i teorijskih radova, uticao je na to da se raspolaže minimalnim saznanjima o učestalosti i rasprostranjenosti genitalnog sakaćenja kao oblika femicida. S tim u vezi, postoji potreba za daljim proučavanjem ovog fenomena.

Literatura

- Ahanonu, L. E., Victor, O. (2014) Mother's Perceptions of Female Genital Mutilation. *Health Education Research*, 23, str. 683-689.
- Banks, E., Ali, M., Farley, T., Bathija, H. (2006) Female Genital Mutilation and Obstetric Outcome: WHO Collaborative Prospective Study in Six African Countries. *The Lancet*, 367, str. 1835-1841.
- Hellsten, S. K. (2004) Rationalising Circumcision: From Tradition to Fashion, From Public Health to Individual Freedom – Critical Notes on Cultural Persistence of the Practice of Genital Mutilation. *Journal of Medical Ethics*, 30, str. 248-253.
- Hernlund, Y., Shell-Duncan, B. (2007) Contingency, Context and Change: Negotiating Female Genital Cutting in The Gambia and Senegal. *Africa Today*, 53, str. 43-57.

-
- Kaplan, A., Cham, B., Njie, L. A., Seixas, A., Blanco, S., Utzet, M. (2013) Female Genital Mutilation/Cutting: The Secret World of Women as Seen by Man. *Obstetrics and Gynecology International Volume*, 3, str 1-11.
- Kopelman, M. L. (1994) Female Circumcision/Genital Mutilation and Ethical Relativism. *Second Opinion*, 20, str. 55-71.
- Momoh, C. (2005) Female Genital Mutilation. U: C. Momoh (ur.) *Female Genital Mutilation*. Oxford: Radcliffe Publishing, str. 5-12.
- Moore, B. A., Randolph, K., Toubia, N., Kirberger, E. (1997) The Synergistic Relationship between Health and Human Rights: A Case Study Using Female Genital Mutilation. *Health and Human Rights*, 2, str. 137-146.
- Obermeyer, C. M. (2005) The Consequences of Female Circumcision for Health and Sexuality: An Update on the Evidence. *Culture, Health & Sexuality*, 7, str. 443-461.
- Osifo, O. D, Evbuomwan, I. (2009) Female Genital Mutilation among Edo People: The Complication and Patten of Presentation et a Pediatric Surgery Unit, Benin City. *African Journal of Reproductive Health*, 13, str. 17-25.
- Perron, L., Senikas. V. (2012) Female Genital Cutting/Mutilation. *Journal of Obstetrics and Gynecology Canada*, 3, str. 197-200.
- Verzin, A. J. (1975) Sequale of Female Circumcision. *Tropical Doctor*, 5, str. 163-169.
- Whitehorn, J., Ayonrinde, O., Maingay, S. (2002) Female Genital Mutilation: Cultural and Psychological implications. *Sexual and Relationship Therapy*, 17, str. 161-170.
- WHO (1997) *Female Genital Mutilation: A Joint WHO/UNICEF/UNFPA Statement*. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2008) *Eliminating Female Genital Mutilation: An Interagency Statement OHCHR, UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNCHR, UNICEF, UNIFEM, WHO*. Geneva: World Health Organization
- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.
- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Službeni list SCG - Međunarodni ugovori, br. 9/2003, 5/2005, 7/2005-ispravka i Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 12/2010.
- Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Službeni list SFRJ, br. 7/71.
- Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Službeni list SFRJ, br. 7/71.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/1981.

Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

Internet izvori

Abdulcadir, J., Margairaz, C., Boulvain, M., Irion, O. (2011) Care of Women with Female Genital Mutilation/Cutting. *Swiss Medical Weekly*, 140. Dostupno na: <https://smw.ch/en/article/doi/smw.2011.13137/>, stranici pristupljeno 1.7.2017.

Agence Nationale de la Statistique et de la Démographie (ANSD), ICF International. (2016) *Sénégal: Enquête Démographique et de Santé Continue (EDS-Continue 2015). Rapport Régional*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR320/FR320.pdf>, stranici pristupljeno 5.1.2017.

Ahmady, K. (2015) Prevalence of Female Genital Mutilation/Cutting in Iran. *Swift Journal of Social Science and Humanity*, str. 28-42. Dostupno na: <http://www.swiftjournals.org/sjssh/pdf/2015/november/Kameel.pdf>, stranici pristupljeno 26.12.2016.

Althaus, A. F. (1997) Female Circumcision: Rite of Passage or Violationa of Rights? *International Perspectives on Sexual and Reproductive Health* 23, str. 130-134. Dostupno na: <https://www.guttmacher.org/journals/ipsrh/1997/09/female-circumcision-rite-passage-or-violation-rights>, stranici pristupljeno 4.1.2017.

Andro, A., Lesclingand, M. (2007) Female Genital Mutilation: The situation in Africa and France. *Population and Societes*, 438, str. 1-4. Dostupno na: http://www.academia.edu/628745/Female_genital_mutilation_the_situation_in_Africa_and_in_France, stranici pristupljeno 29.12.2016.

Asuan, I. M. (1977) Maternal Septicaemia and Death after Cirumcision. *Tropical Doctor*, 7, str. 177-178. Dostupno na: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/004947557700700415>, stranici pristupljeno 3.1.2017.

Berggren, V., Musa Ahmed, S., Herlund, Y., Johansson, E., Habbani, B., Edberg, A. K. (2006) Being Victims or Benificaries? Perspectives on Female Genital Cutting

and Reinfibulation in Sudan. *African Journal of Reproductive Health*, 10, str. 24-36. Dostupno na: <http://www.bioline.org.br/pdf?rh06024>, stranici pristupljeno 30.12.2016.

Black, J. A., DeBell, G. D. (1995) Female Genital Mutilation in Britain. *BMJ*, 310, str. 1590-1592. Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2549951/?page=1>, stranici pristupljeno 1.2.2017.

Bogale, D., Markos, D., Kaso, M. (2014) Prevalence of Female Genital Mutilation and its Effect on Woman's health in Bale Zone, Ethiopia: A Cross-sectional Study. *BMC Public Health*, 14. Dostupno na: <http://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-14-1076>, pristupljeno 28.12.2016.

Budiharsana, M., Amaliah, L., Utomo, B., Utomo, E. (2003) *Female Circumcision in Indonesia. Research Report Extent, Implications and Possible Interventions to Uphold Woman's Health Rights*. Jakarta: Population Council. Dostupno na: http://www.popcouncil.org/uploads/pdfs/poster/frontiers/reports/Indonesia_FGM.pdf, stranici pristupljeno 29.12.2016.

Cellule de Planification et de Statistique (CPS/SSDSPF) (2014) *Enquête Démographique et de Santé au Mali 2012-2013*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR286/FR286.pdf>, stranici pristupljeno 12.1.2017.

Central Statistical Agency [Ethiopia], ORC Macro (2006) *Demographic and Health Survey 2005*. Dostupno na: [http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR179/FR179\[23June2011\].pdf](http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR179/FR179[23June2011].pdf), stranici pristupljeno 12.1.2017.

Cook, J. R. (2008) Ethical Concerns in Female Genital Cutting. *African Journal of Health*, 12, str.7-11. Dostupno na: <http://www.bioline.org.br/pdf?rh08001>, stranici pristupljeno 5.1.2017.

Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW, New York, 18 December 1979. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

Convention on the Rights of the Child, General Assembly Resolution 44/25 of 20 November 1989. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

Costello, S. (2015) Female Genital Mutilation/Cutting: Risk Management and Strategies for Social Workers and Health Care Professionals. *Risk Management and Healthcare Policy*, 8, str. 225-233. Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4687955/>, stranici pristupljeno 2.2.2017.

Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, Council of Europe, 12 April, 2011. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168008482e>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

Department of Statistics, Ministry of Economic and National Planning. (1991) *Sudan Demographic and Health Survey 1989-1990*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR36/FR36.pdf>, stranici pristupljeno 10.1.2017.

Dirie, A. M., Landmark, G. (1992) The Risk of Medical Complications after Female Circumcision. *East African Medical Journal*, 69, str. 479-482. Dostupno na: <http://www.cirp.org/pages/female/dirie1/>, stranici pristupljeno 10.1.2017.

Dubourg, D., Richard, F., Leye, E., Ndame, S., Rommens, T., Maes, S. (2011) Estimating the number of woman with female genital mutilation in Belgium. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, 16, str. 248-257. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/51116201_Estimating_the_number_of_women_with_female_genital_mutilation_in_Belgium, stranici pristupljeno 30.12.2016.

European Institute for Gender Equality (2015) *Estimation of Girls at Risk of Female Genital Mutilation in the European Union*. Vilnius: European Institute for Gender Equality. Dostupno na: http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/MH0215093ENN_Web.pdf, stranici pristupljeno 4.1.2017.

European Convention on Human Rights-ECHR, Rome, 4 November 1950. Dostupno na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, stranici pristupljeno 8.1.2017.

Exterkate, M. (2013) *Female Genital Mutilation in the Netherlands Prevalence, Incidence and Determinants*. Utrecht: Pharos. Dostupno na: <http://www.awepa.org/wp-content/uploads/2013/05/Female-Genital-Mutilation-in-the-Netherlands.pdf>, stranici pristupljeno 30.12.2016.

Family Law Council (1994) *Female Genital Mutilation: A Report to the Attorney*. Commonwealth Australia. Dostupno na: <https://www.ag.gov.au/FamiliesAndMarriage/FamilyLawCouncil/Documents/Female%20genital%20mutilation.pdf>, stranici pristupljeno 28.12.2016.

Hinai, A. H. (2014) *Female Genital Mutilation in the Sultanate of Oman*. Dostupno na: <https://stopfgmmiddleeast.files.wordpress.com/2014/01/habiba-al-hinai-female-genital-mutilation-in-the-sultanate-of-oman1.pdf>, stranici pristupljeno 9.8.2016.

Institut National de la Statistique (2013) *Guinée Enquête Démographique et de Santé et à Indicateurs Multiples (EDS-MICS) 2012*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR280/FR280.pdf>, stranici pristupljeno 10.1.2017.

Institut National de la Statistique et de l'Analyse Économique (INSAE) ICF International. (2013) *Enquête Démographique et de Santé du Bénin 2011-2012*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR270/FR270.pdf>, stranici pristupljeno 6.1.2017.

Institut National de la Statistique et de la Démographique (INSD) ICF International (2012) *Enquête Démographique et de Santé et à Indicateurs Multiples du Burkina Faso 2010.* Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR256/FR256.pdf>, stranici pristupljeno 11.1.2017.

Institut National de la Statistique des Études Économiques et Démographique (INSEED), Ministère de la Santé Publique (MSP) ICF International (2016) *Enquête Démographique et de la Santé et à Indicateurs Multiples and Tchad (EDS-MICS) 2014-2015.* Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR317/FR317.pdf>, stranici pristupljeno 5.1.2017.

Institut National de la Statistique (INS) ICF International (2012) *Enquête Démographique et de Santé et à Indicateurs Multiples de Côte d'Ivoire 2011-2012.* Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR272/FR272.pdf>, stranici pristupljeno 5.1.2017.

Institut National de la Statistique (INS) ICF International (2013) *Enquête Démographique et de Santé et à Indicateurs Multiples du Niger 2012.* Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR277/FR277.pdf>, stranici pristupljeno 6.1.2017.

International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Assembly Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

Kenya National Bureau of Statistics, Ministry of Health Kenya, National AIDS Control Council/Kenya, Kenya Medical Research Institute, National Council for Population and Development Kenya, ICF International (2015) *Kenya Demographic and Health Survey 2014.* Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR308/FR308.pdf>, stranici pristupljeno 6.1.2017.

Mackfarlane, A. J., Dorkenoo, E. (2014) *Female Genital Mutilation in England and Wales: Updated Statistical Estimates of the Numbers of Affected Women Living in England and Wales and Girls at Risk, Interim Report on Provisional Estimates.* London: City University. Dostupno na: <http://openaccess.city.ac.uk/3865/1/Female%20Genital%20Mutilation%20in%20England%20and%20Wales.pdf>, stranici pristupljeno 29.12.2016.

Ministère de la Planification, du Développement et de l'Aménagement du Territoire (MPDAT), Ministère de la Santé (MS), ICF International (2015) *Enquête Démographique et de Santé au Togo 2013-2014.* Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR301/FR301.pdf>, stranici pristupljeno 6.1.2017.

Ministry of Health, Community Development, Gender, Elderly and Children (MoHCDGEC) [Tanzania Mainland] (2016) *Tanzania Demographic and Health Survey and Malaria Indicator Survey (TDHS-MIS) 2015-16*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR321/FR321.pdf>, stranici pristupljeno 6.1.2017.

Ministère de la Santé (2007) *Enquête Djiboutienne à Indicateurs Multiples Rapport Final (2002-2006)*. Dostupno na: https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS3/Middle%20East%20and%20North%20Africa/Djibouti/2006/Final/Djibouti%202006%20MICS_French.pdf, stranici pristupljeno 6.1.2017.

Ministry of Health and Population [Egypt], El-Zanaty and Associates [Egypt], ICF International (2015) *Egypt Health Issues Survey 2015*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR313/FR313.pdf>, stranici pristupljeno 11.1.2017.

Ministry of Public Health and Population (MOPHP) (2015) *Yemen National Health and Demographic Survey 2013*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR296/FR296.pdf>, stranici pristupljeno 11.1.2017.

Morison, L., Scherf, C., Ekpo, G., Paine, K., West, B., Coleman, K., Walraven, G. (2001) The Long-term Reproductive Health Consequences of Female Genital Cutting in Rural Gambia: A Community-based Survey. *Tropical Medicine & International Health*, 6, str. 643-653. Dostupno na: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1046/j.1365-3156.2001.00749.x/pdf>, stranici pristupljeno 1.7.2017.

National Population Commission (NPC) ICF International. (2014) *Nigeria Demographic and Health Survey 2013*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR293/FR293.pdf>, stranici pristupljeno 12.1.2017.

National Statistics and Evaluation Office (NSEO) [Eritrea], ORC Macro (2003) *Eritrea Demographic and Health Survey 2002*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR137/FR137.pdf>, stranici pristupljeno 12.1.2017.

Ndamobissi, R., Mboup, G., Nguélélébé, O. E. (1995) *Enquête Démographique et de Santé, République Centrafricaine 1994-95*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR67/FR67.pdf>, stranici pristupljeno 12.1.2017.

Office National de la Statistique (ONS) [Mauritanie], ORC Macro (2001) *Enquête Démographique et de Santé Mauritanie 2000-2001*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR127/FR127.pdf>, stranici pristupljeno 11.1.2017.

Pyati, A., De Palma, C. (2013) *Female Genital Mutilation in the United States Protecting Girls and Woman in the U.S. from FGM and Vaccination Cutting*. New York: Sanctuary for Families. Dostupno na: <http://www.sanctuaryforfamilies.org/wp-content/uploads/sites/18/2015/07/FGM-Report-March-2013.pdf>, stranici pristupljeno 28.12.2016.

Rashid, A., Patil, S., Valimalar, A. (2009) The Practice Of Female Genital Mutilation Among The Rural Mayals in North Malaysia. *The Internet Journal of Third World*

Medicine, 9, str. 1-8. Dostupno na: <http://ispub.com/IJTWM/9/1/5621>, stranici pristupljeno 10.7.2016.

Ruiz, I. R., Martínez, A. P., Bravo, M. M. P., Roche, F. P. (2012) Approximation to the Ablation/Female Genital Mutilation (A/FGM) from the Transcultural Nursing A Bibliographical Revision. *Enfermeria Global*, 11, str. 411-424. Dostupno na: http://scielo.isciii.es/pdf/eg/v11n28/en_enfermeria1.pdf, stranici pristupljeno 8.1.2017.

Russel, E. H. D. (2008) *Femicide: Politicizing the Killing of Females. Strengthening Understanding of Femicide, Using Research to Galvanize Action and Accountability*. Washington DC: PATH, The Inter-American Alliance for the Prevention of Gender-Based Violence (InterCambios), The Medical Research Council of South Africa (MRC), World Health Organization, str. 26-31. Dostupno na: https://www.path.org/publications/files/GVR_femicide_rpt.pdf, stranici pristupljeno 11.1.2017.

Statistics Sierra Leone (SSL) ICF International (2014) *Sierra Leone Demographic and Health Survey 2013*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR297/FR297.pdf>, stranici pristupljeno 12.1.2017.

The Central Statistics Organization, the Kurdistan Regional Statistics Office (2012) *Iraq Multiple Indicator Cluster Survey 2011. Final Report*. Dostupno na: https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS4/Middle%20East%20and%20North%20Africa/Iraq/2011/Final/Iraq%202011%20MICS_English.pdf, stranici pristupljeno 7.1.2017.

The Gambia Bureau of Statistics (GBOS), ICF International (2014) *The Gambia Demographic and Health Survey 2013*. Dostupno na: <http://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR289/FR289.pdf>, stranici pristupljeno 12.1.2017.

Titus, P. O. (2015) Complexity of Female Genital Mutilation/Cutting. *Journal od Social Work Values and Ethics*, 12, str. 63-76. Dostupno na: http://jswve.org/download/fall_2015,_volume_12,_no._2/articles/63-76%20Complexity%20of%20FGM-C-JSWVE-12-2.pdf, stranici pristupljeno 14.1.2017.

Toubia, N. (1994) Female Circumcision as a Public Health Issue. *The New England Journal of Medicine*, 331, str. 713-716. Dostupno na: <http://www.nejm.org/doi/pdf/10.1056/NEJM199409153311>, stranici pristupljeno 10.7.2016.

UNICEF Somalia, Ministry of Planning and International Cooperation (2014) *Monitoring the Situation of Children and Women: Northeast Zone Multiple Indicator Cluster Survey 2011 Final Report*. Dostupno na: https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS4/Eastern%20and%20Southern%20Africa/Somalia%20%28Northeast%20Zone%29/2011/Final/Somalia%20%28Northeast%20Zone%29%202011%20MICS_English.pdf, stranici pristupljeno 9.1.2017.

Jelena Rakić *Genitalno sakaćenje žena – Od tradicije do femicida*

United Nations Children's Fund (2016) *Female Genital Mutilation/Cutting: A Global Concern*. New York: UNICEF. Dostupno na: http://www.unicef.org/media/files/FGMC_2016_brochure_final_UNICEF_SPREAD.pdf, stranici pristupljeno 20.8.2016.

Upitnik u vezi sa genitalnim sakaćenjem žena. Dostupno na: <http://dhsprogram.com/pubs/pdf/DHSQM/DHS7-Module-FGCut-Qnnaire-EN-06Jun2016-DHSQM.pdf>, stranici pristupljeno 27.12.2016.

World Health Organization, Department of Women's Health, Family and Community Health (2000) *A Systematic Review of the Health Complications of Female Genital Mutilation including Sequelae in Childbirth*. Geneva: World Health Organization. Dostupno na: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/66355/1/WHO_FCH_WMH_00.2.pdf, stranici pristupljeno 10.6.2016.

World Health Organization. (2011) *An update on WHO's Work on Female Genital Mutilation (FGM)*. Geneva: World Health Organization. Dostupno na: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/70638/1/WHO_RHR_11.18_eng.pdf, stranici pristupljeno 11.12.2016.

Yirga, S. W., Kassa, A. N., Gebermichael, W. M., Aro, R. A. (2012) Female Genital Mutilation Prevalence, Perceptions and Effect on Woman's Health in Kersa District of Ethiopia. *International Journal of Woman's Health*, 4, str. 45-54. Dostupno na: http://www.intact-network.net/intact/cp/files/1385900165_Female%20genital%20mutilation%20prevalence,%20perceptions.pdf, stranici pristupljeno 9.1.2017.

Yoder, P.S., Wang, S. (2013) *Female Genital Cutting: The Interpretation of Recent DHS Data: DHS Comparative Reports No. 33*. Calverton: ICF International. Dostupno na: <https://dhsprogram.com/pubs/pdf/CR33/CR33.pdf>, stranici pristupljeno 13.1. 2017.

JELENA RAKIĆ¹⁵

Female Genital Mutilation – From Tradition to Femicide

Female genital mutilation has been drawing international attention for the last couple of decades, but this phenomenon is almost unknown in Serbia. In this work we will point to its basic forms and its presence in the world as well as to the variety of consequences, especially those which are the most common causes of death. With this purpose in mind, the work represents the a review of theoretical debates and empirical studies, based on which relevant data may be gathered, related to the previously mentioned subject of the work. Female genital mutilation is a phenomenon mostly in Africa, but due to migrations has become a problem throughout the whole world. Traditional and cultural norms of strict patriarchal societies along with deeply rooted inequality of genders have contributed to the maintenance of this custom up till today. This custom includes a sequence of different procedures which are used to injure female genitals even though there are no medical reasons for such acts. They are conducted by older women in insanitary conditions and by means such as scissors, razors or glass which bring numerous consequences which can result in death. Females subdued to infibulation are at greater risk of death, although each of the forms of mutilation may have this consequence. Female genital mutilation represents violence against women due to its inevitable physical consequences and its harmful effect on health. Girls and women are subdued to the procedure which in some cases results in death, for the purpose of the community acceptance, most of all the acceptance of the future husband. Namely, women are eligible for marriage only if they are virgins, which is achieved by genital mutilation, according to the opinion of the community in which this tradition is preserved. Beside that, marriage is of high importance for the economic stability of a woman, considering the fact that all the economic power is held by men. Genital mutilation has the purpose of keeping a woman in subordinate position through repression of her sexuality and taking over the control of women's bodies, which reflects gender inequality. Therefore, every case of female genital mutilation which results in death cannot be regarded as a part of a tradition and cultural heritage, but as one of the forms of femicide.

Key words: female genital mutilation, violence against woman, femicide, research

---

* Jelena Rakić is Master of law and Teaching Assistant in Criminal Law, Faculty of Law-International University of Novi Pazar. E-mail: jelenarakic808@yahoo.com.

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 2, str. 269-290

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1702269S>

Pregledni rad

Primljeno: 14.12.2016.

Odobreno za štampu: 30.10.2017.

Analiza rada *Službe VDS info i podrška žrtvama* u periodu 2013-2015. godina

BEJAN ŠAĆIRI

JASMINA NIKOLIĆ*

Služba *VDS info i podrška žrtvama* je služba za žrtve kriminaliteta koja radi u okviru Viktimološkog društva Srbije od 2003. godine. Ciljnu grupu Službe čine direktnе i indirektnе žrtve, oba pola, svih oblika kriminaliteta, kao i žene koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora. Služba pruža emotivnu podršku, informacije, a po potrebi upućuje na druge relevantne službe i daje podršku na sudu. Cilj rada je da se prikaže rad Službe za period 2013-2015. godina i ukaže na njen razvoj tokom posmatranog perioda, posebno u pogledu unapređenja usluga koje se pružaju žrtvama.

Ključne reči: žrtve, služba za žrtve, kriminalitet, pomoć, podrška, Srbija.

Uvod

Služba *VDS info i podrška žrtvama* je služba za žrtve kriminaliteta, koja je osnovana 2003. godine u okviru Viktimološkog društva Srbije. U pitanju je jedna od nekoliko službi opštег tipa u Srbiji (VSE, 2017),² koja pruža pomoć i podršku

* Bejan Šaćiri je istraživač i koordinator *Službe VDS info i podrška žrtvama* u Viktimološkom društvu Srbije i doktorand na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta, Univerzitet u Beogradu. E-mail: bejansaciri@yahoo.com.

Jasmina Nikolić je diplomirana defektološkinja. Radi u Viktimološkom društву Srbije kao rukovoditeljka *Službe VDS info i podrška žrtvama*. E-mail: jtrnovac@gmail.com.

² U istraživanju Viktimološkog društva Srbije, koje je sprovedeno 2017. godine u okviru projekta *Strengthening Victim Support Services in Serbia* u saradnji sa Evropskom podrškom žrtvama (Victim Support Europe), a koje je imalo za cilj da mapira postojeće službe za žrtve, došlo se do podatka da postoji ukupno 17 opštih službi za žrtve. Međutim, od tog broja, njih 9 su pri sudovima i Višim javnim tužilaštвima koje pružaju pomoć i podršku samo onim žrtvama koje učestvuju u krivičnom postupku i samo za vreme trajanja tih postupaka. Isto tako, utvrđeno je da od preostalih 8, pojedine ne pružaju svu potrebnu pomoć i podršku žrtvama, pa se ne može precizno odrediti broj službi koje pružaju pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta bez

žrtvama kriminaliteta³ bez obzira na oblik viktimizacije, pol, uzrast ili bilo koje drugo lično svojstvo. Pomoć i podršku žrtvama, najvećim delom, pružaju volonteri i volonterke koji su prošli obuku za rad sa žrtvama, a koja je 2012. godine akreditovana od strane Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu. Besplatne usluge, koje dobijaju žrtve koje se obrate Službi, obuhvataju: informacije (informacije o mogućnostima za rešavanje problema, informacije o aktiviranju podrške u porodici i socijalnoj sredini, informacije o psihološkim reakcijama i dinamici oporavka, informacije za ponovno uspostavljanje životnih tokova posle traumatičnog događaja, kao i informacije o njihovim pravima i načinima na koje mogu da ih ostvare), emotivnu podršku, upućivanje na nadležne službe, organizacije ili pojedince, pravnu pomoć, podršku na sudu i u kontaktima sa drugim institucijama i pripremu za postupak medijacije i podršku pre, tokom i nakon medijacije.

U periodu obuhvaćenim analizom, aktivnosti *Službe VDS info i podrška žrtvama* bile su usmerene na povećanje vidljivosti rada Službe, kao i na unapređenje usluga koje se pružaju žrtvama koje se obrate za pomoć i podršku.

U cilju povećanja vidljivosti rada *Službe VDS info i podrška žrtvama* i širenja informacija o dostupnosti Službe građanima, 2014. godine je organizovan „Dan otvorenih vrata“ u opštini Novi Beograd, kada su građani informisani o Službi i uslugama koje se nude žrtvama kriminaliteta.

Pored toga, rad na povećanju vidljivosti rada Službe se u analiziranom periodu ogledao i kroz aktivnosti u okviru obeležavanja 22. februara – Evropskog dana žrtava,⁴ poput pravljenja kratkog filma o Službi⁵ i predstavljanja

- obzira na oblik viktimizacije, pol, uzrast ili bilo koje drugo lično svojstvo. Izveštaj o istraživanju Viktimološkog društva Srbije i Evropske pomoći žrtvama dotulan je na: http://www.mdtfjss.org.rs/archive//file/MDTF_Mapping%20report.pdf, stranicu pristupljeno 04.09.2017.
- ³ U određenju pojma žrtve kriminaliteta prihvaćena je najšira definicija. Pod žrtvama kriminaliteta podrazumevaju se žrtve krivičnih dela, prekršaja i kršenja ljudskih prava, uključujući i ona kršenja za koje međunarodni dokumenti zahtevaju kažnjavanje, a koja još uvek nisu našim zakonodavstvom predviđena kao krivična dela (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010). Takođe, pod žrtvama kriminaliteta podrazumevaju se i žrtve rata i druge osobe koje trpe neki oblik društvene štete (videti Hall, 2011), kao i osobe kojima je potrebna pomoć u cilju ostvarivanja određenih prava, a koja može biti značajna za prevenciju viktimizacije, poput zatvorenika ili osoba koje imaju problem da ostvare socijalnu pomoć, probleme u kontaktima sa institucijama i slično.
- ⁴ Organizacija Evropska pomoć žrtvama (raniji naziv Evropski forum službi za pomoći žrtvama) je 1991. godine, na predlog predstavnika iz Švedske, proglašila 22. februar Evropskim danom žrtava sa ciljem da se posledice koje žrtve kriminaliteta trpe učine vidljivim široj javnosti i da se društvo podstakne da efikasnije i potpunije zaštiti prava žrtava. Viktimološko društvo Srbije je 2005. godine iniciralo obeležavanje Evropskog dana žrtava u Srbiji. Od tada pa sve do danas ovaj dan se obeležava sproveđenjem različitih aktivnosti: konferencijama za medije, saopštenjima za javnost, predavanjima na beogradskim fakultetima, deljenjem brošura i drugog informativnog materijala građanima i građankama, uličnim akcijama, potpisivanjem sporazuma o saradnji sa relevantnim državnim institucijama i nezavisnim telima i slično.
- ⁵ Film „Služba za pomoći žrtvama“ dostupan je na youtube kanalu Viktimološkog društva Srbije, https://www.youtube.com/results?search_query=viktimolosko+drustvo+srbije

---

Službe i njenog rada na nekoliko beogradskih fakulteta i pozivanja studenata da se priključe njenom radu, čime se promovisao i volonterizam.

Sa istim ciljem povećanja vidljivosti rada Službe, od 2015. godine je započeto i sa praksom postavljanja primera dobre prakse iz rada Službe na Facebook nalog Viktimološkog društva Srbije, čime se ujedno stvara okvir i osnov za integrisanje novih načina komunikacije sa žrtvama u već postojeći okvir Službe, koji je brižljivo stvaran od samog početka njenog rada.

Konačno, još jedna aktivnost u cilju povećanja vidljivosti rada Službe, ali i u cilju unapređenja položaja i prava žrtava i svedoka krivičnih dela u krivičnom postupku, je i zaključivanje *Memoranduma o razumevanju i saradnji* između Republičkog javnog tužilaštva i Viktimološkog društva Srbije 20. februara 2015. godine u Beogradu. U okviru ove saradnje, Republičko javno tužilaštvo i Viktimološko društvo Srbije organizovali su tokom 2015. godine obuku za tužioca, njihove zamenike i saradnike iz javnih tužilaštava iz Beograda, Niša, Novog Sada i Kragujevca. Nakon toga su počele sa radom Službe za informisanje oštećenih lica i svedoka u Višim javnim tužilaštвима u Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu, čime je, zajedno sa ranije osnovanom Službom u Višem javnom tužilaštву u Beogradu, uspostavljena mreža Službi za informisanje oštećenih lica i svedoka u Višim javnim tužilaštвима u centrima sva četiri apelaciona područja u Republici Srbiji.

Usluge koje žrtvama nudi *Služba VDS info i podrška žrtvama* su od 2014. godine unapređene kroz proširivanje kruga informacija koje se pružaju žrtvama, kao što su informacije o mogućnostima upotrebe restorativnog dijaloga u cilju rešavanja konflikata, o procesu medijacije i vansudskom rešavanju problema, kao i o važnosti koncentrisanja na sadašnji trenutak (mindfullness) i na pozitivne događaje i aspetke života. Teorijski postulati koji su poslužili kao osnova za proširivanje kruga informacija pronađeni su u konceptu restorativne pravde (Ćopić, 2015; Ćopić, Nikolić-Ristanović, 2016) i pozitivnoj psihologiji⁶. Stoga, osnovni principi rada Službe, poput poverenja, poštovanja žrtve i njenih prava, potreba i osećanja, poverljivosti informacija i samostalnosti žrtve u donošenju odluka, prošireni su osnovnim principima restorativne pravde, kao što su aktivno učešće u procesu iznalaženja rešenja, uključivanje, dijalog, popravljanje i transformacija.⁷

---

⁶ Pozitivna psihologija je jedna od najmlađih grana psihologija koja je usmerena na pozitivne psihološke procese i u svom fokusu ima pozitivna osećanja i pozitivne osobine kod čoveka (Seligman i dr., 2005).

⁷ Ovi osnovni principi restorativne pravde, koji su deo proširenih usluga za žrtve koji su počeli da se koriste u radu Službe, razvijani su u okviru partnerskog projekta Viktimološkog društva

Kada je u pitanju pružanje emotivne podrške, sa žrtvama je razgovarano o važnosti pozitivnih emocija i događaja, koncentrisanja na „sada i ovde“, sa punom svešću o sadašnjem trenutku i svim aspektima života i iskustvima koji iz njega proizilaze.⁸

Cilj ovog rada je da se prikaže rad *Službe VDS info i podrška žrtvama* za period 2013-2015. godina i ukaže na njen razvoj tokom posmatranog perioda, posebno u pogledu unapređenja usluga koje se pružaju žrtvama.

U radu su predstavljeni rezultati analize rada Službe u periodu između 2013. i 2015. godine koji se tiču pružanja pomoći i podrške žrtvama različitih oblika kriminaliteta, kao i ženama koje nalaze ili su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu. Pored toga, prikazane su proširene usluge koje *Službe VDS info i podrška žrtvama* pruža osobama koje joj se obrate za pomoć i podršku.

Podaci o osobama koje su se obraćale *Službi VDS info i podrška žrtvama* u periodu 2013-2015. godina

U periodu od 2013. do 2015. godine *Službi VDS info i podrška žrtvama* obratilo se 620 osoba. Od ovog broja, 491 (79,2%) osoba se obratila zbog različitih oblika viktimizacije kojima je bila izložena, dok preostalih 129 (20,8%) osoba čine žene koje se nalaze ili su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora, a sa kojima je Služba bila u kontaktu. Posmatrano prema godinama (2013., 2014. i 2015.), svake godine se Službi obraćao skoro podjednak broj osoba.

U nastavku rada biće prikazani podaci vezani za 491 osobu koja se obraćala zbog različitih oblika viktimizacije kojima je bila izložena, dok će podaci o ženama koje se nalaze ili su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora biti prikazani u okviru posebnog poglavlja.

Sociodemografske karakteristike osoba koje su se obraćale Službi

Službi se u periodu 2013-2015. godina obratilo ukupno 335 žena (68,2%) i 156 muškaraca (31,8%). Od ukupnog broja onih koji su se obratili Službi u

---

Srbije *Promocija alternativnih sankcija i mera restorativne pravde* koji je realizovan zajedno sa Fondacijom „Centar za demokratiju“, tokom 2014. i 2015. godine. Više o tome videti u: Nikolić-Ristanović, Vučković, 2015.

⁸ Više o mindfulness-u se može videti u: Keng, Smoski, Robins, 2011: 1041-1056.

ovom periodu, njih 204 ili 41,5% je bilo iz Beograda, a 192 (39,1%) osobe su bile iz drugih gradova i mesta u Srbiji i to: Novi Sad (15 osoba), Obrenovac (11), Čačak (9), Pančevo (7), Šabac (7), Požarevac (6), Niš (6), Pirot (5), Jagodina (5), Kragujevac (5), Kraljevo (5), Kikinda (5), kao i iz drugih gradova i mesta.⁹ Uz to, Službi su se u analiziranom periodu obraćali i naši državljeni iz Australije, Švajcarske, Bosne i Hercegovine, Francuske i Engleske. Ovi podaci pokazuju da se stalno proširuje spisak gradova i mesta iz kojih se građani javljaju zbog različitih oblika viktimizacije kojoj su izloženi, što govori u prilog potrebe za postojanjem opštih službi za žrtve i u drugim delovima Srbije, kao i o potrebi da se pitanje podrške žrtvama rešava sistemski.

Posmatrano prema uzrastu, najfrekventniju uzrasnu grupu činile su osobe između 35 i 50 godina – njih 97 ili 41,4%, zatim osobe između 51 i 66 godina – 71 (30,3%), osobe iz uzrasne grupe od 19 do 34 godine – 51 (21,8%), i osobe starosti preko 66 godina – 15 (6,5%).

Od ukupnog broja osoba za koje je dobijen podatak o stručnoj spremi, najviše je bilo osoba sa završenim fakultetom – 214 (53,3%), zatim osoba koje su završile srednju četvorogodišnju školu – 61 (28,5%), 18 osoba (8,4%) je završilo višu/visku školu, 10 (4,7%) ima magisterijum ili doktorat, po četiri osobe (1,9%) koje su završile trogodišnju srednju školu ili samo osnovnu, kao i tri (1,4%) osobe koje nemaju osnovnoškolsko obrazovanje. Podaci za ovaj trogodišnji period koji se odnose na obrazovni profil osoba koje se obraćaju Službi su slični podacima dobijenim za 2011. i 2012. godinu (Nikolić, Tripković, 2012; Radovanović, Popović, 2014), što govori da se, u najvećem broju slučajeva, Službi obraćaju visoko obrazovane osobe. Ovi podaci pokazuju da su visoko obrazovanim osobama dostupnije informacije o službama za žrtve ili da su oni spremniji da im se obrate.

⁹ Aleksandrovac, Aleksinac, Aranđelovac, Banatsko Novo Selo, Bećej, Bogatić, Bor, Bosilegrad, Bujanovac, Ćuprija, Futog, Indija, Ivanjica, Kladovo, Kovin, Kruševac, Lajkovac, Lazarevac, Leskovac, Lukovska Banja, Mladenovac, Nova Pazova, Novi Kozarci, Orašac, Paraćin, Petrovac na Mlavi, Prigrevica, Prijepolje, Ruma, Ruski Krstur, Smederevo, Smederevska Palanka, Sombor, Sremska Mitrovica, Stara Pazova, Subotica, Temerin, Trstenik, Užice, Valjevo, Velika Plana, Veliko Gradište, Vlasotince, Vranje, Vršac, Žabare, Žitorađa, Zrenjanin i Zvečan.

Učestalost i način kontakta žrtava sa Službom VDS info i podrška žrtvama

U najvećem broju slučajeva, prvi kontakt sa žrtvom je ostvaren telefonskim putem, odnosno njihovim obraćanjem Službi – 370 slučajeva ili 75,4%. Uz to, u 66 (13,4%) slučajeva prvi kontakt je ostvaren slanjem e-mail poruke od strane žrtve, u 46 (9,4%) slučajeva žrtve su se po prvi put obratile Službi iznošenjem podataka o svom problemu ili postavljanjem pitanja na internet stranici Viktimološkog društva Srbije, u 6 (1,2%) slučajeva slanjem pisma, dok su u tri (0,6%) slučaja žrtve došle u kancelariju VDS-a.

Najveći broj osoba (49,8%), za koje postoje podaci, saznao je za Službu preko interneta, zatim od prijatelja, kolega i poznanika koji su se ranije obraćali Službi – 19,5%, preko medija (8,4%) i preko saradnika Viktimološkog društva Srbije (7,9%). Žrtve su za Službu saznale i od drugih nevladinih organizacija (2,3%), preko Zaštitnika građana i štampanih materijala VDS-a (1,4%), kao i preko policije, centra za socijalni rad, suda i tužilaštva (1,2%).

U analiziranom periodu (2013-2015) zabeleženo je preko 750 obraćanja *Službi VDS info i podrška žrtvama*. U nešto više od 70% slučajeva (72,1%) osobe su se Službi obratile samo jednom, dok je u 27,9% slučajeva kontakt sa žrtvom ostvaren više puta. U 82 slučaja (16,7%) sa žrtvom je kontaktirano dva puta, tri puta u 30 slučajeva (6,1%), četiri puta u 11 slučajeva (2,2%), a pet puta u 6 slučajeva (1,2%). U 8 slučajeva (1,6%) sa žrtvom je kontaktirano više od pet puta. Uz to, u ovom periodu ostvaren je kontakt i sa žrtvama koje su se javljale Službi i pre posmatranog perioda. Ovi podaci govore da se, pored slučajeva jednokratne podrške i pomoći, u jednom značajnom broju slučajeva pruža i kontinuirana podrška. Ovakva podrška uključuje praćenje slučajeva u dužem periodu, obraćanje institucijama i organizacijama, kao i dugoročnu emotivnu podršku, koja je žrtvama bila značajna za prevazilaženje posledica viktimizacije.

Bitno je napomenuti da je u 158 slučajeva Služba kontaktirala žrtve shodno individualnim planovima praćenja koji se, neposredno po prvom javljanju, prave za svaku žrtvu. Ovo je ujedno i specifičnost Službe koja je jako dobro prihvaćena od strane žrtava koje joj se obraćaju. U pojedinim slučajevima, kada se proceni da je žrtvi potrebna kontinuirana podrška, rukovoditeljka Službe i koordinatori prave plan koji, u osnovi, ima za cilj dugoročnu podršku. Ovaj proaktivni pristup omogućava veću aktivnost žrtve u procesu suočavanja sa posledicama viktimizacije, kao i u traganju za adekvatnim načinima za rešavanje problema.

Ko je pružao pomoć i na koji način

Pomoć i podršku su pružali volonteri i volonterke, uključujući i stručnjake i stručnjakinje VDS-a, kao i koordinatori i rukovoditeljka *Službe VDS info i podrška žrtvama*. Podaci dobijeni u analizi pokazuju da su, u najvećoj meri, pomoć i podršku žrtvama koje su se obratile za pomoć pružali volonteri i volonterke – 268 ili 54,6% slučajeva, potom koordinatori – u 135 (27,5%), dok su u 40 (8,1%) slučajeva pomoć i podršku pružali zajednički volonteri i koordinatori Službe. Rukovoditeljka Službe je pružila pomoć i podršku u 22 (4,4%) slučaja, u 17 (3,5%) slučajeva zajedno rukovoditeljka i volonteri, dok je u 10 (2,0%) slučajeva bilo reči o zajedničkom angažovanju volontera, koordinаторa i rukovoditeljke *Službe VDS info i podrška žrtvama*.

U najvećem broju slučajeva – 338 slučajeva (68,8%), pomoć i podrška osobama koje su se obraćale Službi su pružani telefonskim putem. U 80 slučajeva (16,3%) pomoć i podrška su pruženi elektronskim putem, odnosno putem e-maila i odgovaranjem na pitanja koja su postavljena na internet stranici VDS-a. Pored toga, u 64 slučaja (13,0%) pomoć i podrška su pružani na više načina, odnosno, telefonskim i elektronskim putem i neposrednim razgovorima u prostorijama Viktimološkog društva Srbije. Na kraju, u 7 (1,4%) slučajeva pomoć i podrška su pružani neposrednim kontaktom u prostorijama VDS-a.

Zanimljivo je da sa godinama raste broj slučajeva u kojima je pomoć i podrška pružena putem e-maila i odgovaranjem na pitanja koja su postavljena na internet stranici VDS-a. Kada se uporede podaci analiza rada službe za 2011. i 2012. godinu, sa podacima za period 2013-2015. godina, može se videti značajan porast slučajeva pružanja pomoći i podrške žrtvama putem elektronske pošte. U 2011. i 2012. godini osobama je pružena pomoć i podrška preko e-mail u oko 10% slučajeva (Nikolić, Tripković, 2012; Radovanović, Popović, 2014), dok su u periodu 2013-2015. godina pomoć i podrška pruženi elektronskim putem i odgovaranjem na pitanja koja su postavljena na internet stranici VDS-a u 18,3% slučajeva.

Oblici viktimizacije koji su bili povod za obraćanje Službi VDS info i podrška žrtvama

Lica koja su se u analiziranom periodu obratila za pomoć i podršku *Službi VDS info i podrška žrtvama* bila su izložena različitim oblicima kriminaliteta. Na osnovu podataka *Službe VDS info i podrška žrtvama* koji su prikazani u Tabeli 1, jasno se može uočiti da su nasilje na radnom mestu i nasilje u porodici najčešći razlozi zbog kojih su žrtve kontaktirale Službu u analiziranom periodu. Kada se pogledaju rezultati analiza iz prethodnog perioda, vidi se da su nasilje na radnom mestu i nasilje u porodice najčešći razlozi obraćanja Službi od 2005. godine, kada se i započelo sa analizom rada Službe (Nikolić-Ristanović, Kovačević, Čopić, 2006; Kovačević, 2007; Kovačević-Lepojević, Radaković, 2008; Tripković, 2009; Radaković, 2010; Čopić, Tripković, Šaćiri, 2011; Nikolić, Tripković, 2012; Radovanović, Popović, 2014).

Kao što se može videti u Tabeli 1, zbog nasilja na radnom mestu obratilo se 229 osoba ili 46,6%, dok se zbog nasilja u porodici obratilo 97 osoba ili 19,8%. Uz to, u analiziranom periodu 69 (14,1%) osoba se obratilo Službi zbog nemogućnosti ostvarivanja prava iz radnog odnosa, dok su se u 19 (3,9%) slučajeva obraćali zbog nasilja van radnog mesta i porodice. U Tabeli 1 su prikazani i ostali povodi za obraćanje Službi.

Tabela 1: Povodi za obraćanje Službi

Povodi za obraćanje	Broj	Procenat
Nasilje na radnom mestu	229	46,6%
Nasilje u porodici	97	19,8%
Nemogućnost ostvarivanja prava na radnom mestu	69	14,1%
Nasilje van radnog mesta i porodice	19	3,9%
Pretnje	14	2,9%
Proganjanje	9	1,8%
Žrtve poplave	8	1,6%
Nezadovoljstvo radom državnih organa	7	1,4%
Drugo	42	19,5%
Ukupno	491	100,0%

Pored toga, u analiziranom periodu bilo je obraćanja Službi i zbog prevara, seksualnog ucenjivanja, raznih oblika diskriminacije, nasilja nad decom u školi, problema sa komšijama, materijalnih problema, ostavinske rasprave,

---

nepravednih optužbi, problema u vezi starateljstva nad decom, trauma usled nesreće bliske osobe, uz nemiravanja preko Facebook-a, uvreda, razbojništva, neosnovanog boravka u pritvoru, zelenošenja i ratne viktimizacije.

Nasilje na radnom mestu

U analiziranom periodu (2013-2015) se zbog nasilja na radnom mestu *Službi VDS info i podrška žrtvama* obratilo 229 osoba, što čini gotovo polovinu (46,6%) od ukupnog broja osoba koje su se obratile Službi. Posmatrano za svaku godinu posebno, zbog nasilja na radnom mestu se 2013. godine obratilo 60 osoba, 2014. godine 82 osobe, a 2015. godine 87 osoba.

Kada se pogleda procentualno broj osoba koji se obraćao Službi zbog nasilja na radnom mestu (Tabela 2), može se primetiti blagi rast u obraćanju u analiziranom periodu u odnosu na neke prethodne godine, osim za 2010. godinu kada je bilo najviše obraćanja. Najviše obraćanja Službi zbog nasilja na radnom mestu tokom 2010. godine i ne čudi s obzirom da je te godine usvojen Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu i da je problem nasilja na radnom mestu počeo da izaziva sve veću medijsku pažnju, što je uticalo i na veću spremnost građana da se obraćaju za pomoć zbog ovog problema (Ćopić, Tripković, Šaćiri, 2011: 96).

Tabela 2: Obraćanje Službi VDS info i podrška žrtvama zbog nasilja na radnom mestu

Godina	Broj	% od ukupnog broja obraćanja
2009.	105	45,9%
2010.	144	47,7%
2011.	101	42,3%
2012.	87	40,8%
2013.	60	44,1%
2014.	82	47,9%
2015.	87	47,3%

Osobe koje su se obratile zbog nasilja na radnom mestu su u najvećoj meri bile izložene psihičkom nasilju – 201 (87,8%), zatim seksualnom nasilju na radnom mestu – 14 (6,1%) i fizičkom – 12 (5,2%), a u dva slučaja (0,9%) žrtve koje su se obratile Službi su se suočavale sa sva tri oblika nasilja na radnom mestu – psihičkim, fizičkim i seksualnim.

Pored toga, u analiziranom periodu Službi se obratilo i 69 osoba zbog nemogućnosti ostvarivanja prava na radnom mestu, što je 14,1% od ukupnog broja osoba koje su se obratile u ovom periodu.

Posmatrano prema polu, u analiziranom periodu zbog nasilja na radnom mestu Službi su se obratile 152 (66,4%) žene i 77 (33,6%) muškaraca. S druge strane, posmatrano prema polu izvršioca u slučajevima nasilja na radnom mestu, u najvećem broju slučajeva u pitanju je bila muška osoba – 118 slučajeva ili 51,5%, ženska osoba je bila u 61 (26,6%), u 20 (8,7%) slučajeva nije bilo u pitanju fizičko lice, u 19 (8,3%) slučajeva nasilje su vršili i muška i ženska osoba zajedno, dok u 11 (4,8%) slučajeva nisu dobijeni podaci o tome ko je bio učinilac.

Ako se posmatra odnos žrtve i zlostavljača, na osnovu podataka do kojih se došlo u okviru ove analize, može se zaključiti da je vertikalni mobing (mobing od strane nadređene osobe) prisutniji u slučajevima osoba koje su se obratile Službi za pomoć, jer je zabeležen u preko 70% slučajeva.

Nasilje u porodici

Kada je reč o nasilju u porodici, ono je bilo drugi najfrekventniji povod javljanja u analiziranom periodu. Od ukupno 97 slučajeva nasilja u porodici u analiziranom periodu, u 85 (87,6%) slučajeva se radilo o nasilju nad punoletnim licima, u 10 slučajeva (10,3%) se radilo o nasilju i nad odraslima i nad decom, dok je u dva slučaja (2,1%) u pitanju bilo nasilje nad detetom.

Podaci prikazani u Tabeli 3 pokazuju da je fizičko nasilje u porodici nad punoletnom osobom zabeleženo u 44 slučaja (50,6%), psihičko u 39 slučajeva (44,8%), dok je u po dva slučaja (2,3%) zabeleženo samo seksualno nasilje nad punoletnim članom u porodici, i sva tri oblika nasilja u porodici.

Tabela 3: Oblici nasilja u porodici nad punoletnim licem

Godina	Broj	% od ukupnog broja obraćanja
2009.	105	45,9%
2010.	144	47,7%
2011.	101	42,3%
2012.	87	40,8%
2013.	60	44,1%
2014.	82	47,9%
2015.	87	47,3%

Oblici pomoći i podrške

U najvećem broju slučajeva žrtvama je pružena emotivna podrška (402 ili 81,9%), koja se odnosila na ohrabrvanje i osnaživanje žrtve i pružanje konteksta u kome žrtva može da sagleda problem iz različitih uglova. Na ovaj način omogućava se da žrtva povrati izgubljeno samopoštovanje i podstakne se da bude aktivna u iznalaženju rešenja za situaciju sa kojom se suočila i zbog koje se obratila Službi.

Pored pružanja emotivne podrške, *Služba VDS info i podrška žrtvama* je osobama koje su se obraćale davala informacije o pravima i načinima na koje mogu da ih ostvare, upućivala ih na druge organizacije i institucije u zavisnosti od konkretnih potreba žrtve, pružala podršku na sudu, primarnu pravnu pomoć i, po potrebi, pružala pomoć u kontaktu sa institucijama. Ukupno 457 osoba (93,1%) je dobilo informacije koje su se ogledale u pojašnjenu zakonskih odredbi, davanju informacija o pravima i mogućnostima njihovog ostvarivanja, kao i o ustanovama ili institucijama kojima mogu da se obrate, zavisno od konkretnog problema i potrebe, i načinima na koje mogu da se obrate tim službama.

Ukupno 359 (73,1%) osoba je upućeno od strane volontera, koordinatora i rukovoditeljke Službe na neku instituciju/organizaciju ili pojedinca, za koje je procenjeno da im može pomoći u rešavanju njihovog problema. Žrtve su, neretko, istovremeno upućivane i na veći broj organizacija/institucija ili pojedincaca. U Tabeli 4 prikazano je na koje institucije, organizacije ili pojedince su žrtve bile upućivane.

Tabela 4: Institucije, organizacije i pojedinci na koje su upućivane žrtve

Institucije, organizacije i pojedinci na koje su upućene osobe	Broj	Procenat
Inspekcija rada	76	18,9%
Policija	72	17,9%
Zdravstvene ustanove	61	15,2%
Advokati	45	11,2%
Centri za socijalni rad	36	8,9%
Nevladine organizacije	35	8,7%
Službe besplatne pravne pomoći	29	7,2%
Nadležna ministarstva	25	6,2%
Tužilaštvo	15	3,7%
Sigurne kuće za žrtve nasilja u porodici	8	1,9%
Ukupno	402	100,0%

Pored upućivanja na instituciju/organizaciju ili pojedinca, 54 (25,4%) osobe su dobile informacije vezane za aktiviranje podrške u porodici i lokalnoj zajednici.

Dalje, u analiziranom periodu, u šest slučajeva Služba je pružila podršku žrtvama na sudu, koja se ogledala u prisustvovanju suđenjima i pružanju emotivne podrške i logističke pomoći, a u 19 slučajeva Služba je asistirala u kontaktima sa drugim organizacijama i institucijama u cilju rešavanja problema osoba koje su se obratile za pomoć.

Stručnjaci/stručnjakinje i volonteri/volonterke Viktimološkog društva Srbije su pružali pomoć i podršku žrtvama tokom i nakon perioda poplava koje su zadesile Srbiju i region u maju 2014. godine, kao i članovima njihovih porodica i osobama koje su učestvovali u njihovom spašavanju. Njima je pružana emotivna podrška, davane su im informacije i druga pomoć u prevazilaženju krize nakon ovog traumatičnog događaja. U istom periodu rukovoditeljka, koordinatori i volonteri/volonterke Viktimološkog društva Srbije bili su uključeni u rad SOS telefona za žrtve poplave, koji je pokrenut od strane Ministarstva odbrane, Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku i Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Takođe, organizovana je akcija prikupljanja osnovnih sredstava za život (aparata za domaćinstvo, posuđa, posteljine, odeće za decu, higijenskih sredstava i slično) za jednu porodicu u Obrenovcu.

Kao što je već rečeno u uvodnom delu rada, usluge koje žrtvama nudi *Služba VDS info i podrška žrtvama* su tokom 2014. godine proširene kroz davanje informacija o mogućnostima upotrebe restorativnog dijaloga u cilju rešavanja konflikata. U analiziranom periodu, 180 žrtava (86,1%) je dobilo informacije vezane za rešavanje svojih problema uz korišćenje restorativnog dijaloga. Dobra ilustracija je sledeći primer iz rada Službe u kome je volonter objasnio upotrebu restorativnog dijaloga žrtvi:

„Bilo bi dobro, ukoliko je to moguće i ukoliko to već niste učinili, da otvoreno razgovarate sa svojim nadređenim i pokušate da razrešite situaciju na jedan miran i neformalan način. Tom prilikom ga možete pitati da li postoji neki poseban problem (nezadovoljstvo) u vezi sa Vašim radom, ali isto tako i staviti do znanja kako se Vi osećate u situacijama kada Vam se nadređeni obraća na neadekvatan način....“

Prošireni krug informacija koje se nude žrtvama obuhvatao je i davanje informacija o procesu medijacije i vansudskom rešavanju problema. Davanje informacija o procesu medijacije podrazumevalo je informacije o tome: kako se dolazi do sporazuma, o prednostima medijacije za žrtve, koja uključuje povratak samostalnosti i dostojanstva, o potencijalnim rizicima i mogućnostima sekundarne viktimizacije u toku postupka medijacije, o izboru medijatora, kao i o ulasku i izlasku iz procesa medijacije. Podaci dobijeni u analizi pokazuju da su ukupno 43 (20,6%) osobe doobile informacije o procesu medijacije.

Pored toga, prošireni krug informacija koje se daju žrtvama obuhvata i davanje informacija žrtvama o važnosti koncentrisanja na sadašnji trenutak (mindfullness). Rezultati analize pokazuju da je tokom 2015. godine 166 žrtava (77% od ukupnog broja žrtava koje su se obratile Službi) dobilo ovaj vid podrške za koje je dobra ilustracija sledeći primer u kome je volonterka Službe dala informacije žrtvi na koji način da se fokusira na sadašnji trenutak:

„...Pokušala sam da zajedno napravimo plan kako da popravi svoju situaciju. Pre svega, predložila sam joj da svakog dana odvoji 5 minuta za sebe kako bi se opustila i koncentrisala se na sada i ovde. Istakla sam koliko je to važno kako bi se rasteretila stresa, a i kako bi mirne glave mogla da rešava svoje probleme i staloženo priča sa svojim suprugom....“

Isto tako, žrtvama koje su se obraćale davane su informacije o važnosti sagledavanja pozitivnih aspekata života, kao i informacije o smeštanju nasilnog događaja u širi životni kontekst. Dobra ilustacija mogu biti sledeći primjeri:

„...Probajte da ne mislite stalno na problem koji imate na poslu, jer sigurno imate i druge važne stvari u svom životu o kojima možete razmišljati. Nemojte sebi dozvoliti da se “istrošite”. Budite svesni pozitivnih osobina i trenutaka u kome ste sada i u kome možete biti i srećni. Probajte da manje brinete jer brigom ne možete uraditi ništa. Verovatno da u drugim segmentima Vašeg života imate razloga za radovanje i bolje je razmišljati o njima....“

„...Vaša priča ima i pozitivnu stranu – da ste Vi ojačali i da možete ojačati i druge (sve ostalo je neminovno negativno). Bitno je na koji način neko definiše događaj koji mu se dogodio. Ako kaže sebi: to je bilo jako loše iskustvo, ali iskustvo koje mi je omogućilo da nađem snagu za koju nisam znala da je imam i koje se može podneti – to je onda skroz zdrav stav, koji omogućava da se

sagledaju i drugi aspekti života koji su pozitivni. Istovremeno, kad je čovek svestan da mu se nikako nije umanjila ni vrednost ni dostojanstvo, već da ga je događaj ojačao vremenom, onda ga sećanje na nemili događaj ne može više emotivno povrediti....“

Aktivitet žrtava vezan za dobijanje pomoći

Većina žrtava (374 ili 76,2%) je, pre ili posle obraćanja Službi, kontaktirala i neku drugu organizaciju/instituciju vezano za problem sa kojim se suočavala. U najvećem broju slučajeva, žrtve su se obraćale zdravstvenim ustanovama (158 slučajeva ili 25,3%), sudu (133 ili 21,3%), policiji (93 ili 14,9%) i tužilaštvu (77 ili 12,3%). Pored toga, žrtve su se u 57 slučajeva (9,1%) obraćale centrima za socijalni rad, u 44 slučaja (7,1%) Inspekciji rada, u 36 slučajeva (5,8%) nevladnim organizacijama, dok su se u 25 slučajeva (4,0%) obraćale nadležnim ministarstvima. Na kraju, dve osobe (0,3%) koje su se obraćale Službi su boravile u Skloništu za žrtve nasilja.

U slučajevima nasilja na radnom mestu i nemogućnosti ostvarivanja prava iz radnog odnosa, pored obraćanja različitim institucijama, organizacijama i pojedincima van kolektiva, žrtve su se obraćale i pojedincima i službama unutar organizacije u kojoj su bile zaposlene. Konkretno, u najvećoj meri žrtve su se obraćale direktoru ili rukovodiocu radne organizacije (59 slučajeva) i pravnoj ili službi ljudskih resursa (26).

Na osnovu podataka dobijenih u ovoj analizi može se reći da žrtve, uglavnom, nisu bile zadovoljne kako su se institucije i organizacije bavile njihovim problemom posle obraćanja. Jedini izuzetak je obraćanje zdravstvenim ustanovama gde je od 158 žrtava koje su se obratile zdravstvenim ustanovama, njih 100 bilo zadovoljno reagovanjem zdravstvene ustanove, što govori da su žrtve u većoj meri bile zadovoljne načinom na koji su zaposleni iz zdravstvenih ustanova reagovali posle njihovog obraćanja.

Od 133 slučaja obraćanja i pojavljivanja pred sudovima, samo je njih 16 bilo zadovoljno postupanjem suda. Dalje, od 93 slučaja obraćanja policiji, u 23 slučaja žrtve su bile zadovoljne reakcijom policije, dok su od 77 slučajeva obraćanja tužilaštvu, u 36 slučajeva žrtve bile zadovoljne.

Najlošije iskustvo žrtve su imale vezano za obraćanje centrima za socijalni rad i Inspekciji rada. U 57 slučajeva obraćanja centru za socijalni rad, samo su

---

u 7 slučajeva osobe bile zadovoljne radom i postupanjem zaposlenih iz centra. Isto tako, u 44 slučaja obraćanja Inspekciji rada, samo su u tri slučaja osobe bile zadovoljne učinjenim.

Zadovoljstvo/nezadovoljstvo žrtava radom *Službe VDS info i podrška žrtvama*

Do podataka o zadovoljstvu/nezadovoljstvu žrtava radom Službe, došlo se na osnovu njihovih izjava o tome koliko im je bila značajna, korisna i osnažujuća komunikacija sa saradnicima Službe, kao i pomoć i podrška koju su dobili prilikom obraćanja.

Osobe koje su se obraćale *Službi VDS info i podrška žrtvama* su, uglavnom, bile zadovoljne pruženom pomoći i podrškom koju su dobile od strane rukovoditeljke Službe, koordinatora i volontera/volonterki. Od ukupno 293 žrtve, za koje postoji podatak o zadovoljstvu/nezadovoljstvu radom Službe, njih 267 (91,1%) je bilo zadovoljno, a 26 (8,9%) je bilo nezadovoljno radom *Službe VDS info i podrška žrtvama*. Žrtve su, u više navrata, govorile da im je prijalo što mogu da podele sa nekim svoje probleme i da im je podrška koju su dobijale u jednom ili u više razgovora mnogo značila. Kao ilustracija mogu poslužiti sledeće reči žrtava:

„Zahvalan sam vam što ste mi ukazali pažnju, pokazali razumevanje i dali mi vrlo korisne informacije. Moj doživljaj je da ste vrlo posvećeni, srdačni i spremni da pomognete. To mi mnogo znači jer su mi potrebni pomoći i podrška.“

„Poštovani, zahvalna sam Vam na brzom i opširnom odgovoru. Hvala što ste izdvojili vreme za mene. Hvala još jednom na svemu!“

Žrtve su navodile da im je mnogo značilo što se saradnici Službe interesuju šta je bilo sa njihovim slučajevima, što mogu da pozovu *Službu VDS info i podršku žrtvama* u slučaju potrebe, kao i da im znači moralna podrška koju su dobijale. Često su govorili da je *Služba VDS info i podrška žrtvama* jedina organizacija koja ih je ponovo kontaktirala, iako su se obraćali mnogima. Pored toga, žrtve su rekле i da im je razgovor sa saradnicima Službe pomogao da povrate samopouzdanje, da ih je ohrabrio da se pokrenu i da iznesu svoje strahove i dileme.

Sa druge strane, 26 žrtava je bilo nezadovoljno jer Služba nije mogla da ispunи njihova očekivanja. Neke žrtve su očekivale da se *Služba VDS info i podrška žrtvama* zauzme za njih kod predsednika države, Zaštitnika građana, u medijima i slično. Isto tako, bilo je nekoliko slučajeva gde su žrtve bile razočarane jer su se nadale da će dobiti materijalnu pomoć ili zato što Služba nije mogla da im pruži uslugu zastupanja u sudskim postupcima.

Analiza podrške koja je pružana ženama tokom i nakon izdržavanja kazne zatvora

U okviru projekta pod nazivom *Ljudska prava žena u zatvoru – Zalaganje za žene žrtve nasilja koje se nalaze u zatvoru*,¹⁰ koji je realizovan u periodu od 1. februara 2011. do 1. februara 2013. godine otpočelo se sa pružanjem redovne psihosocijalne podrške ženama koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, kao i onima koje su izašle na slobodu. Ova aktivnost je nastavljena i po okončanju ovog projekta. U analiziranom periodu podrška je pružena za 129 žena koje se nalaze ili su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora, i to za 63 žene u 2013. godini, za 41 ženu u 2014. godini, i za 25 žena u 2015. godini. Njima su pružane emotivna podrška, informacije, praktična pomoć i pravna pomoć. Podrška se pružala tokom direktnih kontakata sa osuđenicama u KPZ za žene u Požarevcu, kao i putem pisama i telefonskih razgovora.

Sa 94 žene (72,9%) kontakt je ostvaren neposredno, razgovorom u KPZ za žene u Požarevcu, sa 23 (17,8%) telefonskim putem, sa 11 (8,5%) putem pisama, a u po jednom slučaju kontakt je ostvaren elektronskim putem i neposrednim kontaktom u prostorijama VDS-a. U 30 (23,3%) slučajeva pomoć je pružana na više načina, odnosno neposrednim kontaktom u KPZ za žene u Požarevcu i telefonskim putem ili putem pisama.

U najvećem broju slučajeva pomoć i podršku su pružale rukovoditeljka i koordinatorka Službe, bilo posebno ili zajedno, i to u 90,7% slučajeva, dok su u 9,3% slučajeva podršku i pomoć pružali volonteri/volonterke, bilo sami ili zajedno sa rukovoditeljkom, koordinatorkom i advokatom. U skoro 83,7% slu-

---

¹⁰ Više o projektu *Ljudska prava žena u zatvoru – Zalaganje za žene žrtve nasilja koje se nalaze u zatvoru* može se videti na internet stranici Viktimološkog društva Srbije <http://www.vds.rs/realizovaniProjekti.htm>, kao i radovima u broju 4 za 2012. godinu naučnog časopisa Temida, koji je posvećen temi Žene i zatvor: Ćopić, Šaćiri (2012, str. 23-44) i Ćopić, Stevković, Šaćiri (2012, str. 45-71).

čajeva prvi kontakt sa ženama ostvaren je u KPZ za žene u Požarevcu gde su se one nalazile na izdržavanju zatvorske kazne, dok je u 16,3% slučajeva prvi kontakt ostvaren po njihovom izlasku iz zatvora.

U najvećem broju slučajeva (73 ili 56,6%) ostvaren je jedan kontakt, dok su 22 (17,1%) žene pomoć i podršku potražile dva, 20 (15,5%) tri puta, tri (5,4%) žene četiri puta, a sa 11 (8,5%) žena je kontaktirano pet ili više od pet puta.

Kada je reč o uzrastu osuđenica i bivših osuđenica kojima je pružana podrška, najviše ih je bilo iz uzrasne kategorije od 41 do 50 godina (35 žena ili 27,1%). Zatim, iz uzrasne kategorije od 31 do 40 godina bile su 33 (25,6%) žene, iz uzrasne kategorije od 22 do 30 godina bilo je 30 (23,3%) žena, dok je iz starašne kategorije 50-60 godina bilo 14 (10,9%) žena. Pored toga, pomoć i podrška je pružena i za 9 (7,0%) žena koje su bile starije od 60 godina, dok za njih 8 (6,2%) nije bilo podataka o starosti.

Najviše je bilo osuđenica i bivših osuđenica koje su završile srednju školu ili zanat – 42 (32,6%), 22 (17,1%) su imale samo završenu osnovnu školu, 15 (11,6%) je bilo bez završene osnovne škole, 6 (4,7%) nije završilo ni osnovnu školu, a dve (1,6%) su imale završen fakultet. Za 42 (32,6%) žene nije bilo podataka o nivou obrazovanja.

Kada je u pitanju prebivalište, njih 22 (17,1%) su bile iz Beograda, dok je 107 (82,9%) iz drugih mesta u Srbiji.¹¹

Najviše osuđenica i bivših osuđenica bilo je osuđeno na kaznu u trajanju od 1 do 3 godine – 45 žena ili 34,9%. Zatim slede one sa kaznom do jedne godine – 33 (25,6%) žene, od 3 do 5 godina (16 žena ili 12,4%), od 5 do 10 godina (14 žena ili 10,9%), od 10 do 15 godina (7 žena ili 5,4%), dok je najmanje bilo onih sa kaznom preko 15 godina – 4 žene ili 3,1%. Za 10 (7,8%) žena nije bilo podataka o dužini kazne zatvora.

Analiza je pokazala da je od ukupnog broja žena koje su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora, kojima su pruženi pomoć i podrška tokom perioda 2013-2015. godina, njih 38 (29,5%) imalo iskustvo viktimizacije u svojim porodicama pre dolaska na izdržavanje kazne zatvora. One su, u najvećoj meri, bile izložene kombinovanom nasilju (fizičko, psihičko i seksualno) – 14 žena (36,3%), dok je bilo i situacija u kojima su se suočavale samo sa jednim oblikom nasilja u porodici: fizičkim (31,8%), psihičkim (13,2%) ili seksualnim (13,2%).

---

¹¹ Bačko Petrovo Selo, Bečeј, Čačak, Ćuprija, Indija, Jagodina, Kikinda, Knjaževac, Kragujevac, Kraljevo, Kruševac, Lazarevac, Novi Kneževac, Novi Sad, Niš, Obrenovac, Pančevo, Pirot, Prokuplje, Rekovac, Ruma, Senta, Smederevo, Sombor, Sremska Mitrovica, Sremski Karlovci, Subotica, Šabac, Šid, Trstenik, Užice, Valjevo, Zrenjanin, Žabalj, Žitorađa.

Tabela 5: Oblik porodičnog nasilja kome su bile izložene osuđenice i bivše osuđenice

Oblik porodičnog nasilja	Broj	Procenat
Kombinovano	14	36,3%
Fizičko	12	31,8%
Psihičko	5	13,2%
Seksualno	5	13,2%
Nema podataka	2	5,3%
Ukupno	38	100,0%

Ukupno osam žena koje su bile izložene nasilju u porodici se obraćalo nekoj od organizacija i institucija za pomoć, i to uglavnom policiji.

Žene koje su bile na izdržavanju kazne zatvora su u neposrednom razgovoru u KPZ za žene u Požarevcu sa rukovoditeljkom i koordinatoricom *Službe VDS info i podrška žrtvama*, navodile više problema sa kojima su se suočavale, kao što su briga o deci, priprema za izlazak iz zatvora, prilagođavanje na boravak u KPZ i zdravstvene probleme. One su od strane saradnika Službe dobine potrebne informacije u 120 slučajeva (93,0%). U 91 slučaju (70,5%) bile su upućene na drugu relevantnu instituciju ili organizaciju i to, najčešće, na centar za socijalni rad, advokata, zdravstvenu instituciju i Zaštitnika građana.

Žene koje su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora su kontaktirale Službu i nakon izlaska iz ustanove za izvršenje kazne lišenja slobode - 28 žena (21,7%). Od tog broja, polovina se obraćala u vezi informacija vezanih za dobijanje materijalne pomoći. Bivšim osuđenicama Služba je pružala pomoć i podršku vezanu za reintegraciju u zajednicu uopšte, i konkretno podršku vezanu za ponovno uspostavljanje kontakta sa decom, porodicom i prijateljima, informacije o ostvarivanju prava iz socijalne zaštite, informacije vezane za pribavljanje dokumenata i prijavljivanje Nacionalnoj službi za zapošljavanje, pomoć pri sastavljanju biografije za posao i pripremu za razgovor sa potencijalnim poslodavcem, podršku u slučaju nasilja, što je već bila uspostavljena praksa i prethodnih godina (Nikolić, Tripković, 2012; Radovanović, Popović, 2014).

Zaključak

U periodu od 2013. do 2015. godine *Službi VDS info i podrška žrtvama* obratio se 620 osoba. Analiza podataka o radu *Službe VDS info i podrška žrtvama* za period 2013-2015. godina pokazala je da su nasilje na radnom mestu i nasilje u porodici i dalje najučestaliji oblici viktimizacije zbog kojih su se žrtve obraćale. Pored toga, tokom poplava 2014. godine Služba se u vrlo kratkom vremenu organizovala i svoje znanje i kapacitete ponudila žrtvama poplava.

Podaci dobijeni u ovoj analizi pokazuju da su, pored pružanja emotivne podrške i jačanja njihovih kapaciteta, žrtvama pružane informacije koje su se ogledale u pojašnjenu zakonskih odredbi, o pravima i mogućnostima njihovog ostvarivanja, kao i o institucijama i organizacijama kojima mogu da se obrate, zavisno od konkretnog problema i potrebe, i načinima na koje mogu da se obrate tim službama. Na taj način su se žrtve podsticale na aktivitet, koji ima dvostruku ulogu: sa jedne strane, aktivitet povećava šanse žrtvama da reše problem sa kojim su se suočile, a sa druge strane, ima i terapeutski efekat, jer ponistiava utisak bespomoćnosti koji je često prisutan kod žrtava kriminaliteta.

U analiziranom periodu proširen je krug informacija koje se pružaju žrtvama, korišćenjem osnovnih postulata restorativne pravde i pozitivne psihologije, koji su se ogledali u davanju informacija o korišćenju restorativnog dijaloga u rešavanja konflikata, informacija o medijaciji, kao i u davanju informacija žrtvama o važnosti koncentrisanja na sadašnji trenutak (mindfullness) i fokusiranja na pozitivne osobine i događaje.

Podaci Službe u analiziranom periodu pokazuju da sa godinama raste broj slučajeva u kojima su pomoć i podrška pruženi putem elektronske pošte i odgovaranjem na pitanja koja su postavljena na internet stranici VDS-a. U vremenu koje je obeleženo rapidnim povećanjem internet komunikacije i komunikacije putem društvenih mreža, važno je prepoznati mogućnost približavanja građanima i pružanja podrške preko interneta. Korišćenje interneta i društvenih mreža je prepoznato kao važan kanal komunikacije sa aktuelnim, ali i potencijalnim žrtvama, kao i sa osobama koje žele da pomognu onima koji se nađu u situacija da budu viktimizirani. Ovaj kanal komunikacije se sve više koristi za širenje informacija o postojanju službi za pomoć i podršku i pokazalo se da internet, pored medija, najvažniji kanal koji informiše žrtve o njihovim pravima i uslugama (VSE, 2017)

Podatak o smanjenu broju obraćanja Službi u poređenju sa godinama koje su prethodile analiziranom periodu ukazuje na potrebu za pojačanim angažovanjem saradnika i članova Viktimološkog društva Srbije na povećanju vidljivosti *Službe VDS info i podrška žrtvama* i njene dostupnosti građanima. Rad na povećanju vidljivosti Službe se, pre svega, ogleda u aktivnom plasiranju informacija o Službi putem interneta i društvenih mreža, neposrednim razgovorima sa građanima i davanju osnovnih informacija o Službi, kao i u umrežavanju Službe sa drugim institucijama i organizacijama.

U narednom periodu, aktivnosti će biti usmerene na dalje unapređenje usluga koje Služba nudi žrtvama, koje bi, pre svega, utemeljenje pronašle u proširivanju kruga informacija o restorativnoj pravdi i pozitivnoj psihologiji i viktimalogiji, kao i daljoj edukaciji i podizanju nivoa kvaliteta pružanja usluga, ali i zalaganju za uključivanje Službe u sistemsku podršku za žrtve u Srbiji.

Sistemska podrška žrtvama i osnivanje službi za žrtve i u drugim delovima Srbije se čine veoma važnim, s obzirom na to da je nedavno istraživanje Viktimološkog društva Srbije, koje je sprovedeno u saradnji sa Evropskom podrškom žrtvama, pokazalo da ograničenja sa kojima se susreću službe za žrtve u Srbiji, a koja se, pre svega, odnose na nedostatak stabilnog finansiranja, utiču na kapacitete službi da adekvatno odgovore na potrebe žrtava (VSE, 2017). U zaključcima ovog istraživanja navodi se da bi uspostavljanje opštih službi, kojima bi se obezbedilo adekvatno i stabilno finansiranje za svoje aktivnosti, omogućilo da žrtve svih oblika kriminaliteta dobiju neophodnu pomoć i podršku.

Literatura

- Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ćopić, S., Tripković, M., Šaćiri, B. (2011) Podrška žrtvama kriminaliteta: Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2010. godini. *Temida*, 2, str. 77-98.
- Ćopić, S., Šaćiri, B. (2012) Žene u zatvoru u Srbiji: Uslovi za život osuđenica u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu. *Temida*, 4, str. 23-44.
- Ćopić, S., Stevković, Lj., Šaćiri, B. (2012) Tretman i ostvarivanje prava osuđenica u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu. *Temida*, 4, str. 45-71.

Ćopić, S., Nikolić-Ristanović, V. (2016) *Priručnik o najboljim praksama primene restorativnih pristupa u interkulturalnom kontekstu*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

Hall, M. (2011) Environmental Victims: Challenges for Criminology and Victimology in the 21st Century. *Vastvoslovje*, 4, str. 371-391.

Keng, S. L., Smoski, M. J., Robins C. J. (2011) Effects of mindfulness on psychological health: A review of empirical studies. *Clinical Psychology Review*, 31, str. 1041–1056.

Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2010) *Kriminologija*. Beograd: Prometej.

Kovačević, M. (2007) Služba VDS info i podrška žrtvama – Analiza rada Službe u 2006. godini. *Temida*, 2, str. 41-49.

Kovačević-Lepojević, M., Radaković, D. (2008) Služba VDS info i podrška žrtvama: Analiza rada u 2007. godini. *Temida*, 3, str. 79-96.

Nikolić-Ristanović, V., Kovačević, M., Ćopić, S. (2006) Viktimizacija i iskustva žrtava kriminaliteta sa državnim institucijama – Analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtvama. *Temida*, 2, str. 79-97.

Nikolić-Ristanović V., Vučković N. (Ur.) (2015) *Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi*. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju.

Nikolić, J., Tripković, M. (2012) Podrška ženama u zatvoru: analiza rada službe VDS info i podrška žrtvama u 2011. godini. *Temida*, 4, str. 105-124.

Radaković, D. (2010) Žrtve kriminaliteta sa posebnim osvrtom na žrtve nasilja na radnom mestu: Analiza rada službe VDS info i podrška žrtvama u 2009. godini. *Temida*, 3, str. 97-111.

Radovanović, U., Popović, M. (2014) Služba VDS info i podrška žrtvama – Analiza rada Službe u 2012. godini. *Temida*, 1, str. 151-166.

Seligman, M. E. P., Steen, T. A., Park, N., Peterson C. (2005) Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. *American Psychologist*, 5, str. 410-421.

Tripković, M. (2009) Psihičko zlostavljanje na radnom mestu: Analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2008. godini. *Temida*, 2, str. 19-31.

Internet izvor

VSE (2017) Overview of existing victim support services in Serbia. Victim support Europe, dostupno na: http://www.mdtfjss.org.rs/archive//file/MDTF_Mapping%20report.pdf, stranici pristupljeno 04.09.2017.

<http://www.vds.rs/realizovaniProjekti.htm>, stranici pristupljeno 11.06.2017. godine.

BEJAN ŠaćIRI

JASMINA NIKOLIĆ*

Analysis of the *VDS Info and Victim Support Service's Work in the Period 2013-2015*

VDS Info and Victim Support Service is a service for victims of crime, which was established within the Victimology Society of Serbia in 2003. The target group consists of direct and indirect victims of both sexes, of all forms of crime, as well as women who are serving a prison sentence. The Service provides emotional support, information, and, if necessary, referral to other relevant services and also provides support in the court. The aim of the paper is to present the work of the Service in the period 2013-2015, to point to its development over the given time , particularly in terms of improving services which are provide to victims.

Key words: victims, victim support service, crime, assistance, support, Serbia.

---

* Bejan Šaćiri is Researcher and Coordinator in the *VDS Info and Victim Support Service* in the Victimology Society of Serbia and PhD student at the Department of Psychology of the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. E-mail: bejansaciri@yahoo.com.

Jasmina Nikolić is Defectologist and Head of the *VDS Info and Victim Support Service* in the Victimology Society of Serbia. E-mail: jtrnovac@gmail.com.

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 2, str. 291-309

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1702291D>

Studentski rad

Primljeno: 17.2.2016.

Odobreno za štampu: 29.6.2017.

Seksualno uznemiravanje studenata – rezultati istraživanja

ALEKSANDRA DIMITRIJEVIĆ

MILENA MLADENOVIC*

*R*ad ima za cilj predstavljanje rezultata istraživanja seksualnog uznemiravanja studenata Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu. Najpre je dat kratak pregled rezultata prethodnih istraživanja, nakon čega su prikazani rezultati empirijskog istraživanja koje je 2014. godine sprovedeno na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Istraživanje je imalo za cilj identifikovanje rasprostranjenosti i karakteristika seksualnog uznemiravanja studenata osnovnih studija, kao i mogućih oblika pomoći i podrške studentima žrtvama seksualnog uznemiravanja. Istraživanje su sproveli studenti i studentkinje pomenutog fakulteta tokom aprila i maja 2014. godine, na uzorku od 147 studenata sve četiri godine osnovnih studija. U istraživanju je korišćen kvantitativni metod. Za prikupljanje podataka korišćena je anketa o viktimizaciji. Rezultatima istraživanja je potvrđeno da postoje slučajevi seksualnog uznemiravanja na fakultetu, da je jedini oblik uznemiravanja bio verbalni kontakt sa seksualnom konotacijom i da su uznemiravanju izloženije studentkinje. Iz odgovora studenata proizilazi da je rešenje za sprečavanje i suzbijanje ove pojave, edukacija studenata i zaposlenih, kao i osnivanje Službe za podršku studentima, žrtvama seksualnog nasilja.

Ključne reči: seksualno uznemiravanje, studenti, FASPER, viktimizacija, istraživanje.

---

* Aleksandra Dimitrijević je master defektolog. E-mail: aleksandradimitrijevic92@gmail.com.

Milena Mladenović je master defektolog. E-mail: milena114@live.com.

Uvod

Sve češće smo svedoci mnogobrojnih slučajeva seksualnog uznemiravanja na različitim mestima. Vreme u kome živimo dozvoljava zlostavljačima da ostanu neotkriveni, a to naročito dolazi do izražaja kod seksualnog uznemiravanja u visokoškolskim ustanovama, što je posebno izraženo kada se u ulozi zlostavljača nalaze profesori, a u ulozi žrtve studenti. Iz tog razloga, studenti Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (u nastavku: FASPER), Univerziteta u Beogradu, inicirali su empirijsko istraživanje kako bi se ispitalo da li postoje slučajevi seksualnog uznemiravanja na Fakultetu i, ako da, kakve su karakteristike ovog oblika viktimizacije studenata.

Predmet rada je seksualno uznemiravanje studenata. Cilj rada je predstavljanje rezultata istraživanja seksualnog uznemiravanja studenata Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu. Konkretnije, cilj rada je predstavljanje rezultata istraživanja koji se odnose na pojavnne oblike seksualnog uznemiravanja studenata FASPER-a, njegovu rasprostranjenost, osnovne karakteristike, kao i posledice koje ovaj oblik viktimizacije ostavlja na studente. Pored teorijskog, istraživanje je imalo i praktičan cilj koji se sastojao u dolaženju do predloga mera prevencije i podrške i pomoći žrtvama.

U radu je najpre dat pregled različitih definicija seksualnog uznemiravanja kao i rezultati relevantnih istraživanja rađenih na ovu temu, kako u svetu tako i u Srbiji, a nakon toga su prikazane metodološke karakteristike i ključni rezultati istraživanja sprovedenog na FASPER-u.

Pojmovno određenje seksualnog uznemiravanja

Da bi se razumeo problem seksualnog uznemiravanja, kao i da bi se sprečilo proizvoljno tumačenje samog pojma, potrebno je tačno utvrditi koja to ponašanja obuhvata ovaj oblik seksualnog nasilja. Shvatanje problema seksualnog uznemiravanja menjalo se kroz istoriju u zavisnosti od toga koji oblici ponašanja su smatrani seksualnim uznemiravanjem. Tako su pojedini autori pod seksualnim uznemiravanjem podrazumevali isključivo fizičke oblike nasilja, dok je verbalni kontakt sa seksualnom konotacijom tek kasnije posmatran kao jedan od načina ispoljavanja seksualnog uznemiravanja (Bondestam, 2004).

Seksualna delinkvencija obuhvata takva kriminalna ponašanja kojima se napada polna sloboda i seksualno samoopredeljenje. Svetska Zdravstvena organizacija dala je definiciju seksualne delinkvencije koja kaže da je to „seksualni čin, pokušaj takvog čina, neželjeni seksualni komentar ili predlog koji je usmeren protiv osobe i njene seksualnosti, a koji može počiniti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalazi. Karakteriše ga upotreba sile, pretnje ili ucene usmerene prema žrtvi ili prema njoj bliskoj osobi“ (Kostantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 138-139). Iz ove definicije vidimo da je seksualno uznenemiravanje jedan od vidova seksualne delinkvencije koji se može ispoljiti u vidu neželjenog komentara sa seksualnom konotacijom ili nekih drugih oblika ponašanja kojima se ugrožava i narušava osećaj sigurnosti neke osobe.

Seksualno uznenemiravanje se definiše i kao „neželjeni verbalni, neverbalni ili fizički akt seksualne prirode, učinjen sa namerom ili posledicom povrede ličnog dostojanstva, stvaranja zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg ili uvredljivog okruženja, zasnovan na polu“ (Nikolić-Ristanović i dr., 2012: 26).

Prema Women's Committee of International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU) „svaki neželjeni komentar ili prilazak na radnom mestu, od strane neke osobe, a koji se ispoljava u vidu reči ili dela koja imaju seksualnu konotaciju ili diskriminišu, predstavljaju seksualno uznenemiravanje“ (Bayram, Dinc, 2012: 22).

Prema definiciji seksualnog uznenemiravanja koja je 2006. godine korišćena prilikom istraživanja seksualnog uznenemiravanja na Univerzitetu u Zambiji (UNZA) u čin uznenemiravanja mogu se uključiti lica oba pola, nezavisno od toga da li se dogodio između pripadnika istog ili suprotnog pola, pri čemu se akcenat stavlja na odnos moći. To znači da je osoba koja uznenemirava u datom trenutku moćnija ili se oseća superiornije u odnosu na osobu koja je izložena uznenemiravanju. Uznenemiravanje može da se desi između studenata, kao i među zaposlenima na fakultetu, a takođe i između zaposlenih i studenata, i obrnuto, uz upotrebu prinude, pretnje ili fizičke sile. Takođe, uznenemiravanje se može desiti u bilo kojoj prostoriji fakulteta (Menon i dr., 2009).

Federalna komisija za jednaku mogućnost zapošljavanja Sjedinjenih Američkih Država široko definiše seksualno uznenemiravanje navodeći da je u pitanju nepoželjni seksualni čin i zahtev za seksualne usluge, kao i druge verbalne i fizičke aktivnosti seksualne prirode; kada to ponašanje eksplicitno ili impli-

citno utiče na zaposlenost pojedinca, nerazumno ometa njegov rad i stvara zastrašujuće, neprijateljsko ili uvredljivo radno okruženje (Bursik, Gefter, 2011).

Za potrebe ovog istraživanja, kao najadekvatniju, odabrali smo sledeću definiciju: „Seksualno uznemiravanje u obrazovnim institucijama podrazumeva ponašanje lica koja koriste svoju moć i autoritet nad studentima čime se ugrožava njihov seksualni identitet, što za posledicu ima nemogućnost studenata da ispune i ostvare svoja obrazovna prava i mogućnosti“ (Till, prema Joseph, 2015: 127). Smatramo da je ova definicija najprikladnija s obzirom da se odnosi na populaciju studenata i njihovo iskustvo viktimizacije seksualnim uznemiranjem, što je predmet našeg istraživanja.

Rezultati prethodnih istraživanja seksualnog uznemiravanja studenata

Kako Morley navodi, seksualno uznemiravanje je globalni a ne lokalni problem i postoji u svim državama i regijama, bez obzira na ekonomске i druge uslove tih oblasti (Morley, 2011). Činjenica je da postojanje ovog problema u nekom društvu nije uvek uslovljeno materijalnim stanjem, uslovima života, kulturološkim i verskim faktorima. Ono po čemu se društva međusobno razlikuju jeste viđenje ovog problema i njihova reakcija na isti.

Pojava seksualnog uznemiravanja sve je češća, kako na radnim mestima tako i u obrazovnim ustanovama. U ulozi zlostavljača najčešće se javljaju poslodavci, odnosno predavači, profesori i ostala lica zaposlena u obrazovnim institucijama (Smit, Plessis, 2011). Neretko se dešava da se problem seksualnog uznemiravanja u obrazovnim ustanovama zanemaruje, a jedan od razloga može biti i neprijavljivanje izolovanih slučajeva. Sa druge strane, prisutno je i namerno skretanje pažnje sa ovog problema upravo zbog činjenice da se najveći broj zlostavljača nalazi na visokim i odgovornim pozicijama, te bi se na taj način ugrozilo njihovo radno mesto i njihov ugled. To govori u prilog tome da je uprava visokoškolskih ustanova češće na strani zlostavljača, nego na strani žrtava (Eyre, 2000).

Sproveden je veliki broj istraživanja koja su se bavila upravo seksualnim uznemiranjem studenata i studentkinja. Pri tome, gotova sva istraživanja su sprovedena van granica naše zemlje.

Studija koju su sproveli Bayram i Dinc 2011. godine u Istanbulu na temu seksualnog uznenemiravanja studenata medicinskih fakulteta i kasnije zdravstvenih radnika pokazuje da je od ukupno 195 ispitanika, 20,8% zdravstvenih radnika i 10,1% studenata medicine, bilo izloženo seksualnom uznenemiravanju tokom jednog perioda svog školovanja/poslovanja. Kada je reč o studenima medicine, u 70% slučajeva radilo se o „konstantnom zurenju na sugestivan način“, dok su u slučaju zdravstvenih radnika u najvećem broju slučajeva (60%) bili zastupljeni nepoželjni kontakti i neprimereni fizički dodiri, kao i šale i komentari sa seksualnom konotacijom. Dobijeni rezultati pokazuju da je samo 20% iz obe grupe ispitanika spremno da svoje iskustvo viktimizacije seksualnim uznenemiravanjem prijavi zvaničnim institucijama koje se bave ovim pitanjem (Bayram, Dinc, 2012: 25)

Rezultati istraživanja koje su 2009. godine u Gani sproveli Agyepong i saradnici na uzorku od 540 studentkinja pokazuju da je većina ispitanica bila izložena verbalnom kontaktu sa seksualnom konotacijom. Autori ovog istraživanja to objašnjavaju činjenicom da ovaj oblik seksualnog uznenemiravanja lako može proći neprimećeno od strane drugih, te na taj način zlostavljači ostaju nekažnjeni za svoja dela. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je 91,8% ispitanica navelo da je doživelo seksualno uznenemiravanje tokom školske godine kada je ova studija rađena, a samo 8,2 % se izjasnilo da nikada nisu imalo takvo iskustvo. Kao počinioци, u ovom istraživanju se izdvajaju nastavnici muškog pola i kolege studenti, takođe muškog pola (Agyepong i dr., 2011).

Istraživanje na temu kako studenti doživljavaju seksualno uznenemiravanje, koje su sproveli Bless i saradnici 1995. godine na uzorku od 1082 studenta na Univerzitetima u Južnoj Africi, takođe je pokazalo široku rasprostranjenost seksualnog uznenemiravanja. Pre svega, došlo se do zaključka da muškarci i žene različito percipiraju ovaj pojam, sa napomenom da osobe ženskog pola znatno šire percipiraju viktimizaciju seksualnim uznenemiravanjem. Studenti iz uzorka u najvećem procentu pod seksualnim uznenemiravanjem podrazumevaju neočekivane i nepoželjne dodire i milovanja (81% ispitanika). Pored toga, studentkinje pod seksualnim uznenemiravanjem podrazumevaju i zviždanje, dobacivanje i zurenje, dok se ispitanici muškog pola manje slažu sa ovom konstatacijom. Dobijeni rezultati ukazuju na to da su studentkinje doživele seksualno uznenemiravanje u 38% slučajeva, a studenti u 10% slučajeva. Kao najčešće razloge neprijavljivanja seksualnog uznenemiravanja većina ispitanika navodi strah od sramote, optužbe i odmazde, kao i nepoverenje u državne organe (Bless, Bra-

ine, Fox, 1995: 145). Do sličnih rezultata su došli i Menard i saradnici u istraživanju sprovedenom u Sjedinjenim Američkim Državama (u nastavku teksta: SAD) 2003. godine na uzorku od 426 studenata, gde ispitanici muškog i ženskog pola različito posmatraju problem seksualnog uznemiravanja. Njihovi rezultati pokazuju da neki muški ispitanici čak i odobravaju seksualno uznemiravanje, dok nijedna ispitanica nije iznela takav stav (Menard i dr., 2003).

Huerta i saradnici su, u svom istraživanju koje je obuhvatilo 1455 žena u severozapadnom delu SAD, dobili podatke koji ukazuju na to da je 56,6% anketiranih žena priznalo da je imalo iskustvo seksualnog uznemiravanja barem jednom u toku godine koja je prethodila istraživanju. Od onih koje su bile uznemiravane, 92,4% njih je navelo da je imalo problema u vidu ugrožavanja rodne ravnopravnosti, 53% njih je imalo iskustva sa nepoželjnom i neprimerenom pažnjom sa seksualnom konotacijom, dok je 4,8% ispitanica priznalo da su doživele seksualnu prinudu. Treba napomenuti da je većina ispitanica bilo izloženo višestrukim oblicima seksualnog uznemiravanja (Huerta i dr., 2006).

Istraživanje rađeno na Univerzitetu u Zambiji tokom školske 2006/2007. godine u kojem je ispitivano 885 studenata, od kojih je 45,3% bilo muškog, a 54,7% ženskog pola, pokazalo je da je od ukupnog broja ispitanika njih 71,5% upoznato sa pojmom seksualnog uznemiravanja na fakultetu. Većina ispitanika (72,7%) je kao zlostavljača navela osobe muškog pola, dok samo 2,1% njih navode da se u ulozi zlostavljača nalaze žene. Ispitanice kao najčešći oblik seksualnog uznemiravanja navode „perzistentno i neželjeno udvaranje“, dok je odgovor muškaraca na ovo pitanje bio „traženje seksualnih usluga na suptilan ili otvoren način“ (Mennon i dr., 2009: 89).

Nedavno je Nacionalna unija studenata (NUS) ukazala na to da je problem seksualnog uznemiravanja studenata veliki problem na Univerzitetima u Velikoj Britaniji. Više od jedne trećine studentkinja bilo je izloženo nekom obliku seksualnog uznemiravanja, najčešće nepoželjnom i neprimerenom dodirivanju (Weale prema Joseph, 2015).

U zemljama srednjeg istoka problem seksualnog uznemiravanja u obrazovnim ustanovama veoma je česta pojava. U Libanu je, na primer, od 221 ispitivane žene 18% njih bilo žrtva nekog vida seksualnog uznemiravanja koje su, u većini slučajeva, počinili profesori. Slična situacija je i u Tunisu, gde je ovaj oblik uznemiravanja uobičajena pojava u obrazovnom sistemu (Lunch prema Joseph, 2015). Istraživanje koje je 2011. godine na Univerzitetu

---

u Australiji sprovedla Nacionalna unija studenata (NUS) pokazuje da jedna od deset devojaka doživi neki oblik seksualnog uzenemiravanja tokom studiranja (Mackintosh prema Joseph, 2015).

Kada je reč o Aziji, mnogi slučajevi seksualnog uznemiravnja studenata i učenika često ostaju neotkriveni, uglavnom zbog nespremnosti žrtava da iste prijave. Problem seksualnog uznemiravanja se u ovim zemljama još uvek smatra tabu temom te je zato tamna brojka ovog krivičnog dela izuzetno velika (Joseph, 2015).

Jedno od retkih istraživanja na temu seksualnog uznemiravanja studenata/studentkinja na našim prostorima jeste ono koje su 2003. godine sproveli Jerković i Pivk. Ovo istraživanje obuhvatilo je 523 studenta i 77 nastavnika sa Novosadskog univerziteta, West univerziteta iz Temišvara i Visokih učiteljskih škola iz Pule, Osijeka i Baje. Rezultati su pokazali da ujednačen broj studenata i nastavnika, oko 10% njih, smatra da postoji eksploracija seksualnosti u vidu uznemiravanja studenata od strane nastavnika. Ono što treba naglasiti je to da kod većine studenata oba pola dominiraju odgovori koji ukazuju na neobaveštenost po ovom pitanju. Kada je reč o nastavnicima, 6,5% njih tvrdi da je imalo seksualne ponude od strane studenata/studentkinja. Prema izjavama ispitanika, neposredno iskustvo seksualnog uznemiravanja imalo je oko 1% studenata/studentkinja. S druge strane, 1,9% studenata/studentkinja su se izjasnili da su nudili seksualne usluge svojim nastavnicima (Jerković, Pivk, 2008).

Istraživanje seksualnog uznemiravanja studenata na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Ideja za ovo istraživanje proistekla je od strane grupe studenata generacije 2011/2012¹ Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, u okviru nastave na predmetu Kriminologija školske 2013/14. godine, a kao rezultat zadatka koji se ogleda u pravljenju skice istraživačkog projekta.

---

¹ Grupu studenata koji su osmisli istraživački projekat i učestvovali u prikupljanju podataka, pored autorki rada, činili su: Milica Matović, Katarina Stajković, Jelena Cvetanović, Jelena Lupšić, Nevena Neđić i David Simonović. Istraživanje je realizovano pod mentorstvom prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović. Istraživački instrument je napravila asistentkinja mr Ljiljana Stevković.

Metodološki okvir

Uzorak

Uzorak ovog istraživanja bio je slučajan i činilo ga je 147 studenata osnovnih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. Kada je reč o strukturi ispitanika prema polu, 9,5% (14) njih je bilo muškog pola, dok su 90,5% (133) uzorka činile osobe ženskog pola. Studenti iz uzorka nisu unapred znali da će biti anketirani, te su ispitanici bili oni studenti koji su u tom momentu bili prisutni na nastavi. Uzorkom su obuhvaćeni studenti sve četiri godine osnovnih studija, kao i studenti produženih godina. Struktura ispitanika prema godini studija prikazana je u Tabeli 1.

Tabela 1. Struktura ispitanika/ispitanica prema godini studija

Godina studija	N	%
Prva godina	15	10,2
Druga godina	54	36,7
Treća godina	49	33,3
Četvrta/produžena godina	29	19,8
Ukupno	147	100

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 1 može se konstatovati da ispitanici druge godine studija, njih 36,7% (54) čine veći deo uzorka, a odmah iza njih nalaze se studenti treće godine studija, 33,3% (49). Slede ispitanici koji su u vreme ispitanja bili četvrta ili produžena godina studija, 19,8% (29), dok su u manjem procentu zastupljeni ispitanici prve godine 10,2%, (15).

Na pitanje o njihovom emotivnom statusu, malo više od polovine ispitanika, tačnije 51% njih (75), navelo je da je u emotivnoj vezi, dok nešto manje od polovine 45,6% (67) nema partnera/partnerku. Sa druge strane, svega 2% ispitanika (3) kaže da je vereno, a 1,4% njih (2) živi u vanbračnoj zajednici (Tabela 2).

Tabela 2. Emotivni status ispitanika/ispitanica

Emotivni status	N	%
Nemam partnera/partnerku	67	45,6
U emotivnoj sam vezi	75	51,0
Veren/a sam	3	2,0
Živim sa partnerom/partnerkom u vanbračnoj zajednici	2	1,4
Ukupno	147	100,0

Metod, tehnika i istraživački instrument

Za potrebe istraživanja seksualnog uznemiravanja studenata na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju korišćen je kvantitativni metod. Podaci su prikupljeni primenom ankete o viktimizaciji, koja predstavlja jednu od tehnika za prikupljanje podataka o tamnoj brojci kriminaliteta.

Instrument koji je korišćen u istraživanju je posebno dizajniran upitnik za potrebe ovog istraživanja. Pitanja u upitniku bila su otvorenog i zatvorenog tipa. Upitnik se sastojao iz četiri celine (grupe pitanja): a) Opšti podaci o ispitanicima; b) Pitanja vezana za lično iskustvo seksualnog uznemiravanja i iskustva drugih kolega/koleginica; c) Pitanja o načinu reagovanja studenata na seksualno uznemiravanje; d) Pitanja u vezi mogućnosti podizanja svesti o seksualnom uznemiravanju studenata i mogućoj prevenciji i zaštiti žrtava.

Treba napomenuti da su ispitanici imali mogućnost da na pojedina pitanja daju dodatna pojašnjenja ili predloge koji su analizirani kvalitativnom metodom.

Postupak prikupljanja i analiza podataka

Prikupljanje podataka je realizovano tokom aprila i maja 2014. godine² u prostorijama Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu. Po dolasku anketara u slušaonicu studentima je predstavljeno istraživanje nakon čega im je pružena mogućnost da odustanu od anketiranja. Svi studenti koji su učestvovali u popunjavanju upitnika su dobrovoljno pristali na učešće u istraživanju. Za analizu podatak korišćena je deskriptivna statistika, primenom kompjuterskog programa SPSS 20.0.

Rezultati istraživanja

Kao što je pomenuto, istraživanjem su ispitivane fenomenološke karakteristike seksualnog uznemiravanja studenata na FASPER-u, odnosno seksualnog uznemiravanja sa verbalnom konotacijom, kao i seksualnog uznemiravanja sa fizičkom konotacijom.

---

² Podaci su prikupljeni tokom predavanja iz predmeta Opšta psihologija i Psihologija ličnosti i vežbi iz predmeta: Metodski pristupi u tretmanu poremećaja ponašanja, Kriminologija i Maloletnička delinkvencija. Ovim putem se zahvaljujemo svim profesorima, asistentima i kolegama studentima koji su nam izašli u susret.

Rasprostranjenost, karakteristike i učestalost seksualnog uznemiravanja

Rezultati istraživanja pokazuju da je lično iskustvo seksualnog uznemiravanja na FASPER-u doživelo 23,1% (34) studenata, dok je 27,9% (41) ispitanika upoznato sa iskustvom viktimizacije seksualnim uznemiravanjem drugih studenata.

S obzirom na polnu strukturu uzorka, dobijeni su očekivani rezultati koji ukazuju da su studenti ženskog pola više izloženi seksualnom uznemiravanju (88%, odnosno njih 30) od studenata muškog pola (12%, odnosno njih četverica) (Tabela 3).

Tabela 3. Lično iskustvo seksualnog uznemiravanja prema polu

Pol studenata	N	%
Muški	4	12
Ženski	30	88
Ukupno	34	100

Razlike postoje i u pogledu osobe od koje dolazi seksualno uznemiravanje, što je prikazano u Tabeli 4.

Tabela 4. Lično iskustvo seksualnog uznemiravanja prema osobi koja vrši viktimizaciju³

Seksualno uznemiravanje studenata	N	%
Lično iskustvo – profesor/profesorka	24	61,5
Lično iskustvo – asistent/asistentkinja	2	5,1
Lično iskustvo – drugo zaposleno lice	4	10,3
Lično iskustvo – kolega/koleginica	9	23,1
Ukupno	39	100

Rezultati istraživanja su pokazali da su studenti najčešće seksualno uznemiravani od strane profesora/profesorke (61,5%, odnosno njih 24), dok je sa druge strane evidentna viktimizacija i od strane kolega/koleginica u 23,1% (9) slučajeva. Nešto ređe (10,3%, odnosno u 4 slučaja) to čini drugo zaposleno lice, dok je najmanje njih (5,1%, odnosno njih 2) bilo viktimirano od strane asistenta/asistentkinje. Studentima je ostavljena mogućnost da napišu ime osobe koja ih je seksualno uznemiravala, ali većina nije odgovorila na to pitanje.

³ Studenti su imali mogućnost višestrukog odgovora na pitanje ko ih je seksualno uznemiravao na fakultetu te se iz tog razloga ukupan broj ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje (39) razlikuje od ukupnog broja ispitanika koji su se izjasnili da su bili žrtve seksualnog uznemiravanja (34).

Kao važan pokazatelj prisustva ove vrste uznemiravanja u instituciji kao što je fakultet uzeta je i godina studija na kojoj su ispitanici doživeli iskustvo seksualnog uznemiravanja. Ovi podaci su važni, posebno ukoliko je do ovakvog iskustva seksualnog uznemiravanja došlo na prvim godinama studija, što može negativno uticati na dalji ishod i uspeh studiranja (Tabela 5).

Tabela 5. Godina studija na kojoj je student/studentkinja seksualno uznemiravan/a

Godina studija	N	%
Prva	22	64,4
Druga	5	14,5
Treća	3	8,6
Četvrta	4	12,5
Ukupno	34	100

Prema podacima prikazanim u Tabeli 5 najviše studenata (64,4%, odnosno 22) doživelo je seksualno uznemiravanje na prvoj godini studiranja. Znatno manje ih je bilo izloženo seksualnom uznemiravanju na drugoj godini (14,5%, odnosno njih 5) i četvrtoj godini studija (12,5%, odnosno njih 4). Najmanje studenata (8,6%, odnosno njih 3) je bilo izloženo seksualnom uznemiravanju na trećoj godini studija.

Istraživanjem je ispitivana i učestalost seksualnog uznemiravanja (Tabela 6). Kada je reč o studentima koji su doživeli seksualno uznemiravanje, u polovini slučajeva radilo se o izolovanom događaju, 50,0% (17), ali nije zanemarljiv ni broj onih koji su to iskustvo doživeli između dva i pet puta 29,4% (10), dok je više od pet puta seksualno uznemiravanje na fakultetu doživelo 20,6% (7) ispitanika.

Tabela 6. Učestalost seksualnog uznemiravanja

Učestalost uznemiravanja	N	%
Jednom	17	50,0
2 – 5 puta	10	29,4
Više od 5 puta	7	20,6
Ukupno	34	100

Oblici seksualnog uznemiravanja

Kada su u pitanju oblici seksualnog uznemiravanja kojima su studenti iz uzorka bili izloženi, jedini oblik uznemiravanja koji su studenti naveli je verbalni kontakt sa seksualnom konotacijom, koji je prisutan u 85,3% slučajeva (29), što se može videti u Tabeli 7. Petoro ispitanika (14,7%) nije odgovorilo na pitanje

kojem su obliku seksualnog uznemiravanja bili izloženi, dok se niko od ispitanika nije izjasnio da je bio žrtva fizičkog kontakta sa seksualnom konotacijom.

Tabela 7. Oblici seksualnog uznemiravanja

Oblik uznemiravanja	N	%
Verbalni kontakt sa seksualnom konotacijom	29	85,3
Fizički kontakt sa seksualnom konotacijom	0	0,0
Bez odgovora	5	14,7
Ukupno	34	100

Mesto na kome se dogodilo seksualno uznemiravanje

U pogledu mesta na fakultetu gde su ispitanici bili izloženi seksualnom uznemiravanju, rezultati pokazuju da se radi o nekoliko različitih lokacija.

Tabela 8. Mesto gde se dogodilo seksualno uznemiravanje

Mesto (prostor)	N	%
Slušaonica fakulteta (sami sa osobom koja ih je seksualno uznemiravala)	10	29,4
Slušaonica fakulteta (prisutne i druge kolege)	17	50,0
Hodnik fakulteta	7	20,6
Ukupno	34	100

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 8 može se konstatovati da mesto na kojem se najčešće odigrava seksualno uznemiravanje studenata jeste slušaonica fakulteta, i to u prisustvu drugih kolega (50,0%). Gotovo trećina njih (29,4%) bilo je viktimirano dok su bili sami sa dotičnom osobom u slušaonici, a petina na hodniku fakulteta (20,6%), što može da ukazuje na to da osobe koje ugrožavaju integritet i slobodu studenata nemaju strah od mogućih sankcija i kazni.

Prikazani rezultati ukazuju na to da se studenti vrlo rano, već na samom početku studiranja, susreću sa neprijatnim iskustvima, što se može negativno odraziti na dalji uspeh i prilagođavanje samoj ustanovi, te u prilog tome idu rezultati koji se odnose na posledice do kojih dolazi usled seksualnog uznemiravanja.

Posledice seksualnog uznemiravanja

Posledice seksualnog uznemiravanja mogu biti različite i njima treba posvetiti posebnu pažnju prilikom ispitivanja ovog problema. Podaci prikazani u Tabeli 9 pokazuju da seksualno uznemiravanje, u najvećoj meri, ostavlja psihičke posledice koje su bile prisutne kod 50% (17) studenata, ali i da znatno utiče na ostvarivanje prava studenata, poput prava na polaganje kolokvijuma 20,6% (7). Da se ovakvo iskustvo odražava i na uspeh, bilo pozitivno ili negativno, ukazuje podatak da se 8,8 % (3) studenata izjasnilo da imaju lošije postignuće u daljem školovanju, dok su bolje postignuće imali u 5,9% (2) njih.

Tabela 9. Posledice seksualnog uznemiravanja

Vrste posledica uznemiravanja studenata	N	%
Ostvarivanje prava zavisilo je od odgovora na viktimizaciju (npr. pravo polaganja kolokvijuma)	7	20,6
Fizičke posledice	5	14,7
Psihičke posledice	17	50,0
Lošije postignuće na studijama	3	8,8
Bolje postignuće na studijama	2	5,9
Ukupno	34	100

Reagovanje studenata na viktimizaciju seksualnim uznemiravanjem

Kada je reč o reakciji studenata na seksualno uznemiravanje i podršci koja im je pružena, više od polovine (58,9%) ih je svoje iskustvo viktimizacije seksualnim uznemiravanjem podelilo sa nekim iz svog neposrednog okruženja. Pri tome, svoje iskustvo viktimizacije seksualnim uznemiravanjem studenti dele sa članovima porodice, prijateljima i/ili kolegama, ali niko od ispitanika svoju viktimizaciju nije prijavio upravi fakulteta. Svi studenti koji su svoje iskustvo podelili sa bliskim osobama dobili su očekivanu podršku. Kao razloge neprijavljivanja ličnog iskustva viktimizacije upravi fakulteta studenti su navodili da im je „bilo glupo“, kao i da „nema svrhe“.

Većina studenata, 81,7% (120), smatra da je njima i njihovim kolegama potrebna podrška i pomoć u vezi sa seksualnim uznemiravanjem. Ispitanici kao moguće načine podizanja svesti studenata i zaposlenih o seksualnom uznemiravanju studenata na fakultetu vide u održavanje tribina na kojima će

studenti iznosi svoja iskustva, povećanju spremnosti samih studenata da prijave svoje iskustvo, kao i edukaciji zaposlenih i studenata.

U prilog tome da su studenti svesni postojanja seksualnog uznemiravanja na fakultetu govore i komentari pojedinih ispitanika koji percipiraju problem seksualnog uznemiravanja na sledeći način:

„Devojke su itekako svesne ovog, problem je što vlada mišljenje da su one krive što im se to dešava. Dokle god živimo u društvu koje podržava i opravdava nasilnike, baš ništa se neće promeniti. Jedna anketa ovo svakako neće da reši, samo iskreno, sistematsko i plansko bavljenje stručne javnosti i animiranje šire, može da bude put ka rešenju problema.“ (muški pol, III godina studija)

Slično mišljenje deli i jedna od ispitanica:

„Ako se dozna (neko prijavi) potrebno je odmah sankcionisati zaposlenog, a ne gurati pod tepih, što dovodi do osvete prijavljenog, a tako se rađa strah kod ostalih studenata, jer se osećaju nezaštićeno, pa smatraju da će manje posledica imati ako prećute. Onda to postaje jedan začarani krug.“ (IV godina studija)

Kao moguće oblike pomoći viktimiziranim studentima ispitanici navode pružanje emotivne podrške, podsticanje studenata da prijave svoju viktimizaciju i prijavljivanje viktimizacije drugih kolega sa kojom su upoznati. Jedan od ispitanika (IV godina studija) navodi:

„Datim do znanja, da nisu sami i da smo uz njih, i da bez obzira što su zapošleni u poziciji iznad nas ipak nemaju vlast nad našim životima, telom i slično.“

Mogući oblici prevencije i podrške i pomoći žrtvama

Od ukupnog broj ispitanika, većina njih (108, odnosno 73,4%) je odgovorila da bi se, ukoliko bi na fakultetu postojala služba za podršku studenata žrtvama seksualnog uznemiravanja, obratili toj službi za pomoć. Na ovaj način, ispitanici su pokazali da smatraju da je jedna ovakva služba potrebna. Najveći broj ispitanika smatra da takva služba treba da radi na pružanju konkretnе pomoći u smislu posredovanja između fakulteta i studenata (68%), dok manji procenat njih (21,7%) smatra da bi ona trebalo da pruža samo emotivnu podršku studentima. Kada su u pitanju osobe koje bi u okviru takve službe trebale da pružaju pomoć viktimiziranim studentima, većina ispitanika je mišljenja da to treba da budu predstavnici fakulteta i studenti zajedno (72,1%),

---

dok manji deo njih misli da oni sami (studenti) treba da pružaju pomoć viktimiziranim kolegama i koleginicama (6,8%). Kao moguće načine sprečavanja i suzbijanja seksualnog uznemiravanja studenti su naveli donošenje Pravilnika o seksualnom uznemiravanju studenata, kao i prijavljivanje i disciplinsko sankcionisanje osoba koje seksualno uznemiravaju studente.

Zaključak

Ovo istraživanje je pokazalo da je na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju prisutno seksualno uznemiravanje studenata, kako od strane nastavnog/nenastavnog osoblja tako i od strane drugih studenata. Rezultati su pokazali da je kao jedini oblik uznemiravanja zastavljen verbalni kontakt sa seksualnom konotacijom, što je u skladu sa rezultatima pomenutog istraživanja koje su u Gani 2009. sproveli Agyepong i saradnici, gde se kao najčešći oblik seksualnog uznemiravanja izdvaja upravo verbalni kontakt sa seksualnom konotacijom (Agyepong i dr., 2011). Sa druge strane, za razliku od rezultata dobijenih u našem istraživanju, rezultati istraživanja koje je rađeno u Velikoj Britaniji pokazuju da u njihovim obrazovnim institucijama preovlađuju oblici fizičkog kontakta sa seksualnom konotacijom (Weale, 2014).

Kada je reč o ličnom iskustvu seksualnog uznemiravanja, studentkinje imaju više iskustva viktimizacije seksualnim uznemiravanjem u odnosu na studente. Pri tome, kod tumačenja ovih podataka treba imati u vidu da je polna struktura uzorka bila takva da je bilo znatno više studentkinja u odnosu na studente. U pogledu polne strukture viktimiranih studenata rezultati su u skladu sa rezultatima istraživanja koje su sproveli Menon i saradnici, a koje je pokazalo statistički značajnu vezu između pola i viktimizacije seksualnim uznemiravanjem, pri čemu su studentkinje bile žrtve u znatno većem broju slučajeva (Menon i dr., 2009).

Rezultati istraživanja seksualnog uznemiravanja na FASPER-u su u skladu i sa drugim istraživanjima koja su na ovu temu rađena širom sveta. Kada je reč o Evropi, Rademakers i saradnici (2008) su utvrdili da je seksualno uznemiravanje veoma česta pojava u obrazovnim institucijama, naročito u medicinskim školama u Holandiji. Takođe, rezultati studije sprovedene od strane istraživačkog tima Karlovog univerziteta u Češkoj pokazuju da je preko tri četvrtine

čeških studenata bilo žrtva seksualnog uznemiravanja, barem jednom u toku svog školovanja (Borufka, 2010).

U pogledu tolerisanja seksualnog uznemiravanja studenata i „zatvaranja očiju“ pred istim, rezultati našeg istraživanja nisu u saglasnosti sa nekim svetskim istraživanjima, poput onog realizovanog u Zimbabveu koje je pokazalo da studenti, zarad dobijanja koristi i olakšica tokom obrazovnog procesa, seksualno uznemiravanje u obrazovnim ustanovama tolerišu. Ovo se može objasniti lošom ekonomskom situacijom koja je prisutna u afričkim zemljama (Beninger prema Joseph, 2015).

Istraživanjem je utvrđeno da seksualno uznemiravanje u najvećoj meri ostavlja psihičke posledice na studente, ali i da znatno utiče na ostvarivanje njihovih prava, poput prava na polaganje kolokvijuma. Slične rezultate dele i druga istraživanja u kojima se psihološki efekti izdvajaju kao najčešće posledice seksualnog uznemiravanja (Julie, 2013).

Istraživanjem je, takođe, utvrđeno da lično iskustvo viktimizacije seksualnim uznemiravanjem niko od ispitanika nije prijavio upravi fakulteta, što nije u skladu sa rezultatima nekih svetskih istraživanja. Naime, prema rezultatima istraživanja koje je sprovedla Nacionalna unija studenata Australije više od trećine studentkinja koje su doživele seksualno uznemiravanje na Australijskom univerzitetu prijavilo svoje iskustvo nadležnim institucijama (Mackintosh, 2011).

Istraživanje seksualnog uznemiravanja studenata FASPER-a je pokazalo da postoji inicijativa i spremnost studenata da se problem seksualnog uznemiravanja na fakultetu reši, te se, u tom cilju, predlaže osnivanje Službe za podršku studentima žrtvama seksualnog uznemiravanja u okviru koje bi stručna lica (predstavnici fakulteta), na adekvatan način, mogla da pomognu onima koji im se obrate za pomoć. Pored toga, anketirani studenti FASPER-a rešenje problema seksualnog uznemiravanja vide u edukaciji studenata i zaposlenih, podsticanju prijavljivanja, disciplinskom sankcionisanju nasilnika i donošenju Pravilnika o seksualnom uznemiravanju studenata.

Seksualno uznemiravanje u ustanovama obrazovnog karaktera problem je koji već dugi niz godina evidentno postoji, ali o kome se malo javno govori. Budući da je reč o obliku nasilja koji je u mnogim zemljama još uvek tabu tema, pravac delovanja zasnovan samo na kažnjavanju otkrivenih slučajeva nije dovoljan, te je, u cilju prevencije ovakvog ponašanja, neophodno podići svest studenata o ovom problemu i podsticati njihovu spremnost da o svom iskustvu otvoreno govore. U vezi sa tim, radi što efikasnije borbe protiv sek-

---

sualnog uznemiravanja studenata neophodno je, pre svega, jasno i precizno definisati šta zapravo ono predstavlja, propisati disciplinske kazne za počinioce i primenjivati ih redovno, osnovati službe i mehanizme pomoći i podrške žrtvama i, ono što je najvažnije, pravovremeno odgovoriti na njihove potrebe.

Literatura

- Agyepong, F., Opare, J., Owusu-Banahene, O., N., Yarquah, A., J. (2011) The Typology and Agnitude of Sexual Harassment of Female Students in Ghanaian Senior High Scoools. *Research in Education*, 86, str. 61 - 73.
- Bayram, G., Dinc, H. (2012) Sexual Harassment among Health Workers and Students. *International Journal of Human Sciences*, 1, str. 20-34.
- Bless, C., Braine, J., Fox, P. (1995) How Do Students Perceive Sexual Harassment? An Investigation on the University of Natal, Pietermaritzburg Campus. *South African Journal of Psychology*, 4, str. 140-149.
- Bondestam, F. (2004) Signing Up for the Status Quo? Semiological Analyses of Sexual Harassment ih Higher Education: A Swedish Example. *Higher Education in Europe*, 1, str. 133-145.
- Bursik, K., Gefter, J. (2011) Still Stable After All These Years: Perceptions of Sexual Harassment in Academic Contexts. *The Journal of Social Psychology*, 3, str. 331- 349.
- Eyre, L. (2000) The Discursive Framing of Sexual Harassment in a University Community. *Gender and Education*, 3, str. 293-307.
- Huerta, M., Cortina, M. L., Pang, S. J., Torges, M. C., Magley, V. (2006) Sex and Power in the Academy: Modeling Sexual Harassment in the Lives of College Women. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, str. 616-628.
- Jerković, I., Pivk, L. (2008) Eksploracija seksualnosti: Od incidenta do novog morala. *Pedagoška stvarnost*, 5, str. 543-559.
- Joseph, J. (2015) Sexual Harasment in Tertiary Institutions: A Comparative Perspective. *Temida*, 2, str. 125-144.
- Julie, A. (2013) Sexism and Sexual Harassment in Tertiary Institutions. *Gender and Behaviour*, 1, str. 5237-5243.
- Konstantinović – Vilić, S., Ristanović – Nikolić, V., Kostić, M. (2010) *Kriminologija*. Beograd: Prometej.

Aleksandra Dimitrijević, Milena Mladenović *Seksualno uznemiravanje studenata – rezultati istraživanja*

Menard, K., Nagayama Hall, G., Phung, A., Erian Ghebrial, M., Martin, L. (2003) Gender Differences in Sexual Harassment and Coercion in College Students: Developmental, Individual and Situational Determinants. *Journal of Interpersonal Violence*, 10, str. 1222-1239.

Mennon, A., Shilalukey N., Siziba, S., Ndubani, P., Musepa, M., Malungo, J., Munalula, B., Mwela, M., Serpell, R. (2009) University Students Perspective of Sexual Harassment: A Case Study of the University of Zambia. *Medical Journal of Zambia*, 2, str. 85-91.

Morley, L. (2011) Sex, Grades, and Power in Higher Education in Ghana and Tanzania. *Cambridge Journal of Education*, 1, str. 101-115.

Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S., Nikolić, J., Šaćiri, B. (2012) *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije.

Rademakers, J. J., van den Muijsenbergh, M. E., Slappendel, G., Lagro-Janssen, A. L. M., Borleffs, J. C. C. (2008) Sexual Harassment During Clinical Clerkships in Dutch Medical Schools. *Medical Education*, 5, str. 452–458.

Smit, D., Plessis, V. (2011) Sexual Harassment in the Education Sector. *Potchefstroomse Elektroniese Regsblad/Potchefstroom Electronic Law Journal*, 6, str. 173-217.

Internet izvori

Borufka, S. (2010) *Czech Republic – Study Finds High Levels of Sexual harassment at Chezh Universities*. Dostupno na: <http://www.radio.cz/en/section/curraffrs/study-finds-high-levels-of-sexual-harassment-at-czech-universities>, stranici pristupljeno 18.11.2016.

Mackintosh, E. (2011) *Sexual Assault, Harassment Plague Femal University Students*. Dostupno na: <https://www.crikey.com.au/2011/03/24/s-xual-assault-harassment-plague-female-university-students/>, stranici pristupljeno 18.11.2016.

Weale, S. (2014, September 15) Sexual Harassment Rife at UK Universities. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com>, stranici pristupljeno 17.11.2016.

ALEKSANDRA DIMITRIJEVIĆ
MILENA MLADENOVIC*

Sexual Harassment of Students – Survey Results

This paper aims to present results of the survey on sexual harassment of students of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade. It starts with presenting and discussing different definitions of the term 'sexual harassment'. Afterwards, a brief overview of available surveys on this subject is provided. Results of the surveys completed so far show that this kind of students' victimization in educational institutions is frequent in all parts of the world, regardless of the economic, ethnic and religious grounds.

The aim of the survey conducted at the Faculty of Special Education and Rehabilitation (FASPER) was to identify the prevalence and characteristics of sexual harassment among undergraduate students, as well as possible forms of assistance and support to students who experience sexual harassment. A survey was conducted by the students of FASPER during April and May 2014 on a sample of 147 students of all four years of undergraduate studies. For data collection a victimization survey was used.

The survey results suggested that sexual harassment of students of FASPER is prevalent, while it only manifests itself in a form of verbal harassment with a sexual connotation. Female students are more exposed to harassment than male students, but we need to interpret this finding with a caution due to the fact that a sample was mostly consisted of female respondents. According to the students' opinion, possible solutions for preventing and eliminating sexual harassment of students of FASPER are education of students and employees, adoption of rules for protection of students from this kind of victimization and establishment of support service for students who experience victimization by sexual harassment.

Key words: sexual harassment, students, FASPER, victimization, research.

---

* Aleksandra Dimitrijević is Master defectologist. E-mail: aleksandradimitrijevic92@gmail.com.
Milena Mladenović is Master defectologist. E-mail: milena114@live.com.

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 2, str. 311-317
ISSN: 1450-6637

COST Action IS1206 Femicide across Europe – Final Conference

COST Akcija IS1206 Femicid širom Evrope – Završna konferencija
Malta, Valletta, 14-16. mart 2017.

U okviru međunarodnog projekta *COST Action IS1206 Femicide Across Europe*,¹ u periodu od 14. do 16. marta 2017. godine, održana je završna konferencija, koja je okupila istraživačice i istraživače iz većine država učesnica ovog projekta. Konferencija je organizovana od strane Fakulteta za socijalno blagostanje, Odeljenja za rodne studije, Malta Univerziteta, uz finansijsku podršku COST-a. Kako je u pitanju završna konferencija, prva dva dana su bila posvećena predstavljanju radnih grupa i onoga što je tokom rada na projektu postignuto, kao i planova za dalju saradnju. Poslednjeg dana konferencije održan je radni sastanak članova/zamenika članova Upravnog odbora (eng. *Managing Committee member* i *Managing Committee substitute*)² sa ciljem dogovora u vezi sa finalnim diseminacionim dokumentom, razvojem evropske opservatorije za femicid i planovima za dalju saradnju i održavanje mreže istraživača.

Konferenciju je otvorila predsednica Malte, dr Marie Louise Coleiro Preca, koja je istakla da, iako Malta spada u države sa niskom stopom femicida, država čini mnogo na planu suzbijanja rodno zasnovanog nasilja. Dr Marie Louise Coleiro Preca je istakla da je upoznala predsednike svih država članica Evropske unije (EU) sa programom konferencije i da će im na kraju prvog rad-

¹ Više o projektu i konferenciji videti na www.femicide.net i u Stevković (2016) Međunarodna saradnja istraživača u proučavanju femicida – COST Akcija IS1206 Femicid širom Evrope 2013-2016. *Temida*, 3-4, str. 553-567, gde je dat prikaz projekta i aktivnosti radnih grupa. Dostupno na: <http://www.vds.org.rs/File/Temida1603-04.pdf>.

² Autorka prikaza je učestvovala na konferenciji kao predstavnica istraživačkog tima iz Srbije, a u svojstvu zamenice članice Upravnog odbora, prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović.

nog dana poslati zvaničnu informaciju o potrebi osnivanja i zajedničke saradnje na obezbeđivanju nesmetanog rada evropske Opservatorije za femicid. Ono što se iz izlaganja predsednice Malte moglo zaključiti jeste da vlada ove države, sa njom na čelu, uvažava aktivnosti akademske zajednice na planu istraživanja i praktičnog rada u domenu rodno zasnovanog nasilja, pa samim tim i femicida, kao njegove najekstremnije forme.

Potom se prisutnima obratila prof. dr Shalva Weil (Hebrejski Univerzitet, Jerusalim), u svojstvu koordinatorke ove COST akcije. Ona je kratko predstavila samu Akciju i osnovna saznanja do kojih se došlo tokom četvorogodišnjeg trajanja projekta. Dr Weil je ukazala na promenljivu stopu femicida širom Evrope, pri čemu u proseku oko 39% svih femicida čine partnerska ubistva, dok taj procenat ide i do 41% u razvijenijim državama. Pored toga, dr Weil je istakla da je, analizom dinamike femicida u Evropi, ustanovljen trend porasta u nekim državama, poput Švajcarske, Portugala i Slovenije, dok je u Francuskoj i Italiji primećen stabilan trend, a država sa najmanjom stopom femicida je Island. Svoje izlaganje dr Shalva Weil je završila kratkim osvrtom na ono šta je tokom Akcije od postavljenih ciljeva postignuto i šta će se u budućnosti, uprkos okončanju Akcije, dalje raditi. Što se tiče postignutog, kao najvažnije istakla je umrežavanje istraživača koji se bave teorijskim i praktičnim aspektom femicida, podizanje svesti naučne i stručne javnosti, kao i donosilaca odluka na nivou Evrope o femicidu, i uspostavljanje polazne osnove za osnivanje evropske Opservatorije za femicid. Sa druge strane, kao izazove i ciljeve za budućnost dr Weil je istakla sledeće: potrebu redefinisanja pojma femicida i iznalaženja jedinstvene definicije; proširivanje analize podataka o femicidu na što više država Evrope, uključujući i države koje su u procesu pridruživanja; poboljšanje vrste i kvaliteta dostupnih kvantitativnih i kvalitativnih podataka o femicidu na nivou cele Evrope; uspostavljanje saradnje sa Femicide Watches³ za čije implementiranje je zasluzna specijalna izvestiteljka o rodno zasnovanom nasilju; uspostavljanje saradnje sa nevladinim organizacijama na nivou Evrope koje se bave rodno zasnovanim nasiljem, kreatorima politike i praktičarima, i osnivanje evropske Opservatorije za femicid.

---

³ Femicide Watch je platforma koju je pokrenula specijalna izvestiteljka o rodno zasnovanom nasilju Dubravka Šimonović na Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama, 25. novembra 2015. godine, a sa ciljem osnivanja online baze podataka o rodno zasnovanom nasilju i femicidu, kao i primerima dobre prakse u suzbijanju i sprečavanju ovog najtežeg oblika rodno zasnovanog nasilja.

U nastavku je prof. dr Lucia Melgar (profesorka rodnih studija, nezavisna istraživačica iz Meksika) prisutne upoznala sa problemom femicida u državama Latinske Amerike, gde na nedeljnom nivou 12 žena biva ubijeno, dok je Meksiko sa 7 ubistava žena nedeljno država sa najvišom stopom femicida. Dr Melgar je, na primeru grada na granici Meksika i SAD (Siudad Suarez), istakla posebno težak položaj žena u zemljama Latinske Amerike. U Meksiku se partnersko nasilje posmatra kao privatna porodična stvar, pri čemu se pomenuti grad izdvaja kao posebno opasan za devojke i žene. U poslednjih pet godina broj nestalih devojaka uzrasta od 15 do 19 godina se četvorostruko povećao, od čega je znatan broj njih ubijeno. Poseban problem predstavlja to što policija kontroliše grad i tesno sarađuje sa organizovanim kriminalnim grupama, zbog čega je ovaj grad nedostupan i međunarodnim organizacijama i istraživačima.

Prof. dr Consuelo Corradi (Lumsa Univerzitet, Rim) je u nastavku predstavila šta je postignuto i šta treba da se postigne u pogledu osnivanja Opservatorije za femicid. U tom smislu je kao osnovne ciljeve istakla razvoj monitoringa rodno zasnovanog nasilja, uključujući i femicid; unapređenje istraživanja fenomena femicida i uspostavljanje jedinstvene metodologije evidentiranja femicida, što bi omogućilo dolaženje do međunarodno uporedivih podataka. Preliminarnom analizom na nivou država učesnica ove Akcije i na evropskom nivou utvrđeno je da se kao izvori podataka o femicidu pojavljuju obimnije studije o prevalenci, nacionalne statističke evidencije, kvalitativne studije, studije slučajeva i medijski izveštaji. Analiza je pokazala razlike u definisanju pojma femicida između država, različite načine evidentiranja i izvore podataka (od država koje redovno vode evidencije o femicidu i u kojima se mogu identifikovati podaci o odnosu između žrtve i nasilnika, mestu, načinu izvršenja, motivaciji i sociodemografskim karakteristikama žrtve u učinioца, do država u kojima nije moguće utvrditi ni odnos između žrtve i ubice, u kojima se podaci neredovno ažuriraju ili se ovi oblici ubistava posebno ne evidentiraju). Svoje izlaganje dr Corradi je zaključila konstatacijom da je neophodno nastaviti dalju saradnju na planu uspostavljanja jedinstvenog sistema evidentiranja femicida i u vezi sa tim, monitoringa ovog oblika rodno zasnovanog ubistva, kao i zajedničkog lobiranja na nacionalnom i evropskom nivou u pogledu finansiranja istraživanja karakteristika femicida u cilju njegove prevencije.

U nastavku su predstavnici iz Španije (Angeles Carmona i Fernando Grande Marlaska) i Portugala (Dalila Cerejo) predstavili rad opservatorija ove dve države. U Španiji je 2002. godine osnovana Opervatorija za rodno zasno-

vano nasilje na predlog ministarstva zdravlja, ministarstva unutrašnjih poslova i ministarstva pravde, tako da od samog osnivanja njen rad finansira španska vlada. Kao osnovni faktor za lobiranje kod (nacionalnih i evropskih) predstavnika vlasti za finansiranje opservatorije, Carmona je istakla postojanje grupe istaknutih istraživača, koji će sprovesti temeljno istraživanje fenomenoloških karakteristika femicida i na naučno zasnovanim činjenicama ih ubediti u rizike i posledice ovog oblika rodno zasnovanog ubistva, kao i nužnost njegovog praćenja u cilju što efikasnije prevencije i zaštite žena od istog. U nastavku je Dalila Cerejo predstavila rad portugalske opservatorije za rodno zasnovano nasilje i femicid koja, za razliku od španske, nema finansijsku podršku vlade nego se održava tako što okuplja volontere, koji svoja istraživanja (za potrebe master radova i doktorskih disertacija) realizuju na temu femicida i time obezbeđuju potrebne podatke za funkcionisanje Opervatorije. Pored toga, portugalska Opervatorija se uključuje u nacionalno istraživanje prevalence rodno zasnovanog nasilja, koje se sprovodi od 1995. godine.⁴ Cerejo je istakla da se u okviru portugalske Opervatorije realizuju i istraživanja o uzrocima i posledicama rodno zasnovanog nasilja, kao i analize zvaničnih statističkih evidencijskih (policijskih i statistika tužilaštva, zdravstvenih institucija i slično). Svoje izlaganje je zaključila isticanjem neophodnosti saradnje sa relevantnim državnim i međunarodnim institucijama i nevladinim organizacijama na planu uspostavljanja evropske Opervatorije za femicid.

Hilary Fisher (Women's Aid Federation, Engleska) je prisutne upoznala sa *Femicide Census*-om, koji je u Velikoj Britaniji uspostavila Karen Ingala Smith (NIA, Velika Britanija) u saradnji sa Women's Aid. *Femicide Census* predstavlja jedinstvenu bazu podataka o preko 950 slučajeva (od 2009. do 2017. godine, i dalje) devojaka i žena (starijih od 14 godina) ubijenih od strane muškaraca, u kojoj su dostupni podaci o uzrastu žrtve i učinioца ubistva, njihovoj etničkoj pripadnosti, datumu ubistva, njihovom međusobnom odnosu i načinu na koji je ubistvo izvršeno. Među evidentiranim slučajevima dominiraju partnerska ubistva (586 slučajeva) i ubistva majki od strane punoletne dece, uglavnom sinova (73). Femicid praćen suicidom je zastupljen u samo tri evidentirana slučaja. Fisher je u svom izlaganju predstavila i izveštaj zasnovan na prikupljenim podacima u kojem su, između ostalog, navedene i preporuke za prevenciju femicida namenjene državnim organima i institucijama (policiji, tuži-

---

⁴ Pored istraživanja iz 1995. godine, prema istoj metodologiji realizovano je istraživanje i u toku 2007. godine. Trenutno je u toku novo istraživanje koje se realizuje tokom 2017. i 2018. godine.

---

laštvu i pravosuđu, zdravstvenim i institucijama socijalne zaštite) i istraživačima. Ova sesija je završena predstavljenjem rada međunarodnih organizacija: Lara Dimitrijević i Lorraine Spiteri su predstavile rad European Women's Loby (EWL); dr Rosa Logar je predstavila rad Women against Violence Europe (WAVE); i Simona Lanzoni je predstavila rad GREVIO grupe Saveta Evrope.

Radni deo prvog dana konferencije nastavljen je predstavljanjem postignuća prve radne grupe, koja je bila usmerena na definisanje femicida. Prof. dr Marceline Naudi i prof. dr Chaime Marcuello Servos, predsedavajući ove radne grupe, su istakli da se na nivou Evrope koriste različite definicije femicida, te da je u bliskoj budućnosti potrebno uspostaviti jedinstveno terminološko određenje pojma, jer bez toga nije moguća komparacija podataka između država. Svoje izlaganje su zaključili pitanjima koja su ostala otvorena i koja zahtevaju zajedničko angažovanje svih učesnika Akcije na iznalaženju odgovora, što je neophodan uslov za implementiranje jedinstvene definicije femicida: da li je femicid ekstremni oblik rodno zasnovanog nasilja, da li podrazumeva samo ubistva žena od strane muškaraca, da li uključuje i ubistva devojčica, infanticid i rodno zasnovanu selekciju dece po rođenju (tzv. preferiranje muške, a ubijanje ženske dece), da li o femicidu govorimo samo u slučajevima umišljajnog ubistva žena ili samo onda kada je žena ubijena u kontekstu partnerskog nasilja?

Radni deo prvog dana konferencije završen je izlaganjem prof. dr Liz Kelly (London Metropolitan Univerzitet) koja se osvrnula na probleme definisanja femicida i razlikovanja femicida od feminicida, sa aspekta feminističkog pristupa. U tu svrhu dr Kelly je izvršila i kraću analizu terminološkog određenja femicida u zvaničnim međunarodnim dokumentima. Na samom kraju prvog dana organizovana je poseta i prijem u Verdala palati koja je, inače, zatvorena za javnost i predstavlja letnju rezidenciju predsednika Malte.

Radni deo drugog dana konferencije počeo je predstavljanjem aktivnosti Radne grupe 2 tokom četiri godine trajanja projekta, a koja je bila zadužena za analizu evidentiranja femicida na nivou Evrope. Izlaganje su imale Ksenia Meshkova (Humboldt Univerzitet, Berlin) i Monika Schroettle (Univerzitet u Dortmundu). Analizom, koja je sprovedena u okviru ove radne grupe, ustanovljeno je da većina država ima podatke o polu i uzrastu žrtve i učinioča femicida, tek po neke o njihovom odnosu, dok neke države nemaju javno dostupne evidencije. U vezi sa tim istakle su neophodnost uspostavljanja minimalnih standarda (indikatora) za evidentiranje i praćenje femicida, a koji

bi uključivali podatke o odnosu između žrtve i učinioca, a po mogućnosti i podatke o prethodnom nasilju, zaštitnim merama i pruženim uslugama.

U okviru ove sesije, prof. dr Sylvia Walby (Lancaster Univerzitet, Engleska) se u svom izlaganju još jednom osvrnula na evidentiranje femicida širom Evrope i u tom kontekstu na značaj „merenja“ rodno zasnovanog nasilja. U vezi sa tim, dr Walby je istakla da, kada je u pitanju femicid, moramo da poznajemo njegovu dinamiku (da li raste, stagnira ili opada broj žrtava), da li postoje razlike u stopama između različitih država ili grupacija (na primer, bogatih i siromašnih), da li je i na koji način femicid povezan sa drugim oblicima (neletalnog) nasilja u porodici, i kakva je veza između femicida i drugih oblika rodne nejednakosti. Ukažala je na neophodnost poboljšanja vrste podataka, koji bi, pored pola i uzrasta žrtve i učinioca, uključivali i podatke o njihovom odnosu (da li je u pitanju partnersko ubistvo, ubistvo od strane drugog člana porodice, poznanika ili nepoznate osobe), da li je u pitanju seksualno motivisano ubistvo i da li je ubistvo žene rodno zasnovano. U cilju isticanja rodnog aspekta femicida i partnerskog nasilja uopšte, dr Walby je istakla značaj poređenja podaka o femicidu sa podacima o ubistvima muškaraca i partnerskog nasilja prema muškarcima. Pored toga, u cilju uporedivosti podataka, istakla je značaj korišćenja jedinstvenih definicija i metodologije evidentiranja podataka o femicidu od strane zvaničnih institucija i istraživača. Na samom kraju svog izlaganja prof. dr Sylvia Walby se osvrnula na UNODC statistiku, ukazavši da nije u skladu sa Istanbulskom konvencijom jer, kada su u pitanju ubistva, još uvek ne uključuje rodnu dimenziju i odnos između žrtve i učinioца, te tako onemogućava praćenje femicida.

U nastavku su prof. dr Christiana Kouta (Kiparski Tehnološki Univerzitet, Limasol) i prof. dr Santiago Boira (Saragosa Univerzitet) predstavili rad Radne grupe 3, koja je bila posvećena kulturološkom aspektu femicida i kulturološki motivisanim ubistvima žena. Sesija o uticaju kulture na femicid završena je izlaganjem prof. dr Margaret Abraham (Univerzitet Hofstra, New York), koja je, kao preporuku za dalji rad, istakla važnost realizacije istraživanja o tome šta se dešava sa decom nakon femicida, koja su posredne žrtve nasilnog čina: ostaju bez majke jer je ubijena, ostaju bez oca zbog izdržavanja kazne zatvora.

Na samom kraju radnog dela prof. dr Anna Consanza Baldry (Univerzitet u Napulju) i prof. dr Maria-Jose Magalhaes (Univerzitet u Portu) su predstavile četvorogodišnje aktivnosti Radne grupe 4, koja se bavila prevencijom femicida. Govoreći o značaju terminološkog određenja pojma femicida sa apsektom

---

prevencije, dr Baldry je istakla da je polazna osnova uspešne prevencije posmatranje femicida kao rodno zasnovanog nasilja. Ukažala je na neophodnost postojanja dobrog sistema evidentiranja rodno zasnovanog nasilja, kao i bliske saradnje između istraživača, ženskih organizacija koje pružaju podršku ženama žrtvama nasilja, predstavnika državnih organa, a sve u cilju identifikovanja faktora rizika femicida i na tim osnovama zasnovanog planiranja preventivnih programa. Kao poseban problem sa aspekta evidentiranja femicida Baldry je istakla slučajeve femicida praćene suicidom nasilnika (učestalo je u 30% država EU), kada nam nedostaje mnogo bitnih podataka, posebno u vezi sa događajima koji su prethodili femicidu i istoriji prethodnog nasilja. Rešenje tog problema Baldry vidi u radu sa porodicom žrtve, koja, u većini slučajeva, ima saznanja o odnosu između žrtve i nasilnika i prethodnom nasilju.

Radni deo drugog dana konferencije završen je diskusijom o mogućim načinima finansiranja Opservatorije i o tome na koji način bi trebalo lobirati kod evropskih zvaničnika. Načelni zaključak konferencije je da se nastavlja dalja saradnja na uspostavljuju jedinstvenog sistema praćenja i formiranju evropske Opservatorije za femicid. Za sam kraj, dr Shalva Weil je istakla da će kontaktirati Dubravku Šimonović, Specijalnu izvestiteljku u Ujedinjenim nacijama za rodno zasnovano nasilje, u cilju iznalaženja načina povezivanje Opservatorije za femicide sa Femicide Watch.

Na kraju drugog dana konferencije učesnici su bili gosti predsednice Malte u predsedničkom domu, gde je upriličen prijem i razgovor sa predsednicom o zajedničkoj borbi protiv rodno zasnovanog nasilja i femicida, kao njegovog najtežeg oblika.

Poslednjeg dana konferencije održan je sastanak članova i članica Upravnog odbora projekta i/ili njihovih zamenika, na kome se raspravljalo o finalnom izveštaju za koji je COST obezbedio ograničene resurse. Odlučeno je da to bude knjiga manjeg obima koja će sumirati rad radnih grupa, sa posebnim akcentom na evropskoj Opservatoriji za femicid. Takođe, dogovoren je da će se, uprkos okončanju projekta, nastaviti sa daljom komunikacijom i umrežavanjem istraživača, kao i razmenom publikacija i poziva za konferencije i planiranjem daljih aktivnosti na formiranju evropske Opservatorije za femicid.

MR LJILJANA STEVKOVIĆ

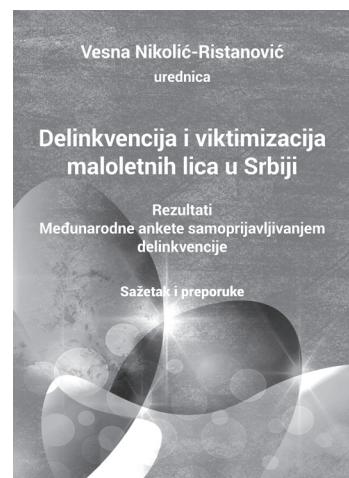
TEMIDA
2017, vol. 20, br. 2, str. 319-324
ISSN: 1450-6637

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC (UR.)

Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavljanjem delinkvencije

Viktimoško društvo Srbije i Prometej, Beograd, 2016, str. 315.

U knjizi *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavljanjem delinkvencije* predstavljeni su i analizirani rezultati empirijskog istraživanja maloletničke delinkvencije u Srbiji, koje je realizovano u okviru treće Međunarodne ankete samoprijavljanjem delinkvencije (*International Self Reported Delinquency 3 – ISRD3*).¹ Istraživanje je rezultat saradnje Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i Viktimološkog društva Srbije. Istraživanjem su, po prvi put, na reprezentativnom uzorku, dobiveni podaci o maloletničkoj delinkvenciji (kako registrovanoj tako i neregistrovanoj) i faktorima koji utiču na njeno javljanje, kao i o viktimizaciji maloletnih lica u Srbiji. Urednica knjige, prof.dr Vesna Nikolić-Ristanović, zajedno sa koleginicama, autorkama radova u knjizi, uka-

¹ Treća Međunarodna anketa samoprijavljanjem delinkvencije (ISRD3) se prema standardizovanoj metodologiji primenjuje u 35 država sveta sa ciljem dobijanja međunarodno uporedivih podataka o delinkventnom ponašanju i viktimizaciji maloletnih lica, faktorima koji doprinose njihovom javljanju, testiranja teorijskih koncepcija koji objašnjavaju maloletničku delinkvenciju i mogu biti od značaja za kreiranje mera suzbijanja i prevencije delinkvencije i viktimizacije maloletnih lica. Nacionalna koordinatorka za ISRD3 za Srbiju je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

zala je na kompleksnost maloletničke delinkvencije i viktimizacije maloletnih lica i neophodnost za obuhvatnijim pristupom ovom fenomenu.

Knjiga se sastoji iz petnaest tematskih celina u kojima su prikazane fenomenološke i etiološke karakteristike maloletničke delinkvencije i viktimizacije maloletnih lica u Srbiji. Na samom početku, u uvodnom delu, prof. dr Vesna Nikolić Ristanović i mr Ljiljana Stevković bliže nas upoznaju sa primenom istraživačke tehnike ankete samoprijavljanjem i njenim značajem u istraživanju maloletničke delinkvencije. Predstavljen je projekat koji se odnosi na razvoj Međunarodne ankete samoprijavljanjem maloletničke delinkvencije (ISRD), kojim su prevaziđena metodološka ograničenja u primeni ankete samoprijavljanjem u istraživanju maloletničke delinkvencije na nacionalnom nivou. Kako same autorke navode, projekat ISRD dao je veliki doprinos razvoju kriminoloških istraživanja maloletničke delinkvencije, ali i viktimizacije maloletnih lica upotrebom standardizovanih upitnika koji su omogućili komparaciju podataka većeg broja zemalja. Ovaj deo knjige prati i metodološki okvir istraživanja i opis uzorka, koji je činilo 1344 učenika osnovnih (VII i VIII razreda) i srednjih škola (I do IV razreda) u Beogradu i Novom Sadu. Uzorkom su bili obuhvaćeni učenici starosti od 12 do 19 godina, tako da su u istraživanju pored lica koja se smatraju krivično odgovornim prema odredbama Krivičnog zakonika RS, učestvovala i mlađa lica, tj. deca koja su krivično neodgovorna. U daljem tekstu objašnjava se gde se i na koji način vršilo prikupljanje podataka, kao i načini dobijanja saglasnosti za realizaciju istraživanja u osnovnim i srednjim školama.

Nakon predstavljanja i opisa metodološkog okvira istraživanja, u radu dr Sanje Ćopić *Delinkventno ponašanje maloletnih lica: obim i struktura* analizirani su podaci do kojih se došlo istraživanjem vezano za obim i strukturu delinkventnog ponašanja ispitivanih maloletnika. Da bi se došlo do podataka o obimu delinkventnog ponašanja, ispitivani su sledeći oblici delinkventnog ponašanja: pisanje grafita; vandalizam; krađa iz prodavnice; provala u zgradu kako bi se ukralo nešto; krađa bicikla; krađa motora ili automobila; krađa iz automobila; upotreba oružja, sile ili pretnje silom kako bi se uzeo novac ili stvari od druge osobe; krađa (bez upotrebe oružja, sile ili pretnje); nošenje oružja, poput palice, noža, pištolja ili lanaca; učestvovanje u grupnoj tuči na fudbalskoj utakmici ili na ulici ili na drugom javnom mestu; nanošenje povreda drugom u tuči; ilegalno skidanje filmova, muzike sa interneta; trgovina drogom ili pomoć drugome u prodaji droge; zlostavljanje životinja; konzumiranje alkohola; konzumiranje droge. Za potrebe analize podataka autorka pravi razliku

između delinkvencije u širem i delinkvencije u užem smislu (koju čine napred navedena ponašanja bez konzumiranja alkohola i droge i nedozvoljenog preuzimanja sadržaja sa interneta). Podaci do kojih se došlo pokazali su da je bliže dve trećine (63,7%) maloletnih lica obuhvaćenih uzorkom ispoljilo neko delinkventno ponašanje u nekom momentu tokom svog života. Maloletna lica češće ispoljavaju delinkventna ponašanja manje društvene opasnosti, a među njima preovlađuju imovinski delikti. Takođe, nalazi pokazuju visok stepen rasprostranjenosti konzumiranja alkohola među maloletnim licima u gradovima u kojima je istraživanje sprovedeno. U ovom delu su analizirani i podaci koji se odnose na strukturu delinkvencije maloletnih lica, i to prema polu, uzrastu i pripadnosti ispitanika manjinskim grupama, kako vezano za ispoljavanje delinkventnog ponašanja tokom života ispitanika do momenta ispitivanja, tako i tokom godine koja je prethodila istraživanju. Analizom podataka se došlo do zaključka da dečaci vrše više kriminalnih ponašanja od devojčica i da su delinkventna ponašanja dečaka teža i češće uključuju nasilje, čime su potvrđena i neka ranija istraživanja, koja ukazuju na rodne razlike u okviru maloletničke delinkvencije. Kada je u pitanju struktura delinkvencije prema uzrastu ispitanika, istraživanje je pokazalo da procenat ispoljenih ponašanja koja čine delinkvenciju u užem smislu raste sa godinama maloletnih lica.

U radu dr Milice Kovačević *Karakteristike delinkventnog ponašanja maloletnih lica*, analizirane su karakteristike pojedinih oblika delinkventnog ponašanja: vandalizma, učestvovanja u grupnoj tući, nanošenja povreda u tući, nošenja oružja i zlostavljanja životinja, i to na osnovu opisa poslednjeg slučaja delinkventnog ponašanja. Autorka navodi da je za većinu pomenutih nasilnih ponašanja karakteristično da su uglavnom motivisana netrpeljivošću i mržnjom prema osobi koja se zbog nekog obeležja smatrala drugačijom.

Tekstovi koji slede: *Viktimizacija maloletnih lica: obim i struktura* dr Sanje Ćopić, i *Karakteristike viktimizacije maloletnih lica* dr Milice Kovačević, odnose se na viktimizaciju maloletnih lica, budući da je jedan od ciljeva sprovedenog istraživanja bio dolaženje do podataka o obimu, strukturi i karakteristikama viktimizacije maloletnih lica. Rezultati istraživanja ukazuju da su maloletna lica u znatno većoj meri žrtve nego delinkventi. Podaci do kojih se došlo su pokazali da je većina ispitanika (84,2%) odgovorila da su bili žrtve nekog od ispitivanih viktimizujućih ponašanja. Po stepenu i značajnosti naročito se izdvaja ugroženost maloletnika viktimizacijom različitim oblicima nasilja u porodici. Izvan porodičnog okruženja, naročito je izražena viktimizacija imovinskim kri-

minalitetom i elektronskim vršnjačkim nasiljem. Polne razlike ukazuju na to da su dečaci izloženiji viktimizaciji van porodice, dok su nasilju u porodici u sličnoj meri izloženi i dečaci i devojčice. Kada su u pitanju karakteristike viktimizacije maloletnih lica, posebna pažnja posvećena je viktimizaciji nasilnim povređujućim ponašanjima. Shodno tome, prikazani su rezultati koji se odnose na karakteristike poslednjeg slučaja viktimizacije pretnjom u cilju oduzimanja novca ili stvari; viktimizacije pretnjom ili nasiljem zbog religije, jezika, boje kože, socijalnog ili etničkog porekla; viktimizacije elektronskim vršnjačkim nasiljem, fizičkim nasiljem koje je dovelo do povreda koja je iziskivala pomoć lekara i viktimizacije fizičkim nasiljem od strane roditelja. Podaci do kojih se došlo istraživanjem pokazuju da su ispitanici pretnjom, u cilju oduzimanja novca ili stvari, i fizičkim nasiljem koje je dovelo do povrede koja je iziskivala pomoć lekara, najčešće viktimirani na nekom javnom mestu, dok su pretnje ili nasilje zbog religije, jezika, boje kože, socijalnog ili etničkog porekla najčešće doživljavali u školi ili školskom dvorištu.

Posebna vrednost samog istraživanja i knjige ogleda se u analizi i prikazivanju faktora maloletničke delinkvencije. U cilju ukazivanja na kompleksnost maloletničke delinkvencije, autorke su utvrđivale vezu između delinkventnog ponašanja i faktora, kao što su: porodica, školsko okruženje, susedstvo, priatelji, zlostavljanje životinja, društvene mreže i sreća. Upravo iz tog razloga, najveći broj tekstova posvećen je ovoj problematici. Analiza odnosa različitih faktora i maloletničke delinkvencije počinje tekstom dr Danice Vasiljević-Prodanović *Porodica i delinkventno ponašanje mladih*. Budući da porodica ima veliki uticaj na ponašanje maloletnika, autorka ukazuje na povezanost maloletničke delinkvencije i pojedinačnih delinkventnih ponašanja sa različitim varijablama koje opisuju funkcionalisanje porodice: struktura porodice, radni status roditelja, materijalni status porodice, odnosi sa roditeljima, kontrola od strane roditelja, kao i sa posebnim porodičnim okolnostima (smrt i bolest roditelja ili bliske osobe; alkoholizam ili narkomanija jednog od roditelja; razvod ili razdvajanje roditelja). Grupa varijabli koje se odnose na kontrolu od strane roditelja je u najsnažnijoj vezi sa maloletničkom delinkvencijom u odnosu na druge grupe varijabli kojima se opisuje funkcionalisanje porodice. Statistička značajnost na visokom nivou utvrđena je i za pojedine varijable koje se odnose na školsko okruženje, što je prikazano u tekstu *Škola i delinkventno ponašanje mladih* dr Danice Vasiljević-Prodanović. Škola kao faktor delinkvencije ispitivana je kroz spoljašnje, odnosno faktore u vezi sa mišljenjem ispitanika o prisustvu

---

delinkvencije u školi, i faktore koji se odnose na ponašanje samih maloletnih lica (bežanje iz škole, školski uspeh, ponavljanje razreda).

Pored porodičnog i školskog okruženja, u knjizi su predstavljeni rezultati istraživanja koji se odnose na vezu između maloletničke delinkvencije i socijalnog okruženja maloletnih lica. Mr Ljiljana Stevković u tekstovima pod nazivom *Nedozvoljena ponašanja u komšiluku i maloletnička delinkvencija i Prijatelji i delinkventno ponašanje* ukazuje na prirodu tih veza. Rezultati istraživanja su pokazali značajnu povezanost između kriminaliteta, trgovine drogom i tuča u komšiluku, sa jedne strane, i delinkvencije u širem i užem smislu, sa druge strane. Iz rezultata istraživanja može se zaključiti da se rizično i delinkventno ponašanje prijatelja sa kojima se maloletnici druže, može takođe posmatrati kao faktor maloletničke delinkvencije. Budući da se u okviru treće međunarodne ankete samoprijavljivanjem maloletničke delinkvencije zlostavljanje životinja ispituje kao jedan od oblika delinkventnog ponašanja, autorke idu korak dalje i nasilno ponašanje prema životnjama posmatraju kao faktor delinkvencije. Shodno tome, mr Ljiljana Stevković u tekstu *Zlostavljanje životinja kao faktor maloletničke delinkvencije* prikazuje rezultate koji se odnose na vezu između zlostavljanja životinja, uzrasta kada se prvi put javilo zlostavljanje životinja i delinkventnog i rizičnog ponašanja maloletnika.

U tekstu pod nazivom *Društvene mreže kao faktor maloletničke delinkvencije* mr Ljiljane Stevković, predstavljeni su rezultati analize odnosa posedovanja naloga na društvenim mrežama i vremena provedenog na njima, s jedne strane, i delinkvencije, sa druge strane. Prikazani rezultati delimično potvrđuju tezu o društvenim mrežama kao faktoru maloletničke delinkvencije i to samo sa aspekta posedovanja naloga na društvenim mrežama.

Još jedan od faktora delinkventnog ponašanja koji je predstavljen u knjizi jeste subjektivna percepcija sebe kao srećne osobe. Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović i mr Ljiljana Stevković u tekstu *Viktimizacija, delinkvencija i sreća* iznose rezultate analize odnosa između subjektivne percepcije samih ispitanika kao srećnih ili nesrećnih osoba, sa jedne, i viktimizacije i delinkvencije, sa druge strane. Percipiranje sebe kao (ne)srećne osobe značajno je povezano i sa iskustvom viktimizacije, i sa delinkvencijom, s tim da su razlike između maloletnih lica koja smatraju da su nesrećna i onih koja smatraju da su srećna manje kod delinkvencije nego kod viktimizacije. Autorke posebno naglašavaju vezu između viktimizacije i percipiranja sebe kao nesrećne osobe kao najizraženiju kod viktimizacije nasiljem od strane roditelja, čime se, kako i

same autorke navode, dodatno potvrđuju nalazi o vezi između viktimizacije nasiljem od strane roditelja i maloletničke delinkvencije, u ovom slučaju kroz posredovan uticaj osećanja (ne)sreće.

Poglavlje pod nazivom *Viktimizacija i delinkvencija maloletnih lica* autorki prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović i mr Ljiljane Stevković, odnosi se na sagledavanje odnosa između viktimizacije i delinkvencije i ukazivanje na kompleksnost i njihov uzajamni uticaj. Autorke najpre prikazuju rezultate odnosa viktimizacije uopšte i delinkvencije u širem i užem smislu, a zatim i odnosa viktimizacije uopšte i pojedinačnih delinkventnih ponašanja. U tekstu su zatim prikazani i rezultati analize odnosa pojedinačnih oblika viktimizacije (viktimizacija van porodice i posredna i neposredna viktimizacija nasiljem u porodici) i pojedinačnih delinkventnih i rizičnih ponašanja. Istraživanjem je utvrđen visok ideo žrtava među maloletnim delinkventima i, obrnuto, visok ideo delinkventa među ispitanicima koji su bili žrtve nekog od ispitivanih viktimizirajućih ponašanja. Rezultati istraživanja takođe svedoče o povezanosti posredne i neposredne viktimizacije nasiljem roditelja i viktimizacije fizičkim nasiljem brata/sestre sa većinom nenasilnih i nasilnih delinkventnih ponašanja. Na kraju knjige, urednica, prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, sumira dobijene rezultate istraživanja i daje predloge kako bi se unapredila prevencija i društvena reakcija na maloletničku delinkvenciju i viktimizaciju maloletnih lica u Srbiji.

Knjiga *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavljanjem delinkvencije* predstavlja dragocenu literaturu pre svega za naučne radnike i stručnjake koji se bave ovim problemom, ali i za studente, jer im može dati korisne i značajne informacije i saznanja o stanju maloletničke delinkvencije u našoj zemlji. Budući da bez istraživanja i činjeničnih uporišta nije moguće kreirati kvalitetnu socijalnu politiku, odnosno prevenciju i društvenu reakciju, rezultati istraživanja predstavljeni u knjizi treba da posluže kao osnova za razvijanje i primenu adekvatnih mera reagovanja na maloletničku delinkvenciju i viktimizaciju maloletnih lica.

MILICA LUKOVIĆ

Poziv na saradnju i preplatu

Časopis *TEMIDA* je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2017. godinu su: Broj 3: **Žrtve i mediji** (rok za predaju radova je 10. septembar 2017. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Časopis *TEMIDA* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenu.htm>) i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima koja se nalaze u ovom dokumentu.

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com, ili na adresu uredništva, uz obavezan elektronski zapis na CD.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisano izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obvezama autora definisanim u **Uređivačkoj politici časopisa Temida** (dostupno na <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitika.htm>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutore.htm>. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak pripremiti pomoću računarskog programa za obradu teksta Microsoft Word u fontu **Times New Roman, latiničnim pismom, veličina fonta 12, na srpskom ili engleskom jeziku.**
2. **Obim članka:** do **20 strana** kucanog teksta duplog proreda.
3. **Prva stranica rukopisa** treba da sadrži sledeće:
  - 3.1 **Naslov rada.** Naslov treba da precizno ukaže na predmet izlaganja/analize u tekstu.
  - 3.2 **Ime i prezime autora/autorke.** Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati zvanje autora, naziv institucije u kojoj autor radi, državu (ukoliko je autor iz inostranstva) i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorku posebno.
Primer: Petar PETROVIĆ*
  - 3.3 **Apstrakt.** Apstrakt dužine **do 150 reči** je kratak i jasan prikaz predmeta koji se izlaže/analizira u tekstu. U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, osnovne teme koje će u radu biti izložene i glavni zaključci.
  - 3.4 **Ključne reči.** Iza apstrakta navesti 4-5 ključnih reči. Ključne reči su termini ili fraze koje najbolje opisuju sadržaj članka. Molimo Vas da koristite ključne reči koje mogu da se koriste za indeksiranje i pretragu članaka (na primer, s osloncem na listu ključnih reči Web of Science).
4. **Struktura rukopisa:** Tekst rukopisa trebalo bi da sadrži sledeće celine:
  - 4.1 Za radove u kojim se iznose nalazi empirijskog istraživanja: uvod, metodološki okvir istraživanja, rezultati i diskusija, zaključak.
  - 4.2 Za radove koji su pretežno teorijske prirode: uvod, glavni deo strukturiran u najmanje dva poglavљja i zaključak.
5. U uvodu rada moraju biti jasno navedeni predmet, cilj i struktura rada.
6. Podnaslove odeljaka u tekstu dati bez numeracije u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer: **Službe koje pružaju pomoć žrtvama**

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

Ne preporučuje se upotreba podnaslova ispod trećeg nivoa.

7. **Zahvalnice:** Ukoliko ih ima, zahvalnice treba staviti u fusnotu odmah iza naslova rada ili u poseban odeljak, iza osnovnog teksta, a pre popisa literature.
8. Ako je rad, u prethodnoj verziji bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), podatak o tome treba da bude naveden u posebnoj napomeni, po pravilu pri dnu prve strane rada.
9. Koristiti **harvardski sistem citiranja.** Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.
Primer: (Christie, 2005: 28).

---

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu...u Beogradu. E-mail: petar@primer.net

Kada ima dva ili tri autora, prezimena autora odvojiti zapetom (npr. Boom, Kuijpers, 2012).

Kada ima više od tri autora, navesti prezime prvog autora uz dodatak „i dr.” (npr. Shapland i dr., 2009).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. H. Jones, R. Jones, 2003).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati „prema” (npr. Ćopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razvijiti znakom tačka i zapeta (npr. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012). U tom slučaju radove poređati hronološki prema godini kada su objavljeni, počev od starijeg izdanja

10. **Napomene** (fusnote): U napomenama, odnosno fusnotama davati samo pravne komentare, članove zakona i Službene glasnike.

11. **Strana imena pisati izvorno**, ne transkribovati ih.

12. **Tabele, grafikoni i slike (fotografije):**

12.1 Tabele se pripremaju u WORD-u, a grafikoni u EXCEL-u. Tabele i grafikoni treba da budu jasni, što jednostavniji i pregledni. Naziv tabela pisati iznad tabele (Primer: Tabela 1. *Struktura viktimizacije prema polu*), a naziv grafikona ispod grafikona. Obavezno na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na tabelu ili grafikon (Primer: (Tabela 2) ili na Grafikonu 1...)).

12.2 Slike (fotografije) moraju biti pripremljene za crno-belu štampu. Naziv slike pisati ispod slike.

13. Na kraju rukopisa obavezno priložiti **popis literature**. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. **U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti navedene sve jedinice koje se u radu pominju**, uključujući zakone, izveštaje i internet strane (koje idu u sekciju Internet izvori u okviru Literaturu). Poželjno je navođenje DOI broja za radove koji ovaj broj imaju. Bibliografska jedinica treba da sadrži sledeće:

Za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

Za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? U: L. Morris (ur.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

Za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka. Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

Za dokumenta preuzeta sa interneta pored internet strane upisati datum pristupa.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012.

Pre internet strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred internet strane dopisati – dostupno na:

Primer: Republički zavod za statistiku, dostupno na <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012.

Za zakone: pored naziva zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br.58/04.

Za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

Za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5. Moguće je navesti i internet izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na, a zatim internet adresa stranice i datum pristupa stranici.

14. Na kraju rukopisa, nakon popisa literature, priložiti sledeće:

14.1 **Ukoliko je rad napisan na srpskom jeziku,** priložiti **naslov rada, rezime rada dužine do jedne kucane strane teksta 1.5 proreda i ključne reči na engleskom jeziku.**

14.2 **Ukoliko je rad pisan na engleskom jeziku,** priložiti **naslov rada, apstrakt i ključne reči na srpskom jeziku.**

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autorki i autora prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Temida podleže **kontroli na plagijarizam** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier)** bazi.

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora ili autorke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor ili autorka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora ili autorke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica:

Primer: Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja:

Primer: Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora ili autorke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora / autorke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu:

Primer: Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

1. Prikaz pripremiti pomoću računarskog programa za obradu teksta Microsoft Word u fontu **Times New Roman, veličina fonta 12**, na **srpskom ili engleskom jeziku**.
2. **Obim prikaza:** do **6 strana** teksta duplog proreda.
3. Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Pretplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* iznosi 1000 dinara. Pretplata na štampani primerak za 2017. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije u Srbiji.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* za inostranstvo je EUR 20. Za inostranstvo, pretplata na štampani primerak za 2017. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena pretplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa *Temida*. U vezi pretplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se Redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimization, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during criminal procedure, prevention of victimization, etc. Special emphasis is on all forms of gender based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topics for 2017 are: No. 3 – **Victims and the Media** (submission deadline: September 10, 2017). Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms.

TEMIDA is an **Open Access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenuEng.htm>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, **authors shall transfer the copyright to the publisher**.

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance to the technical instructions for authors.

Manuscripts should be submitted electronically on vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com, or by post to the address of the Editorial board, including a CD.

The manuscript should be accompanied with the signed **Authors' statement**, confirming that authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the ***Editorial Policy of the journal Temida*** (available at <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitikaEng.htm>). The Author's statement can be downloaded from <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutoreEng.htm>. Author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and the rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for the review.

Technical instructions for authors of articles

1. The manuscript should be prepared by Microsoft Word document and word processing software, using **Times New Roman, Latin script, font 12, in Serbian or English.**
2. **Length of the manuscript:** Manuscripts should not exceed **20 pages** typed in double line spacing.
3. **First page** should contain the following:
  - 3.1. **The title of the paper.** The title should clearly point to the subject of the paper.
  - 3.2. **Author's name and surname.** After the author's surname put the footnote that should contain academic title, the name of the institution where the author works, the country and an e-mail. In case of co-authored papers, please specify data for each co-author separately.
Example: Petar PETROVIĆ*
  - 3.3. **Abstract (summary).** The abstract should not exceed 150 words. It presents a short and clear overview of the subject of the paper. It must clearly state the problem and the aim of the paper, as well as the main topics that will be covered in the article and main conclusions.
  - 3.4. **Keywords.** After the abstract, please provide 4 to 5 keywords. Please use keywords that could be easily used for indexing and searching articles (e.g. referring to the list of keywords of the Web of Science).
4. **Structure of the manuscript:** Text of the manuscript should contain following sections:
  - 4.1. For manuscripts that predominantly present empirical research results: introduction, research methodology, results and discussion, conclusion.
  - 4.2. For predominantly theoretical manuscripts: introduction, main part of the manuscript structured in at least two sub-chapters, and conclusion.
5. In the introduction you should clearly state the problem, subject and the aim of the article, as well as the structure of the article.
6. Subheadings should be written in the following way:

Paragraph heading (Times New Roman, 12, Bold)

Sub-Heading 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)

Example: **Victim support services**

Categories of the users

a) Women and children

It is highly recommended not to use subheadings below the third level.

7. **Acknowledgments:** If any, acknowledgments should be given in a footnote after the title of the article or in the Acknowledgments section, after the text of the manuscript and before the list of the references.

---

* Dr Petar Petrović is docent at the Faculty... in Belgrade. E-mail: petar@example.

8. If the article was previously orally presented at the scientific meeting (under the same or similar title) this should be stated in a footnote at the first page of the article, after the title.

9. Please use the **Harvard referencing system**. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number.

Example: (Christie, 2005: 28).

When there are two or three authors they should be separated with a comma (e.g. Boom, Kuijpers, 2012).

When there is more than three authors, after the surname of the first author add "et al." (e.g. Shapland et al., 2009).

In case that two authors share the same surname, add the first letter of their first name (e.g. H. Jones, R. Jones, 2003).

When a secondary source is cited, add "according to" (e.g. Ćopić according to Nikolić-Ristanović, 2011).

If there are multiple papers of different authors in the same bracket, they should be separated with a semicolon (e.g. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012). In that case the papers should be mentioned chronologically according to the year of publishing.

10. **Footnotes:** Footnotes should contain only brief accompanying comments, law articles and Official Gazzetes.

11. **Foreign names should be written originally.**

12. **Tables, graphs and pictures (photos):**

12.1. Tables should be prepared in Word, and graphs in Excell. Tables and graphs should be clear, as simple as possible and easy to explore. The titles of the tables should be written above the tables (Example: Table 1. *Structure of victimization by gender*), and titles of the graphs below the graphs. Please make a reference to certain Tables and/or Graphs in the text (Exampie: (Table 2) or At the Graph 1...).

12.2. Pictures (photos) must be prepared for black-and-white printing. Titles of the pictures (photos) should be written below the picture (photo).

13. Enclose the **list of references (literature)** at the end of the manuscript. Please list all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. **In the reference list there must not be bibliographic items that are not mentioned in the text, while there should be all items that are mentioned in the text**, including laws, reports and web pages (which go into a separate section called Internet sources within the References). A list of references should contain the following:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.

E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

E.g. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5.10.2012.

Prior to the web page there can be the author's name (if known) and the title of the text. In this case, in front of the web page write – available at:

E.g. Serbian Statistical Bureau, available at <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5.10.2012.

For laws: next to the name of the law, mention the Official Gazette in which it was published.

E.g. Criminal Procedure Code, Official Gazette, No. 58/04.

For conference papers: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title, name of the conference (in italics), page number in the book of abstracts (in the bracket), place of publication, name of the publisher.

E.g. Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

For magazine articles: surname and initials of the author, year and day of publication in the bracket, headline, newspaper name, page number.

E.g. Jovanović, A. (2012, 5.decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, *Blic*, p. 5.

It is possible to specify the web edition of the newspaper, when instead of the page you can write – available at: and then web site address and the date of accessing the site.

14. At the end of the manuscript, after the list of references, please provide the following:

14.1 **If the article is written in Serbian**, please **give the title, summary of the article that should not exceed one page typed in 1.5 line spacing and keywords in English**.

14.2 **If the article is in English**, please provide the **title, abstract and the keywords in Serbian**.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The

journal *Temida* is a subject of **plagiarism control** and is located in the **Digital Object Identifier (DOI) Repository**.

Plagiarism, where someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own, is a clear violation of scientific ethics. Plagiarism may also involve a violation of copyright law, punishable by legal action.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that „a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification“ (Nikolic-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

1. The review should be prepared by Microsoft Word document and word processing software, using **Times New Roman, Latin script, font 12, in Serbian or English.**
2. **Length of the review:** The review should not exceed **6 pages** typed in double line spacing.
3. The title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Conference review: title of the conference in original, translation of the conference title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of conference

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal *Temida* is 1000 RSD. Annual subscription for printed copy for 2017 is 3000 RSD for individuals and 10000 RSD for institutions in Serbia.

Price for single printed copy for abroad is 20 EUR. Annual subscription rate for printed copy for 2017 for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions.

The subscription includes delivery of the copy of *Temida* by post. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i
rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) –
Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije
: Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej).
– 24 cm

Četvoromesečno. – Ogledni broj изашао 1997. године

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335